Hayat

TARİH MECMUASI

Sayı: 4 Mayıs 1972 • 5 Lira

32 Sayfalık İlâvemiz
ANADOLU İNKILÂ

Bu çekiliş için
son para yatırma tarihi:

17 Haziran 1972
Cumartesi

Bütün tasarruflarınızı 17 Haziran Cumartesi öğleye kadar Bankamızda toplamakla bu çekilişe daha büyük kazanma şansı ile katılabilirsiniz.

YAPI ve KREDİ BANKASI

Daima en iyi hizmet

Y 762

MORAN : 816 - 37

Dolmabahçe Sarayı

Fotoğraf:
Semsi Güner

Hayat TARİH MECMUASI

Bu sayıda neler var

Ayşe Sultan İçin Yapılan Zifaf Töreni 4
XVII. Asırda Edirne 7
Evliyâ Çelebî'den Seçmeler «Konya ve Ötesi» 9
Eski Istanbul'da Bekâr Uşakları: 2 16
1826 Yılı Hocapaşa Yangını Hakkında Bir Destan . . . 22
Kayıp Bir Şâheser: «Knidos Afrodit'i» 27
Bir Yabancının Kaleminden «Kûtu'l-Amâre 29
Kanunî'nin Son Seferleri ve Ölümü: 3 32
Birinci Dünya Savaşı'nda Resim San'atı 40
Bir Alman Denizaltı Kumandanının Hâtıra Defterinden . . 46
«İngiliz Muhibleri Cemiyeti» ne Katılanlara Dâir 49
Müşir Amiral Bozcaadalı Hasan Hüsnü Paşa 50
60 Yıl Önceki Türkiye 52
Kuzey'e Giden Konvoylar 54
Tarih Boyunca Dünya'da ve Türkiye'de «Teşrih» . . . 65
31 Mart Vak'ası ve Yıldız Sarayı Yağması 70
Türkiye'de Eski Cinayetler 78
Ülkeler ve İnsanlar 84
Tarihe Akan Bir Ay 89
Karikatür 90
Tarih Postası 92
Tarih Bilmecesi 94

İLÂVEMİZ: (36 Sayfa)

«Mücâhedât-ı Millîye Hâtıraları (Anadolu İnkılâbı)

Hayat TARİH MECMUASI

Aylık Kültür Mecmuası

1 Mayıs 1972 Yıl: 8 Cilt: 1
Sayı: 4 Sıra No: 88

İMTİYAZ SAHİBİ: Şevket RADO

NEŞRİYAT MÜDÜRÜ: Yılmaz ÖZTUNA

MESUL YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ: Orhan Ş. YÜKSEL

BASILDIĞI YER: Doğan Kardeş Matbaacılık Sanayii A.Ş. Basımevi - Divanyolu Türbedar Sok. No: 22, İstanbul TEL: 27 95 10 (5 hat)

ABONE: Bateş Bayilik Teşkilâtı. Cağaloğlu-Istanbul TEL: 27 61 10

Abone: Yıllık: 60, 6 aylık 30 TL. Yurt dışı: Yıllık: 120, 6 aylık 60 TL. Uçak için ilâve ücret alınır.

III. MUSTAFA'NIN KIZ KARDEŞİ AYŞE SULTAN İÇİN YAPILAN

ZİFAF TÖRENİ

Devrin teşrifatçılık hizmetini gören zat tarafından tutulmuş gündelik notları ihtiva eden bir yazma nüshadan sadeleştiren

Şevket RADO

Geçen sayımızda III. Mustafa'nın kız kardeşi Ayşe Sultan'ın vezirlerden Tırhala Mutasarrıfı Silâhdâr Mehmed Paşa'ya nikâh edilmesinin tafsilâtını vermiştik. Nikâh, Mehmed Paşa'nın gıyabında olmuş, kendisi de o sıralarda Silistire Valiliğine getirilmişti. Mehmed Paşa, düğün için (zifaf) 1171 yılının şevval ayının dokuzuncu perşembe günü (16 haziran 1758) Silistire'den Istanbul'a gelmiştir. Bu sayımızda, Istanbul'da icra edilen zifaf töreninin yine aynı yazma nüshadan tafsilâtını veriyoruz:

ZİFAFIN Ayşe Sultan Hazretleri'nin hâlen oturmakta oldukları Ortaköy'deki sahilserâlarında (yalı köşkü) yapılması kararlaştırıldı. Vezîr-i müşârünileyh hazretleri işbu şevval ayının dokuzuncu perşembe günü Istanbul'a geleceğinden Re'fetlû, İnâyetlû Sadrâzam Hazretleri tarafından Eyüp'teki «Bahâriye» denen sahilserâda, âdet olduğu üzere, bir yemek tertip edildi ve kapucular kethudâsı ağa, vezir hazretlerini yemeğe dâvet etmek için akşamdan Küçükçekmece'ye gönderildi. Ertesi günü sabah erkenden Bahâriye'yi teşrifleri esnasında giymeleri için bir kat elbise ile anber kokulu bir bohça içinde çamaşırlar teşrifatçı eliyle erkenden Bahâriye'ye yollanarak vezirin hatırı soruldu.

Bahâriye'de ziyafeti müteakip öğle namazı kılındıktan sonra Kapucular Kethudâsı Ağa ve vekilharç Ağa'ya birer kat kerrake (1) ve Musarrif Efendi'ye bir kat ferace giydirildi. Aşağıda yazılı olan hediyeler verildikten sonra, Vezîr-i Müşârünileyh, Tersâne-i Âmire tarafından hazırlatılan yedi çifte bir kayığa binerek Bahçekapısı'nı teşrif buyurdular. Burada Re'fetlû Sadrâzam Hazretleri tarafından gönderilmiş olup Bahçekapısı'nda hazır tutulan

(1) İnce softan hafif ve dar elbise.

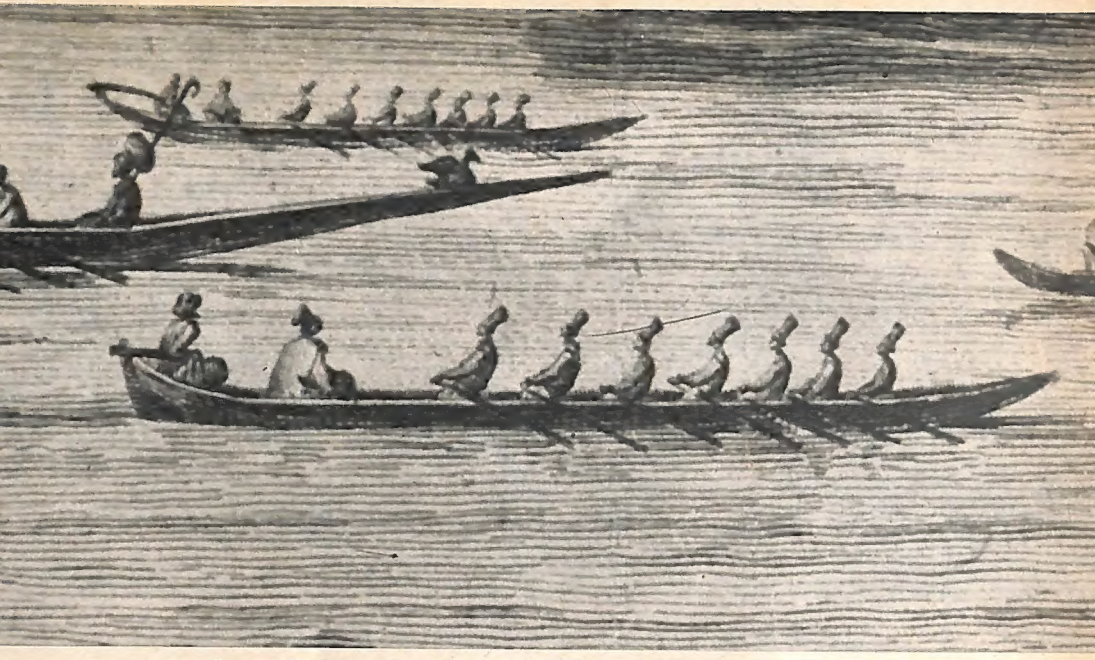

On sekizinci yüzyılda Boğaziçi'nde dolaşan kayıklar.

ata bindiler. Sadrâzamın çuhadârları ve şatırları önlerine düşüp Sadrâzam'ın makamına geldiler. Sadrâzam'ın huzurunda mûtâd olan merasim icra olunduktan sonra serâsere (2) kaplı bir kat samur kürk giydirildi. Sadrâzam tarafından hediye edilen mükemmel bir ata bindiler ve yine takım ile Bahçekapısı'ndan yedi çifte ile Ortaköy'deki Sultân-ı Müşârünileyhanın sahilserâlarına azîmet buyurdular.

Burada, mûtâd olduğu üzere, Saâdetlû Kethudâ Bey Hazretleriyle, Teşrifatçı Efendi önlerine düşüp sahilhanelerine alındılar. İkindi namazı kılındıktan sonra, hazır olan ziyafet sofrası açıldı ve Sadrâzam tarafından gönderilmiş olan hanendeler fasla başladılar. Böylece akşam oldu. Namazdan sonra Saâdetlû Dârüssaâde Ağası Hazretleri teşrif buyurdular. Yatsı namazı kılınınca, vakit geçirmeden, hazır olan kahve ve şerbetler dağıtıldı ve tütsüler yakıldı.

Hareket saati geldi. Mâbeyn kapısı yakınına varıldığı zaman İmam Efendi duaya son verdi. Önce Saâdetlû Dârüssaâde-i Şerîfe Ağası Hazretleri'nin kürkleri bohça içinde arz ve adamlarına teslim edildi. Arkasından Saâdetlû Kethudâ Bey Hazretleri'nin kürkü, İmam Efendi'nin feracesi giydirildi. Kethudâ Bey, teslim merasimini yerine getirip avdet etti. Saâdetlû Dârüssaâde Ağası Hazretleri Vezîr-i Müşârünileyh Hazretleriyle (Silâhtar Mehmed Paşa ile) mâbeynden içeri girip kendisini zifaf odasına götürdü. Onlar dahi avdet ederek fazla vakit geçirmeksizin sandallarına bindiler ve geri döndüler.

Zifafın ertesi cuma günü Vezîr-i Müşârünileyh Hazretleri, mû-

(2) Boyuna telli bir kumaş.

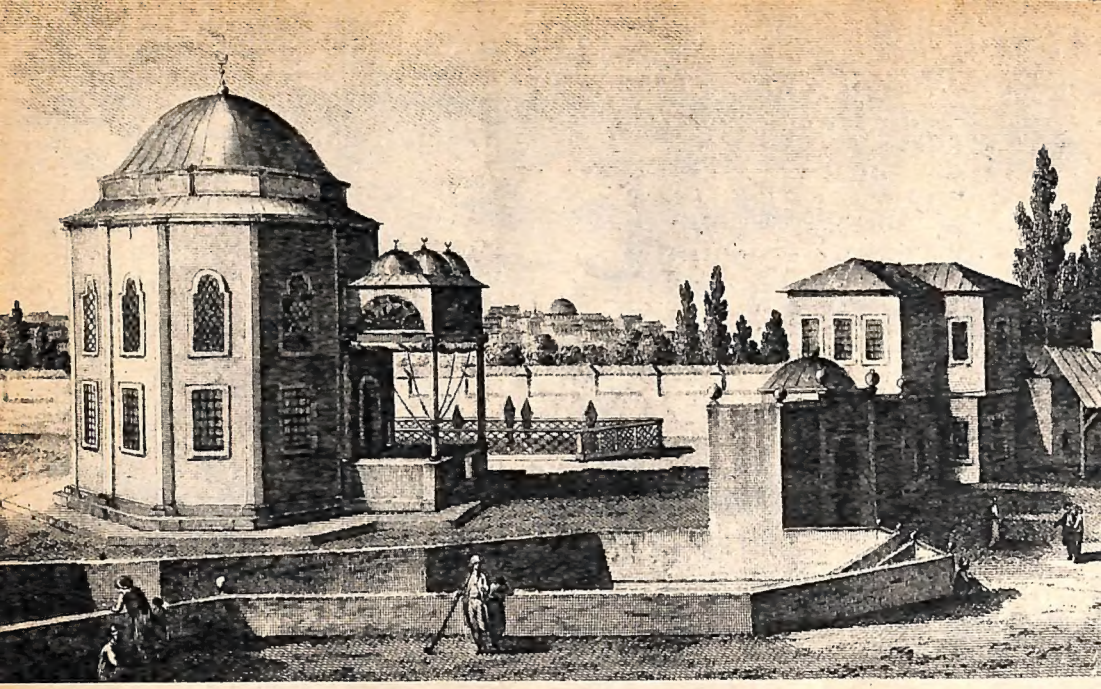

III. Mustafa türbesinin XVIII. yüzyılda yapılmış bir gravürü.

tâd olduğu üzere kendi takımı ile Sadrâzamın kapısına gelip saygılarını arz etti. Mûtâd merasim icra olunduktan sonra, bol yenli çuhaya kaplı bir kat âlâ samur kürk kendisine giydirildi.

■

Yine aynı gün Şevketlû, Kudretlû, Mehâbetlû Padişahımız Efendimiz Hazretleri cuma namazını Beşiktaş cami-i şerîfinde kıldıktan sonra Ayşe Sultan'ın sâhilhânesine şeref verdi. Paşay-ı Müşârünileyh Hazretleri kendisini iskele başında karşıladı. Alkış tutuldu. İkindi vaktine kadar Sultan'ın harem dairesinde kaldıktan sonra avdet buyurdu. Vezirin kendisiyle beraber gelmesi için bir baş donanmış at, âdet olduğu üzere hazırlanmış ise de kendisi sâhilhânede sakin olduğu için padişah tarafından takipten af buyuruldu.

■

Yine aynı gün, Ayşe Sultan Hazretleri tarafından Re'fetlû Sadrâzam Hazretlerine bir bohça çamaşır, Sultan Kethudâsı tarafından götürülünce, kendisine bir hıl'at ve iki yüz altın verildi.

Silâhdâr Mehmed Paşa da zifaf esnasında sarfedilmek üzere, yüzgörümlüğü için 1.000 altın, bir kıta elmas yüzük, Yenge Kadın'a 500 yarım altın, maiyyetine 100 yarım altın, zifafın ertesi günü Kethudâ Kadın'a diba kaplı bir samur kürk, kızlara saçmak üzere 500 parça para, Hazînedâr Usta'ya 12 ağır telli, 12 vasat telli kumaş, zifafın ertesi günü Sultan Kethudâsı'na bir samur kürk, Baş Ağa'ya 50, sair ağalara 50 altın vermiştir.

Bu zifaf dolayısıyle muhtelif kimselere verilen diğer hediyeler arasında şunlar vardır: 12 sûzenî işleme şal, 4 takım telli ve telsiz sevayi, 12 dibay-i rûmî, 12 ağır telli hatayî, 12 Florentin, 12 sade telli hatayî kumaş.

XVII. Asırda EDİRNE

Yılmaz Öztuna

XVII. ASIRDA Edirne, dünyanın en büyük şehirlerinden biriydi. IV. Mehmed devrinde, Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa sadrâzamken Fransa büyükelçiliği baştercümanı olarak uzun yıllar Türkiye'de bulunan Antoine Galland, bize bu çağ Edirne'si üzerinde değerli bilgiler vermektedir. **Binbir Gece Masalları**'nı ilk defa Fransızca'ya çevirerek büyük bir ün yapan Galland (Galan), ince bir gözlemcidir. IV. Mehmed'in Edirne'de Selimiye Camii'ne bayram namazına gidişini şöyle anlatıyor:

«Alayın baş taraflarında bir yerde Vezir Dâmad Musâhib Mustafa Paşa gidiyordu. Büyük bir ihtişam içinde olmasına rağmen, bütün Türk devlet adamları gibi tevazu ile karışık bir ağırbaşlılığı vardı. Çevresinde şâtırlar yürüyordu. Vezirlerin yanında bulunan bu muhafızların hepsi uzun boylu ve yakışıklı insanlardı. Üniformalarında yeşil, mor, kırmızı ve sarı renkler vardı. Gümüş ve altın tellerle işlenmiş ipek üniformaları, güneşin altında parıl parıl yanıyordu. On veya on ikisi yanyana yürüyorlardı. Sonra solak denen hassa askerleri ilerliyordu. Bunları «çavuş» denen 9 padişah yaveri takip ediyordu. Bunlar at üzerinde değil, yaya yürüyorlardı. Her biri elleriyle padişahın bir atını yediyordu. 9 at da muhteşem hayvanlardı. İlk üç atın koşumları inciyle işlenmişti. Diğer üç atın üzerinde elmaslar yanıp sönüyordu. Son üç atın koşumlarıysa som altın olup üzerlerine mücevherler kakılmıştı. Çavuşları peykler takip ediyordu. Her peykin elinde altın yaldızlı gümüş baltalar vardı. Daha sonra padişah geliyordu. Anlatılamayacak derecede güzel, gümüş renginde bir ata binmişti. Kavuğundaki sorguçta, balıkçıl tüyleri arasında, çok iri bir elmas parlıyordu».

«Padişahın çehresi, bütün Anadolu halkı gibi esmerce, dolgun, gözleri iri ve mânâlı idi. Hemen arkasında silâhdârı geliyor ve kabzası baştanbaşa yakutlarla örülmüş kılıcını taşıyordu. Çevresindeki askerlerin giyimi pek göz alıcıydı. İçi samur kaplı elbiselerinin düğmeleri elmastı. Böylece Edirne Sarayı'ndan Selimiye Camii'nin kapısına gelindi. Avlularına, caddelere kadar dolu olan camide bayram namazı kılındı. Dönüşte padişah köprü üzerinden geçerken, bir kadın yaklaştı. Elindeki dilekçeyi padişaha

Edirne'den bir görünüş (Allom'un bir gravürü).

verdi. Hükümdar hemen atını durdurarak dilekçeyi oracıkta okudu. Edirne'deki bizim Fransa büyükelçiliği binası yakınlarında da bir adam padişaha dilekçe vermek istedi. Bir kapıcıbaşı, yani mâbeynci, atından inerek adamın elindeki kâğıdı aldı; açmadan padişaha verdi. Bu sırada Edirne'de yer ve gök, atılan bayram toplarının sesleriyle inliyordu. 1672 yılının 8 nisanı olan bugün, bir cumartesiydi».

«7 mayıs 1672 günü IV. Sultan Mehmed, Polonya seferine çıkmak üzere Edirne'den ayrıldı. Hayatımda bundan daha güzel, daha muhteşem bir alay görmedim. Dünyanın hiç bir yerinde daha parlak, daha düzenli, daha zengin bir geçit resmi yapılamazdı. Ordunun bizzat padişahın komutası altında şehirden çıkışı, güneşin doğmasından başlayarak 5 saat sürdü. Polonya sınırına kadar olan merkezlerdeki Türk birlikleri, yolda bu orduya katılacaklardı. Geçen asker kadar, atları da muhteşemdi. İnsan hangisini seyredeceğini şaşırıyordu. Hayvanların üzerinde muhteşem örtüler vardı. Ancak başları ve bacakları görünüyordu. Birçoğu zırhlıydı. Zırhlı olmayanların sağrıları kaplan veya pars postuyla örtülmüştü. Üzerlerindeki sipahiler, kılıç, yay, sırma işlemeli ve içi okla dolu bir okluk taşıyorlardı. Gayet güzel cilâlanmış kalkanları da vardı. Tüfek taşıyan asker, yaya yürüyordu. Atlıların bir kısmı mızraklıydı».

«İlk birlikler geçtikten sonra kalabalık bir mehter takımı yürümeye başladı. Hem yeniçeri adımlarıyle yürüyor, hem de çalıp okuyorlardı. Kösler ve davullar vurduğu zaman yer yerinden oynuyordu. Gösterdikleri ihtişam, mucizeye benzer bir şeydi. Mehter takımından sonra yine sonu gelmez gibi görünen birlikler geçmeye başladı. Türk askerinin demirden ve işlemeli zırhları, yeşil, kırmızı ve sarı satenden sarıkları, ipek kordonlarla süslü kadife cepkenleri, en iyi şekilde imal edilmiş silâhları, seyredenleri hayretle karışık bir hayranlık içinde bırakıyordu. Silâhlarına o derecede özen gösterilmişti ki, her ok, ayrı ayrı cilâlanmış ve süslenmişti. Eski çağda tasvir edilmiş şekliyle savaş tanrısı olan Mars gökten inip bu manzarayı görse, utanç ve korkusundan, hemen geldiği yere dönerdi».

Konya'dan Adana'ya

SADELEŞTİREN: ATSIZ

KONYA'NIN kurucusu, Yunanlılar'dan Yanuvan Tarihi sahibine göre Harkılan oğlu Aleksandıran oğlu Nişan'dır. Sonra Hazret-i Ömer'le mektuplaşan meşhur Kayser, ikinci defa onarmıştır. Buraya Muhammed Ümmeti'nden ilk gelen Selçuklular'dan Alâeddin Keykubad'dır. Bu da Rûm (= Anadolu) Selçukluları'ndandır. Selçuklular, Mahan diyarından Danişmendoğulları'yle gelerek Âzerbaycan memleketlerini fethederek amcaoğulları olan «Çobanbay»ı buraya hâkim nasbettiler. Fakat bu aralık İran'da «Ebûsaid» cihangir padişah olduğundan «Çobanbay» veziri yerinde idi. Bunun çocuklarına «Çobanoğulları» derler. Sonra Ebûsaid bir kız meselesinden Çobanoğulları ile Pasin Ovası'nda savaştı. Her ne kadar Selçuklular ve Dânişmendliler yardım ettilerse de yine Çobanlılar yıkılıp, devletleri Akkoyunlular'a geçti.

Danişmendliler ile Selçuklular ilerleyerek Sıvas ve Amasya'yı zaptettiler. Danişmendliler burada Niksar (Metinde «Ilgın Niksar» şeklindedir. Ilgın'ın fazla olduğu bellidir. Danişmendliler Ilgın'a hâkim olamamışlardır) şehrini başkent edindiler. Sonra bunların yardımıyle Selçuklular Konya'yı zaptedip orada istiklâl kazandılar ki, bunların son zamanında da Osman Gazi, davul ve sancak sahibi oldu. İşte Konya Kalesi'nin üçüncü yapıcısı da Selçuklular'dan Sultan Alâeddin'dir.

Konya Kalesi 569 tarihinde (= 12 ağustos 1173 - 1 ağustos 1174) yontma taş ile Mesud oğlu Sultan İzzeddin Kılıç - Arslan tarafından yapılmıştır. Sağlamlaştırarak, kalenin dördüncü yapıcısı olmuştur. Bir köşk ve dîvânhane yaptırmıştı ki o asırda kisrâların sarayından nişan verirdi. Depremden yıkılınca Selçuklu Keykubad, onararak büyük bir hendek yaptırmıştı ki, derinliği 11, genişliği 50, duvar boyu 30 zirâ'dır. Dışarı katındaki hisarın duvarı çepeçevre 10.000 germe adımdır. Atpazarı Kapısı üzerine zincirlerle asılmış bir kuru at kafasına gem vurup, ibret olsun diye koymuşlardır. Binici olan bu memleket ahalisine öğüt için konmuştur. Yani avrata ve ata güvenmeyip at, kuru kafa bile olsa başından gemi eksik etmeyerek yuları ve dizgini eksik etmeyesin demektir.

İç kalesinin büyüklüğünü bilmiyorum. Bu kale Selçuklular zamanında 12 kapılı idiyse de, Osmanlılar eline geçtikten sonra 4 tanesi bırakılıp, ötekiler kapatılmıştır. Dört köşesi beyaz mermerle türlü türlü hendesî çizgilerle süslü, kubbeli ve sanatkârane bir kaledir. En sonra Giyâseddin oğlu Sultan Alâeddin yeniden yaptırmıştır. Sonra Erzurum taraflarında yağma ve çapul çoğaldığından intikam almak üzere iken babası merhum olmuştur.

Anadolu Selçukluları'nın sonu bu Alâeddin'dir. Hepsi 14 padişahtır. 699 tarihinde Ertuğrul Beğ'in oğlu Osman Beğ hutbe okutup sikke kestirerek emîr olmuştur. Bu Konya yöresi Karaosmanoğulları'nın ellerinde kalıp, Kosova savaşında

Hudâvendigâr Gazi şehid olduktan sonra, önce itaatli olan Karamanoğulları dahi isyan etmiştir.

Bunun üzerine 792 tarihinde (= 20 aralık 1389 - 8 aralık 1390) Yıldırım Bâyezid Han, kalabalık askerle yıldırım gibi gelip, Konya kalesini aman zaman vermeyerek fetheyledi. Böylece Selçuklular'ın eski mülkü Konya dahi, Osmanlı şehirlerinden oldu. Kanunî Sultan Süleyman Han yazdırışı üzere şimdiki hâlde Karaman Eyâleti adıyle başka eyâlet olup, paşa karargâhıdır. Paşasının hası 660.070 akçadır. 2.000 askerle eyâleti idare edip 50.000 kuruş tahsil ederek gider.

Bu eyâletin Hazine Defterdârı, Defter Kethudâsı, Defter Emîni, Çavuşlar Kethudâsı, Çavuşlar Emîni vardır. Eyâlette, 7 sancak vardır. Paşa şehri olan Konya Sancağı'ndan başka «Kayseri», «Niğde», «Yenişehir», «Kırşehri», «Akşehir», «Aksaray» sancakları vardır.

Zeametleri 68, tımarları 2.111 tanedir. Defterdârının hası 65.000, Defter Kethudâsı'nın hası 6.500'dür. Tımar Defterdârı da böylecedir. Alaybeğisi, Çeribaşısı, Yüzbaşıları vardır. Bu eyâletteki tımar ve zeamet sahipleri, seferde, Cebelileri ile Paşasının askeriyle 12.000 seçme kılıç askeri olur. Savaşta bir tımarlı bulunmasa, tımarı başkasına verilir.

Konya, 500 akçalık mollalıktır. Nahiyelerinden kadısına yıllık, adalet üzere 20 kese hâsıl olur.

Mezhepleri hep Hanefî'dir. Nakıybü'l-eşrâfı, ilerigelenleri, bilginleri, dindar adamları vardır. Mevlevî dervişleri de çoktur. Asker tayfası çok olduğundan Sipah Ketkudâ Yeri ve Yeniçeri Serdârı yerine bir azametli Yeniçeri Çavuşu ve Muhtesib Ağası, 3 yerde Şehir Nâibi ve Şehir Subaşısı, Bac Alıcısı (Metinde: «Pâçdâr». Bunun «bâcdâr» yani baç alıcı = vergi toplayıcı demek olacağını sanıyorum), Kale Dizdârı, 40 tane büyüklü küçüklü topu, yetişir derecede cebehanesi vardır. Toplu bakışla, mâmûr bir şehirdir. Bu büyük şehir, Meram Dağı'nın doğusunda düz bir ovada olup dağa bir saat mesafededir.

CAMİ VE MESCİTLER

Camilerinin en eskisi iç kalede «Birinci Sultan Alâeddin Camii» dir ki, dil ve kalemle anlatılamayacak kadar sanatkârane bir camidir. Lâkin iç kalede olduğu için cemaati kalmamıştır. Bu iç kale, yüksek bir yerde olup, mükellef ve mükemmel cebehanesi ve topları vardır. Bu kalenin doğu ve kuzey yönleri ova ile bir gölceğizdir. Konya'dan geçen bütün pınarlar bu göle dökülür.

«Sultan Süleyman Han Camii» birer tabakalı iki minareli, geniş haremli, has kurşunla örtülü bir camidir.

Konya'nın mescitleri de çoktur.

Dârüttedrislerinin en meşhuru «Nalıncı Medresesi» dir. 11 tane dârülkurrâsı, 3 tane dârülhadîsi vardır. Sıbyan mektepleri 170 tanedir. Her yıl hediyesi verilen 40 kadar tekkesi vardır. En meşhuru «Şems-i Tebrîzî Tekkesi» dir. Yüksek bir kubbe altında olup, orada dahi Mevlânâ âyîni yapılır. Mahkemeye yakın, eski bir tekkedir.

Çeşmeleri de çoktur. Kaynakları hep Meram Dağı'nda olup, taksim kubbesinden gelir. 300'den çok sebili vardır. 11 tane aşevi olup nimeti her zaman bol olanları «Mevlânâ Tekkesi İmâreti» ile «Sultan Süleyman Han İmâreti» dir.

Hamamlarının en meşhuru «Âstâne Hamamı» olup eski tarzda, suyu güzel bir hamamdır. Kale içindeki «Sunkur Hamamı» da böyledir. Vilâyet ilerigelenlerinin söylediğine göre bütün saraylarında 80 kadar saray hamamı vardır. 340 kadar bağlı bahçeli, akarsulu sarayı vardır. Paşa Sarayı meşhurdur.

Hanlarından, Atpazarı Kapısı dışında, Bağdad Fâtihi'nin annesi «Kösem Sultan»ın yaptırdığı büyük han meşhurdur. 26 tane bekâr hanı vardır. Bedesteniyle birlikte 1.900 dükkânı vardır. Yüzlercesi mâmûr olup kâgir yapılardır.

Kâgir yapılı ve demir kapılı kanatlarla kurulmuş kurşun örtülü bedestenindeki zengin tüccarlarda bütün dünyanın kıymetli malları bulunur. Sipah Pazarı, Saraçhanesi, Tahtelkalesi mâmûr ve süslüdür.

Havasının ve suyunun güzelliğinden, bütün halkı sağlam ve güçlü yapılıdır. O kadar çok yaşarlar ki, kuvvetleri gitmiş, ömrü yüz yetmişe yetmiş, gücü kuvveti bitmiş olduğu hâlde yine de dinç olurlar. Bilginleri akıllı, efendi, asîl, olgun kimselerdir.

Konya'nın helvacı ve berber gençleri meşhurdur.

Konya'daki Alâeddin Camii'nin eski bir resmi.

Eşrâfının en başta geleni «Hazret-i Mevlânâoğlu Halim Çelebî»dir. 20 kadar Eflâtun ve İbni Sînâ'dan nişan verir usta doktorları vardır. Konuştuğumuz adamlar içinde duası kabûl olunanlar vardı.

Asker tayfası hep samur kürk ve kıymetli kumaşlar giyer. Bilginleri türlü türlü soflar ve molla kumaşları giyer. Sanat sahipleri hep Mevlânâ muhibbi olduklarından Mevlevî külâhları üzerine Muhammedî sarık sararlar.

Ahali hep Türk'tür. Güzel konuşan kimseleri vardır (Evliyâ Çelebî, «Güzel konuşan kimseler» derken, edebî ve terkipli Osmanlıca'yı konuşanları kasdetmektedir). Gayet doğru ve yabancı dostu kimselerdir. Suyu ve havası herkesçe övülür. Sabah vakti esen esintiden insan taze hayat bulur.

Kale dışında, suyun taksimi için bir kubbe yapılmıştır. O kubbede 366 lüleye su üleştirilip şehrin cami, mescit, han, hamam ve ilerigelenlerin saraylarına hep oradan su gider. Kaynağı Meram Dağı'ndadır. 2.700 su kuyusu vardır ki, bostanlar suvarılır ve bütün bitkiler bu sayede büyür. Şehir, beşinci iklimin ortasında olup, yazı, kışı itidal üzeredir.

7 türlü taneli buğdayı olur. Devedişi denen bir iyi cinsi vardır ki, ancak Şam civarında bulunur. Fakat arpası çok yağlı olduğundan ata çok vermekten çekinmek lâzımdır. Tahılı ve otları çok, tarlaları çok, bereketli bir şehirdir.

Kuyumcuları, külâhçıları, terzileri, berberleri meşhurdur. Fakat debbâğları, Osmanlı ülkesindeki debbâğların en ustalarıdır.

GEZİNTİ YERLERİ

Meram Dağı'nda mavi renkli bir çiçek olur. Debbağlar, onunla deriyi muamele edip gök, sarı, turuncu, kırmızı sahtiyan yaparlar ki, Arap ve Acem'de mâruftur.

Yiyeceklerinden beyaz ekmeği, kâhisi (Kuru boğacanın bir çeşidi), çöreği, ballı böreği, helvasının çeşitleri, zülbiyesi (Bir nevi hamur tatlısı. Kelime Arapça «zulûbiyye» den alınma olacak), pandisi (Tatlılar arasında sayıldığına göre bunun da tatlı olması gerekiyor. Belki de bizim pandispanya dediğimiz, bugün kalmayan şekerli ve yumurtalı ekmektir), pişmanisi (Bugün «pişmaniye» dediğimiz tatlı), tahînesi («Tahniye» şeklinde de okunabilir. Herhalde tahinle yapılan bir tatlı) meş-

hurdur. Ama sabunîsi (Sabunîye denen nişasta helvası) ile canım beyaz halka çinisini (Undan yapılmış, halka şeklinde bir tatlı olduğu anlaşılıyor) âşıklar yedikleri zaman lezzetinden damakları iki şak olur.

Hususî Helvacı Çarşısı vardır. «Konya' da adama helvayı döverek yedirirler» meseli meşhurdur.

Yemişlerinden Meram Dağı'nda «kamerüddevle» (Arapça «devlet ayı» demektir) ve «kamerüddin» (Arapça «din ayı» demektir) adıyle iki türlü kayısı eriği olur ki, Şam'ın Hamâ kayısısından lezzetli, sulu ve tatlıdır. 20 türlü armudu, kirazı, dorakısı (Dorak veya dorakı süzme yoğurt ve yemiş sularına verilen ad), üzüm sarması, badem kırması olur. Yerinin tabiatı dolayısıyle buralarda limon, turunç, nar, incir, zeytin gibi yemişler olmaz.

Herkes ve bütün seyyahlar, Konya'nın gezinti yerlerini, ovasını överler. Gerçekten ben de, yirminci seyahatim olan bu seferime kadar böyle bir ova görmedim. Budin serhaddinde Peçuy, Sirem şehrinin kale ardındaki Baruthane mesiresi, Kırım Yarımadası'nın Sudak Bağı, Istanbul'un 170'ten ziyade bahçe ve gülistanları, Malatya'nın Aspuzu'su, Tebriz'in Şâh-ı Cihan Bağı bu Konya'nın Meram mesiresinin yanında bir çimenlik bile değildir. Velhâsıl ârifler sultanı Celâleddîn-i Rûmî Hazretleri'yle 77 tabakalık büyük evliyâların teveccühüne mazhar olmuş, gönül alıcı bir şehirdir. 9.000 kadar bağ ve bahçesi vardır. Bu yerlerin yabancısı birisi, bu bağların içine girse kaybolur, gider. Güzel sesli kuşların nağmesinden insan taze hayat bulur.

Konyalılar çoluk çocuklarıyle 8 ay Meram'da oturup zevk ederek felekten kâm alırlar. Meram'da nice bin bağ evleri ve kulübeler, cami, mescit, han, hamam, çarşı ve pazar yerleri vardır. Ahalisinin Konya'ya gelmeye hiç de ihtiyaçları yoktur.

KONYA'DAN SONRA

Konya'nın doğusunda, üç konaklık yerde Aksaray vardır. Kıblesinden «Kâfiriyan» kalesini geçip Lârende kalesine varılır ki, gerekli bir konaktır. Güneyinde Adalya (= Antalya) ve Alâiye (= Alanya) iskeleleri olup ikişer konaktır.

Konya şehrinde kalkarak kıble yönünde 8 saatte «İsmail» kasabasına geldik. «Konya Karapınarı» kasabasında menzil aldık. Rumeli'de dahi «Kırkkilise Karapınarı» olduğu için buna «Konya Karapınarı» derler. Konya toprağında ve kazası içinde hâkimliktir. Suyu ve havası güzel, bağ ve bahçeleri hoş, şirin bir kasabadır. Çarşı içinde «Süleyman Han Camii» vardır. Kurşunlu, büyük bir yapıdır ki, Mimar Sinan'ın eseridir. Bundan başka mescitleri, 3 tekkesi, sıbyan mpektebi, müzayede çarşısı vardır. Buradan 9 saatte «Ereğli» ye geldik.

Osmanlı ülkesinde gezdiğimiz yerlerde 4 Ereğli vardır. Biri Rumeli'de, Istanbul civarında, Silivri ile Tekirdağ arasında «Tekirdağ Ereğlisi» olup, büyük limanlı, eski bir kaledir. Biri Karadeniz kıyısında Bartın şehri ile Akçaşar arasında «Bartın Ereğlisi» dir. Biri «Saruhan Ereğlisi» olup gitgide harab olmaktadır. Bir de bu «Karaman Ereğlisi» olup, günden güne mâmûr olmaktadır. İlk kurucusu Nuh'un oğlu Sâm'dır. Sonra kalesini, Ebubekir'in hilâfeti sırasında korkudan Kayser Herkıl (= Heraklius) yapıp, adını «Heraklıye» koymuştu. Sonra 484 tarihinde (= 23 şubat 1091 - 11 şubat 1092) Sultan Alâeddin bu kaleyi kuşatıp büyük bir savaşla fethederek bütün yaralılara Peygamber Pınarı'nın başındaki çamurdan sürünce, o çamur hepsinin yarasını iyileştirmiş, «er gili» yani «er çamuru» («Gil», Farsça «çamur» demektir) demekten bozma olarak «Ereğli» adıyle güzel bir şehir olmuştur.

Sonra, halkı isyan ettiğinden Fâtih Sultan Mehmed, kalesini alarak, âsîler sığınmasın diye, yer yer yıktırmıştır. Bir tepe üzerinde beşgen şeklinde sağlam yapılı güzel bir kaledir. İçinde Dizdar'ı, neferleri, cebehanesi yoktur.

Gazi Fâtih'in yazdırması üzere Karaman Eyâleti'nden hariç, Mekke ve Medine evkafı bir şehirdir. Istanbul'da Dârüssaâde Ağası, Padişah kanunu üzere bu işin nâzırıdır. Onun tarafından gösterişli bir ağa, 100 atlı ile idare eder. Karaman Paşası'nın adamları asla karışamaz. Bir de, şer'î hâkimi olup 300 akça pâyesiyle durur. Mâmûr nahiye ve köyleri vardır. O nahiyelerden yıllık 7 kese hâsıl olur.

Kethudâ Yeri, Yeniçeri Serdarı, Muhtesibi, Şehir Nâibi, Şehir Subaşısı ve su taksiminde Su Ağası vardır. Su Ağası olmazsa, gece gündüz kavga eksik olmaz.

Konya'da bir Selçuklu eseri: Horozlu Han.

Zira bu şehir, Peygamber Pınarı Dağı dibinde olup, doğu, batı ve kuzeyi Herkıl Ovası sayılır. Bu ferah yerde ise 6.000 kadar bağ, bahçe ve tarla vardır ki, hepsi buradan suvarılmaya muhtaç olduğundan bir su hâkimi vardır. Su, herkese sırasıyle verilir.

Bu şehir, büyük saraylarla süslü ve mâmûr olup her evde bir akarsu, havuz ve şadırvan vardır.

«Koca Mehmed Paşa Camii», Süleyman Han'ın vezirinin camisi olup, Mimar Sinan'ın yapısıdır. Şehrin birkaç mescit ve tekkesi var. Hanlarından «Rüstem Paşa Kervansarayı» Mimar Sinan yapısıdır. Hamamı, çarşısı, pazarı, yiyecek ve içecekleri oldukça güzeldir. Ziyaretgâhlarından «Molla İskenderoğlu Abdürrahim Efendi»nin türbesi gönül erlerinin ziyaretgâhıdır.

Ereğli şehri ne kadar anlatılsa azdır. Çünkü eski zamanda «Antakya» şehrinden sonra bu «Herkıle» yani Ereğli şehri mâmûrdu. Sonra Konya'yı Selçuklu Alâeddin imar edip, başkent edinince, bu Ereğli'nin mâmûrluğuna halel geldi.

Karaman Ereğlisi'nden kıbleye giderek 9 saatte «Ulukışlak» (Bugünkü «Ulukışla») kasabasında konakladık. Bu kasaba Karaman Eyâleti'nin Niğde Sancağı'nda Koca Mehmed Paşa vakfıdır. Mütevellîsi hâkimdir. 150 akçalık kazadır. Kadısına yıllık 5 kese hâsıl olur. Sipah Kethudâ Yeri, Yeniçeri Serdarı vardır. Evleri bağlı bahçeli olup, toprakla örtülüdür. En meşhur camisi «Koca Mehmed Paşa Camii»dir. Kubbeli ve minareli, haremi mermer döşeli, şirin bir camidir. Yanında bir zaviyesi, güzel bir hamamı, büyücek bir hanı vardır. Sanki bu han bu şehrin kalesidir. 170 ocaktır. Ayrıca harem odalığı, develiği, 300 at alır ahırı, haremi ortasında büyük bir havuzu, bir kileri, yemek verilen bir imâreti var. Her akşam her ocak başında birer bakır sini ile beşer tas buğday çorbası, beşer ekmek, birer yağ kandili ve her at başına birer torba yem verilir. Nimeti bol, vakfı sağlam bir hayrattır. 300 kadar dükkânı vardır. Bu binaların hepsi kâgir ve baştanbaşa kurşunla örtülü olup, Mehmed Paşa vakfıdır.

Hayrat sahibi Öküz Mehmed Paşa adıyle tanınmış olup (İstanbul'da, bir öküz nalbandının oğlu olduğu için Öküz Mehmed Paşa denilen bu devlet adamı, iki defa sadrâzam olmuş muktedir vezirlerdendir. Osmanlı hanedânına dâmad da olmuştur. 1620 başlarında Haleb'de ölmüştür) Haleb'te Bekrîler yanında büyük bir türbede gömülüdür. Tanrı'nın esirgenliği üzerine olsun. Her yerde hayratı vardır ama, bu Ulukışlak hayratının benzeri Şam'ın batı ve güneyindeki hanları müs-

Evliyâ Çelebi'nin bahsettiği Meram bağlarının günümüzde çekilmiş bir resmi.

tesna olduğu hâlde hemen yoktur.

Buradan hareketle 7 saatte «Ramazanoğlu Yaylası»na geldik. Adana Eyâleti idaresinde büyük bir yaylaktır. Osmanlı ülkesinde 70 kadar yayla olup başlıcaları şunlardır:

Erzurum'un arkasında Bingöl Yaylası. Revan yakınında Ağrı Yaylası. Van yakınında Verek Yaylası. Van yakınında Subhan Yaylası. Şehrizor'da Harir Yaylası. Musul yakınında Cûdi Yaylası. Mardin yakınında Sincar Yaylası. Diyarıbekir yakınında Karadağ Yaylası. Kayseri yakınında Göğüş Yaylası. Birgi'de Boz Yaklak. Tire Yaylası. Manisa arkasında Sultan Yaylası. Bursa'da Keşiş Dağı Yaylası. Kastamonu Yaylası. Sinop Yaylası. Daha bu gibi birçok yaylalar.

Rumeli'de Samako Yaylası. Riyile Yaylası. Yakınında Despot Yaylası. Serez Yaylası. Sofya'da Vitoş Yaylası. Menlik Yaylası. Hersek'te Çimperne Yaylası. Ayluk Yaylası. Nevesin Yaylası. Bosna'da Köprüz Yaylası. Kızanlık Yaylası. Şıpka Yaylası.

Ve daha bunun gibi nice yaylalar. Bunların hepsini temâşâ ettim, gezdim. Fakat Erzurum'un «Bingöl Yaylası» ile Adana'nın «Ramazanoğlu Yaylası» gibi yayla görmedim. Bunda olan Türkmen oymaklarının adlarını yazsak bir kitap olur. Buraya çoğunluk Adana, Tarsus, Sis, Misis, Silifke ahalisi yaylağa çıkar. Her birinin hudutları, kadı ve nâibleri, hâkimleri, cami ve yayla evleri, çarşı ve pazarları, han ve hamamları vardır. Yaylaya çıkan 70 kere 100.000 koyundan koyun hakkı alınır diye meşhurdur. Buradaki sular, yayla kirazları, yoğurt kaymağı ve tereyağı bir diyarda yoktur. Çarşı ve pazarı baştanbaşa çam tahtasından ve çam kabuğu ile örtülü küçük dükkânlardan ibarettir.

Murtaza Paşa Efendimiz tabiat sahibi bir zat olmakla üç gün burada zevk ve safâ edip türlü türlü ot ve çiçeklerin güzel kokularıyle içimiz doldu. Atlar bile yonca ve terefil yemekten küp kadar karın sahibi oldular. Paşa'ya bu yayla halkından tamam 3.000 koyun, 7 at hediye geldi.

Oradan yine kıble yönüne, yokuş aşağı, dereli tepeli, taşlık ve sarp ormanlık yerleri aşıp «Çifte Han Hamamı»na geldik. Küçük iki handır. Burada bir dere içinde

hamamı vardır. Kâgir bina küçük bir kubbe ile örtülü olup, suyunun sıcaklığı itidal üzere olduğundan bütün yayla halkı bu ılıcada yıkanıp taze hayat bulurlar.

Çifte Han'ı ve bu ılıcayı geçip 7 saatte «Sultan Hanı» konağına vardık. Burası küçük bir konaktır. Fakat amansız bir yerdedir. Adana halkı çok defa buraya yaylağa çıkarlar. Hayat suyu gibi pınarları vardır.

GÜLEK KALESİ

Buradan yine kıble yönüne, dereli tepeli, yokuş üstü yerleri aşıp «Gülek» kalesine geldik. Aşağı tarafında durduk.

Bu kale sağ tarafımızda göğe başkaldırmış yalçın kaya üzerinde bir kaledir. Mısır hükümdarı Yusuf Salâhaddin'in korkusundan Ramazanoğulları bu kaleyi gülek (Gülek veya külek bir çeşit tahta kovadır. Süt sağmak için kullanılır) şeklinde yaptıklarından halk dilinde «Gülek Kalesi» derler. 873 Hicrî tarihinde (= 22 temmuz 1468 - 10 temmuz 1469) Fâtih Sultan Mehmed Han, Varsak eşkıyâsını (Varsaklar, Güney Anadolu'nun bir Türkmen boyudur. Gayet cesur olmakla ün salmışlardır. «Varsağı» denen şiir şekli ve bunun ezgisi bunlara aittir. Bunlar Turgutlar'la beraber Karamanoğulları ordusunun çekirdeğini teşkil ederlerdi) bozup ellerinden fethettiği için hac yolu emniyete alınmıştır. Şimdi Adana şehri eyaletinde Kusun kazası'nda mâmûr, cebehaneli, dizdarlı ve neferleri olan bir kaledir. Lâkin Sipah Kethudâ Yeri ve Yeniçeri Serdarı yoktur. Halkı serkeştir. Her adam kaleye çıkmaya cüret edemez. Kaleye çıkmak da güç bir iştir. Çarşı, pazar, han ve hamamdan alâmet yoktur. Ancak Fâtih'in bir camisi vardır.

Buradan kalkıp dere ve tepeleri, çayları yüz bin sıkıntı ve güçlükle geçip, kıble yönünde, 9 saatte «Çanta Hanı»na vardık. Çanta Irmağı kıyısında olup 1047 tarihinde (= 26 mayıs 1637 - 14 mayıs 1638) Bağdad Fâthi Sultan Murad Han vezirlerinden Bayram Paşa tarafından yapılmıştır. Gayet amansız bir yerde yapılmıştır. Büyük 70 ocaklı, haremli bir handır. Ahırı vardır. Toprakla örtülü, kale gibi mâmûr bir handır. Dibinden akan büyük ırmak baharda asla geçit vermez. O zaman buradan sallarla geçilir. Bahardan başka zamanlarda atla geçilebilir. Gayet coşkun akar. Bu ırmak Sis dağlarından çıkarak bu Çanta Hanı altından akıp, batıya yönelir. Ak Tarsus altından Akdeniz'e dökülür. Hanın çevresindeki köylerin mandaları gayet meşhurdur. Bu dağlarda kanun üzere, Osmanlı padişahının top çeken 40.000 mandası vardır. Ama şimdi hesabını, kitabını Tanrı bilir. Kendi biter, kendi yiter. Damgalı, damgasız, her biri Dâbetü'l-arz'a (Kıyâmette Deccal ile birlikte çıkacağına inanılan hurafe hayvanı) benzer mandalardır. Bunların korunup bakılması için yedi tane köyün halkı vergiden bağışlanmıştır. Seferde nice binini kementlerle, tuzaklarla ve kapanlarla avlayıp sefere götürerek balyemez toplar çektirirler.

Bu dağlarda kaplan da pek çok bulunur. Bunlar manda avlamaya geldikte, mandalar, hele buğaları, kaplanları ortaya alıp aman vermeyerek öldürürler. Bu dağlara adam bile giremez. Hattâ Murtaza Paşa büyük alayla bu dağlarda mehterhane çaldırıp giderken 7 tane manda mehterhane sesini işitince alay üzerine hücum edip, askeri dağıtmıştır. Davullar orman içinde kalıp asker bu sefer silâhla yürüdü. Mandalara saldırıp o kadar mızrak vurdukları, mandaların gövdeleri kirpi gibi olup, sayısız kurşun dahi isabet ettiği hâlde, ruhları bile duymayıp, yine dağlara girerek kayboldular. Bu kadar mandaya Osmanlı padişahından başka padişahlar mâlik değildir.

Bu handan kalkıp, Çanta Irmağı'nı geçerek kıble yönünde 7 saat gittikten sonra Adana şehrine geldik.

Burada iki gün kaldık. Üçüncü gün kalkıp «Seyhan Irmağı» üzerindeki 16 gözlü büyük köprüyü geçip yine kıbleye (Evliyâ Çelebî burada yanılıyor. Çünkü Misis, Adana'nın kıblesinde «yani güney veya güneydoğusunda» değil, doğusundadır.) giderek «Misis Kalesi»ne geldik. «Ebû Caferi'l - Mansûr» (Ebû Caferi'l - Mansûr, Abbâsî Halifelerinin ikincisi olup 754 - 775 arasında hükümdarlık etmiştir) tarafından yapılmıştır. Sonra İspanyalılar eline geçip büyük şehir oldu (İspanyollar'ın Misis'i almasına imkân yoktur. Evliyâ Çelebî burada Ermeni krallarının ve belki de Kıbrıs Haçlıları'nın hareketlerini aksettiriyor). Buradan kalkarak kıble yönüne gidip «Alçak Beli»ni geçtik.

(Devamı gelecek sayıda)

XVIII. asırda hırsızlık eden on sekiz bekâr uşağı şehrin muhtelif yerlerinde asılmıştı.

YAZAN:

REŞAD EKREM KOÇU

KABÛL etmek lâzımdır ki, fetihten Tanzimat'a kadar geçen dört asır içinde İstanbul'un asayiş ve inzibatını temin etme yolunda bekâr uşaklarına karşı pek zâlimâne muamelede bulunulmuştur. Yeniçeri ağası, subaşı ağası, asesbaşı ağası, bostancıbaşı ağa gibi zâbıta âmirleri, suçlu veya maznun, bir veya birkaç bekâr uşağını, muhakemesiz idam ettirebilmişlerdir. Bu yolda en müthiş vak'a da, Hicrî 934 (M. 1528) yılında kaydedilmiştir. Kanunî Sultan Süleyman ilk yıllarında, 24 şubat 1528'de, Sultan Selim Camii yanında bir eve, gece hırsızlar girmiş, ev halkını tamamen keserek, çaldıkları eşya ile kaçmışlardı. Bütün gayretlere rağmen, kaatil hırsızlar bulunamadı. «İstanbul'daki bekâr uşaklarının işidir» denildi, birisi hakkında şer'an en küçük bir suç delili yok iken mumcu, dellâk, aşçı, odun yarıcı 800 nefer bekâr uşağı rastgele toplanarak çarşı boyu sokaklarda idam olundu. Bu facia, «Frenk», «Makbul» ve «Maktul» lâkapları ile anılan Pargalı İbrahim Paşa'nın sadâretinde olmuştur. Müverrih Peçevî'li İbrahim bu vak'ayı: «Eşkıyâyı öyle yıldırdı ki, ondan sonra bu makule fesat zuhur etmedi» diye bağlıyor.

Biz, bu huzurun sebebini, kendi yerine yüzlerce masumun öldürülmesine bir hırsız kaatilin de tahammül edememeşinde görmekteyiz.

ŞİDDETLİ CEZALAR

Eskiden, İstanbul'un herhangi bir mahallesinde oturabilmek için kefalet şart idi. Hırsızlık işi de yersiz yurtsuz kimselerin kârı olduğundan, her vak'ada zâbıta, bekâr hanlarını ve çarşılarda dükkân üstü bekâr odalarını ararda; yukarıda da

Bekâr Uşakları

bahsetmiştik, bir bekâr uşağı hırsızlık suçundan yakalandı mı, mahkemeye verilmez, vak'anın yerine ve ehemmiyetine göre padişahın, sadrâzamın, hattâ zâbıta âmirlerinin emriyle derhal idam olunurdu.

Vak'anüvis Râşid Efendi, Hicrî 1133 (Milâdî 1720 - 1721) vak'aları arasında anlatıyor:

Hasköy'deki kiremithânenin ustalarından ve kendi esnafı arasında gayetle zengin olarak tanınmış bir gayrimüslimin evine birkaç hırsız girer, bir miktar eşya kaldırıp kaçar. Devrin padişahı III. Sultan Ahmed: «Tahtımın yanında böyle bir vak'a olur mu?» diye son derece hiddetlenir, Sadrâzam Nevşehirli İbrahim Paşa'ya, hırsızların derhal bulunmasının ve cezalarının verilmesini emreder, hırsızlar bulunmazsa, zâbıta âmirlerinin ihmal ve liyâkatsızlıkla ceza göreceklerini bildirir.

Fatih'te, Karaman çarşısında bir dükkânda çalınan maldan birkaç şey bulunur, hırsızlık töhmetiyle bekâr uşağı bir oğlan yakalanır, delikanlı on sekiz nefer arkadaşlarını ele verir, onlar da kaldıkları bekâr hanlarında ve odalarında bulunur, çalınan eşyanın bir kısmı da onların menzillerinde çıkar. Bu on sekiz bekâr uşağı, şehrin muhtelif kalabalık yerlerinde, emsaline ibret olmak için asılarak idam olunurlar.

Kalendermeşrep dîvân şâirlerinin «Şehrengîz» adı verilen manzum risâlelerle güzellikleri övülen esnaf civanlarının çoğu İstanbul'un diyar garibi genç ve dilber bekâr uşaklarıdır. Bunlar bilhassa meddah masalları kahramanları arasında bulunan sirkeci, helvacı, saka, yemenici, saraç, kahveci güzelleri, dükkân üstü odalarda, kayıkhânelerde, kahvehânelerde, saraçhânede yatıp kalkan bekâr uşağı güzellerdir, hepsi toy, şehir oğlanları gibi yırtılmamış, açılmamış, levendâne, şehbâzâne tavırları, mühmel kılık ve kıyafetlerinin ayrı câzibesiyle, İstanbul hanımlarını, bey, paşa kızlarını, hanım sultanları çileden çıkarıp, yalınayaklarına düşürmüşlerdir.

Hamam çıplağı dellâk bekâr uşağı on bir nefer gencin hâl tercemesi de 1686 - 1687 arasında hamamcılar kâhyası olan Derviş İsmail tarafından «Dellâknâme-i Dilküşâ» adını verdiği bir risâlede toplanmıştır.

Bekâr uşakları arasında şehir eşkıyâsı tipleri de hikâye kahramanları arasına girmiştir. XVII. asır ortasında Köprülü Mehmed Paşa'nın sadâretinin ilk yıllarında geçmiş büyük bir vak'ayı tasvir eden, fakat en az bir asır sonra kaleme alındığını zannettiğimiz «Yelkenci Yusuf» hikâyesinin eşkıyâdan Çengelköyü'nde bostan yanaşması Arnavut Deli Zeynel ile, Üsküdar'da Balaban iskelesinde kayıkçı civanı hançer güzeli Mustafa'nın hâmîsi Ellidokuz'un Kara Bekir, Langa limanı iskelesinde kayıkçı bekâr Yedibelâ Ferhad bunlardandır.

Son yeniçerilerden çardak kolluğu çorbacısı ve halk şâiri Hüseyin Ağa'nın destanlarının kahramanları da çoğunlukla bekâr uşaklarıdır. Bu destanlarda maceraları nakledilerek, güzellikleri övülmüş yüze yakın isim vardır; şakî tipi olarak da Fındıklı kayıkhaneleri üstündeki bekâr odalarında oturan ve cihâna meydan okuyan hamlacı Kurdoğlu Câfer'dir; gençliği, bıçkınlık, baldırıçıplaklık yollarında geçmiş olan Galatalı Hüseyin Ağa'yı bu adam yetiştirmiştir.

Hâtıraları destanlara, şiirlere, hikâyelere, vak'anüvis ve müverrih kalemleriyle

ve arşivdeki vesikalarla tarih kütüğüne geçmiş bekâr uşakları, büyük şehir hayatının bir hây-ı hûy âlemini temsil ederler. Bu hayat, tanzimattan sonra da devam etmiş, zamanımıza ulaşmıştır; fakat artık «Bekâr uşağını» Istanbul'un halkından ayırt etmiyoruz.

Üsküdarlı halk şâiri Vâsıf Hoca merhum şunları yazıyor:

«Eskiden bekâr uşakları ayrı bir nizama tâbî olarak bekâr hanlarıyle bekâr odalarında yatar kalkar imiş; zamanımızda bekâr tâifesi yine hanlarda, şurada burada barınırlar ama harekâtı kayıt ve şart altında değildir; taşradan aklına esen, bir mitil yorganı omuzlayınca Istanbul'a gelir, aklına estiği zaman da ekim zamanı der, harman der, kopup geldiği yere döner, yahut sılaya gider; amele, ırgat, rençber, kayıkçı, hammal, natır, dellâk, hamurkâr, pişirici hangisine sorsanız, kendi ağzındaki sıfatı bekâr uşağıdır, «Bekâr uşağıyım...» der.

«Eski tulumbacılık zamanında, bilhassa belediye daireleri tulumbacıları hep bu bekâr uşakları idi. Mahalle sandıkları uşakları arasında diyar garibi bekârlar çoktu. Onlar da toplu olarak tulumbacı koğuşlarında kalırlardı.

«Meşhur kantocu Peruz'a, bekâr uşağı bir tulumbacı âşık olmuştu; o zamanlar mâhûdenin âşıkları toplansa, tabur teşkil eder. Oğlan, kaş göz yerinde, güzel, fakat yarım pabuç hırpânî, yosmanın bir tebessümüne râzı, hiç yüz bulmadı; bir eyyam yandı, durdu, sonra ayağını tiyatrodan kesti; ayağını kesmesine sebep de Peruz'un söylediği şu kanto oldu:

«Benim adım Peruz'dur, şöhreti çok dansözüm
Sen ise tulumbacı, tutmadı seni gözüm...

«Mazlum çocuktu, bıçkın boyundan olsa, vak'a olurdu. Fakat sonra öğrendik ki, yosma oğlanı sevmiş, bana yalvardı:

«— Vâsıf Efendi, şâirsin, ağzımdan oğlana bir şey yaz, sahnede okuyayım, gönlünü alıp âşıkımı dâvet edeyim!... Elbet kulağına gider, bekâr uşağım teşrif eder... dedi.

«Kendi kantosundan mülhem olarak şu yâveyi yazdım, verdim idi, sahnede okudu mu, bilmiyorum:

«Yandım tulumbacı ben aşkına yandım Allah.

«Yine o sahnelerde dinlemişimdir, kim söylerdi hatırlayamadım:

Tarlalar otlu olur
Bekârlar bitli olur
Allah'ın hikmetinden
Güzeller dertli olur

diye bir şey vardı».

GÜNÜMÜZDEKİ BEKÂR UŞAKLARI

Zamanımızda Istanbul'a bekâr uşağı akını, üzerinde ehemmiyetle durulacak bir hâldir, şehir nüfusu, iş hacmi ve insan eline ihtiyaç ile ölçüsüz, ayarsız olarak artmakta, işsiz bekâr uşaklarının çoğalması da büyük şehrin günlük hayatının huzurunu kaçırmaktadır. Manzara, Anadolu'dan bir göç hâlini almıştır. Istanbul bu göçlerin tek hedefi değildir, bekâr uşaklarını Ankara ve İzmir de çekmektedir, fakat en ağır yük Istanbul'un sırtına yüklenmektedir. «Gecekondular» adı altında, Istanbul'un eteklerine 2.000 - 3.000, hattâ 10.000, hattâ 25.000 evlik kasabalar eklenmiştir. Gelen bekâr uşağı, kısa bir müddet sonra ailesini de getirerek bekâr uşaklığından çıkıp, yurt değiştirmiş muhacir olmaktadır.

Istanbul'a yamanmış yeni kasabalar, su, yol, elektrik, temizlik vasıtası, emniyet bakımlarından Istanbul Belediyesi'ni ve zâbıtasını bunaltacak hâle gelmiştir.

Eskiden, yukarıda tafsilâtıyle kaydettik, Istanbul'u bekâr uşağı akınından korumak için çok sıkı tedbirler alınmıştı. Zamanımızın kanunî mevzuatı artık aynı tedbirleri almaya imkân vermemektedir, fakat tamamen kayıtsız kalınacak bir mesele değildir; büyük cemiyet meselesi, dâvası olmuştur. Bu dâva üzerinde kemâl-i ciddiyetle durması icabeden ve hükümete aydınlatıcı bilgiyi toplayacak olan müessese, Istanbul basınıdır; basın da kaygısızdır. Bu konuda ilim adamlarımızın mütalâaları tamamen meçhulümüzdür.

BEKÂR UŞAĞININ EVLENMESİ

Istanbul'da bir iş tutmaya, para kazanmaya gelmiş bekâr uşağının büyük şehirde kefalet bağları ve bekâr nizamı denilen göz hapsi altında yaşamaktan kurtulması, bekâr hanlarından veya odalarından çıkıp, bir mahalle içine girebilmesi için sakalık veya bekçilik gibi hizmetler hariç, muhakkak evlenmesi gerekirdi. Fa-

Bekâr uşağı hamallar.

kat bekâr uşağı, kimseyi tanımadığı için araya, o devrin tâbiri ile «oğlana babalık yapan» bir kılavuz girerdi. Kılavuz bazan bu işi hakikaten baba gibi insanî duygularla yapar, Istanbul'da bir ev açabilecek kadar para biriktirmeye muvaffak olmuş delikanlıya münasip bir kız bulur, kız tarafını da iknâ eder, oğlanı bekâr hayatının türlü mahrumiyetinden ve bilhassa fuhuş yollarına sapmaktan, o yolların kötü âkıbetinden kurtarırdı.

Bir bekâr uşağına bulunan kız da, ekseriya fakir ailenin evlâdı, hattâ hem fakir, hem de bir öksüz veya yetim olurdu; yahut konağın evlenme çağına gelmiş câriyesi, halayığı, beslemesi olurdu. Kılavuzlar bazan da bu işi para karşılığı yapar, kılavuzluğu meslek edinmiş kimseler olurdu. Ya oğlan bunlardan birine baş vurur, münasip ırz ehli bir kız bulunmasını ister; yahut kız tarafı, herhangi bir sebeple kısmeti çıkmayan kıza, bekâr uşağı taifesinden namuslu, çalışkan, çapkınlığı ve bıçkınlığı, yahut herhangi bir lekesi olmayan bir oğlan bulunmasını isterdi.

BEKÂR ÇAMAŞIRCILARI

Bekâr çamaşırcıları, Istanbul'un günlük hayatında önemli yer tutmuş esnafı arasındadır. Tanzimat'tan önceki devirde bekâr odalarıyle hanlarının bir bekâr çamaşırhanesi ile devamlı münasebeti vardı; bekâr uşağının çamaşır yıkayıp kurutmaya yer ve zaman imkânları olmadığı için, haftanın tesbit edilmiş bir gününde çamaşırcının hamalı, yıkanmış temiz çamaşırları getirir, parası ile kirli çamaşırları toplar giderdi. Çamaşırhaneler, çamaşırcı dükkânları, Istanbul'un ayak takımının oturduğu semtlerde, mahallelerde idi.

Bekâr çamaşırhanelerinde çamaşır yıkayıcı olarak çalışanlar da yine birtakım bekâr uşakları idi. Bekâr çamaşırı yıkayan kadınlar, artık yarı erkekleşmiş, ar damarı çatlamış soyundan mahalle karıları idi; çamaşırlarını yıkadıkları bekâr uşakları ile kendileri, yahut elleri altında bulunan uygunsuz kadınlar arasında fuhuş rezaletleri eksik olmazdı.

Istanbul zâbıtasının yeniçeriler elinde bulunduğu ve şehir eşkıyâsı hâlini aldıkları son zamanlarında bekâr çamaşırhaneleri âdetâ birer umumhane olmuşlardı. Bekâr çamaşırcılarının yine bekâr uşaklarından olması, çamaşırhanelerde kadın işçi kullanılmaması, çamaşır getirme ve alma bahaneleriyle bekâr uşaklarının, çamaşırhanelere girmemeleri, bu işlerin de çamaşırhanelerin kendi adamlarıyle gördürülmesi daima ihlâl edilen nizamlardan biri olmuştur.

XVII. asır ortasında, Evliyâ Çelebî, bekâr çamaşırcılarını, hamamcılara yamak esnaftan biri olarak gösteriyor ki şunlardır: Dellâklar, natırlar, çamaşırcılar, lekeciler, kilciler. Ordu esnaf alayını tasvir ederken, bekâr çamaşırcılarını şöyle anlatıyor ki, hepsinin erkek olduğu aşikârdır: «Dükkân 300, neferat 500. Bunlar araba üzerindeki dükkânlara esvap yıkayup sererek geçerler».

BEKÂR HANLARI, BEKÂR ODALARI

Fetih'ten Tanzimat'a kadar, dört asır boyunca İstanbul'da bekâr uşaklarının toplu olarak iskân edildikleri yerlere verilmiş olan isimlerdir.

Zamanımızda da, yurdumuzun herhangi bir köşesi halkından olup, iş hacmi dar olduğu için, yoksulluk içinde yaşayan ve büyük şehir İstanbul'a para kazanmak için gelenler pek çoktur, beldenin, bilhassa son yıllarda nüfusunu süratle ve gayrı tabiî olarak kabartan şey; bu diyar garibi bekâr uşağı amele, ırgat, işçi akınıdır. Fakat artık, «bekâr uşağı», İstanbul'da yaşayış hürriyeti tahdit edilen, kendilerini daima göz önünde, kontrol altında bulundurmak için belli, hükümetçe tayin edilen hanlarda ve odalarda oturmaya mecbur kılan bir damga olmaktan çıkmışlardır; zamanımızın İstanbul bekâr uşakları, şehrin yerleşmiş halkından farksız, maddî imkânları ölçüsünde dilediği yerde oturmaktadır. Bir kısmı yine hanlarda, bekâr odalarındadır, fakat bunların da artık yalnız bu diyar garibi bekâr taifesinin oturduğu yer olmaktan çıkmıştır. İçlerinde şehrî bekârlar da barınmaktadır.

Eski bekâr hanlarının hepsinin isimlerini tesbit edemedik. Bekâr hanı oldukları kesin olarak bilinen Vefa meydanındaki büyük Vefa Hanı ile Sirkeci civarında Hocapaşa Hanı, Uzunçarşı'da Silâhdâr Hanı'dır. Vefa Hanı yıkılmıştır, en küçük bir izi bile kalmamıştır. Silâhdâr Hanı, içine küçük atölyeler yerleşmiş ve harap hâlde durmaktadır. Fakat eski bekâr odalarının dış manzarası, iç görünüşü, planı tamamen meçhulümüzdür.

Tarih kaynaklarımız arasında eski bekâr hanlarından ve bekâr odalarından bahseden tek eser, Evliyâ Çelebî'nin ölmez Seyahatnâme'sidir. Aşağıdaki satırlar, Evliyâ'dan edindiğimiz bilgidir:

«Bekâr odalarının, hâkim ve zâbitleri vardır. Ancak kefili olanları odalara koyarlar; XVII. asır ortasında başlıca bekâr odaları şunlardır:

«Yolgeçen Odaları — en büyük bekâr odalarıdır. 400 hücrelidir. Ama lüzumunda bin adet eli silâhlı yiğit çıkarır.

«Cephâne Odaları — Mahmudpaşa yanında.

«Pertevpaşa Hilâlci Odaları — Süleymaniye'de.

«Karaman Çarşısı Odaları — kırk bekârhâne.

«Gedikpaşa Odaları — Gedikpaşa'da.

«Azeb Odaları — Yedi adet odalardır, Unkapanı'nda.

«Mercan'da Pabucçu Odaları — Sekiz adet, bekâr odalarıdır.

Bir kere Kanunî Sultan Süleyman Han yeniçerilere kırılarak gazaba geldiğinde:

«— Terbiyeli olun, yoksa sizi Mercan çarşısında Pabucçu bekârlarına kırdırırım!... demiş. «Bu söz pabucçu bekârlarına vardığında derakab eli muştalı, beli puşkalı kırk bin nâmdar yarar fetâlar «Allah Allah!...» diyerek Bâb-ı Hümâyûndan içeriye girmiş ve bir gülbâng-i Muhammedî çekmişler. Süleyman Han işittiğinde, ileri gelenlerini huzuruna çağırıp:

«— Nedir şehbazlarım? diye sormuş.

«— Demin yeniçerileri kırdırmak için bizi istemişsiniz, ferman padişahımızındır, işte bir göz kırpması içinde kırk bin yiğit hazırbaştır, eğer sabaha kalacak olursa seksen bine çıkarız, ferman buyurun!... demişler.

Süleyman Han haz idüb:

«— Benden ne diler iseniz dileyin!... dedikde:

«— Padişahım! malımız sûk-ı sultânîde bahası malûm olmak için bir pabuç ve mest yüz, iki yüz hesap ile satılsın!... diye rica etmişler, ricaları kabûl edilmiş. Birçok bekâr odaları vardır. Bunların her birinde ikişer yüz adam vardır ki, sarıca arı erlerdir».

O tarihte İstanbul'un şöhreti bekâr odaları arasında, kendi adına nisbetle anılan semtte «Saraçhane Odaları» ile Kasımpaşa'da «Debbağhane Odaları» vardı. Bunlar, bu bekâr uşaklarının hem sanatlarını işledikleri, hem de içinde barındıkları birer kışla — imalâthane idi. Evliyâ, Saraçhaneyi hiç tarif etmiyor, Kasımpaşa Debbağhanesi'nden ise bekâr odaları diye aydınlatmadan şöyle bahsediyor:

«Kasımpaşa'da, ezcümle debbağlar esnafı gümrah tâifedir; 300 kadar büyük kârhâneleri vardır ki, her birinde yirmişer otuzar zeberdest pehlivanlar işler. Bu tâife arasına bir kanlı veya hırsız girse, cümlesi baş kaldırıp o mücrimi hâkime vermezler. Amma o mücrim de ölünceye dek bunların içinde halâs olamaz. Bir hizmete tayin ederek sanatı öğrenir ve

Bekâr uşağı iki sütçü.

haramîlikten müstağni olur.

«300 adet debbağ dükkânı, 50 adet tutkalcı kârhanesi, lebideryâda 70 adet kirişçi kârhanesi vardır. Cümlesi bekârlar pazarıdır. Kavga oldukta, 5.000 tuvâna debbağ bekâr şehbazlar çıkar ki, herbiri demirden insana benzer».

YENİÇERİLİK VE BEKÂR UŞAKLARI

Evliyâ Çelebî'nin bu notlarından açıkça anlaşılıyor ki, bekâr odaları ve hanları bir misafirhane, otel yahut bir kışla - imalâthane, bekâr uşaklarının başına buyruk barındıkları yerler değildir. Yeniçeri ocağı teşkilâtında olduğu gibi odabaşı denilen koğuş zâbitlerinin nezâretinde ve odabaşılarının da üstünde müessese âmirlerinin idaresinde disiplinli yerlerdir. Kefilsiz adam alınıp barındırılmakla da, dolayısıyle yabancı, bilhassa serseri, uygunsuz gürûhu, oda sakinlerinden bir bekâr uşağının misafiri olarak dahi kabûl edilmemektedir. O hayatı yaşamış gibi güvenle söyleyebiliriz, bekâr hanlarının ve odalarının kapıları sabah ezanında açılmakta ve akşam namazından sonra da kapanmakta, hattâ yatsı namazı handa veya odalarda kılınmakta idi.

O sıralarda «oda», koğuş mânâsına kullanılırdı; bu kelimenin çoğulu «odalar» da, kışla anlamına gelirdi, nitekim İstanbul'daki iki yeniçeri kışlasının isimleri «Eski Odalar» ve «Yeni Odalar» dır.

XVIII. asırda devşirme kanunu kaldırılıp, yeniçeri asker ocağının kapısı herkese açılınca, hemen hepsi ayak takımından olan, daha yerinde bir tâbir ile İstanbul şehrinin ayak takımını teşkil eden bekâr uşakları, hemen yolunu bulup, ocağa yazıldılar; ocağın disiplini süratle bozularak, İstanbul'un bir eşkıyâ yatağı hâline geldi. Bekâr hanları ve odaları da evleviyet ile, tamamen kontrolsüz, disiplinsiz, müverrih Cevdet Paşa'nın güzel tâbiriyle birer «Dârü'n - nedve-i Haşerât» oldu. («Dârü'n - nedve», Peygamberimiz'in aleyhinde bulunanların toplandığı yerin adı; tezvir ve fesat erbabının meclisi).

Son bekâr odalarının hâlini anlatmak için, o devri yazmış olan müverrih Cevdet Paşa'nın kendi adına nisbetle anılan meşhur tarihinden iki parça nakletmekle iktifa ediyorum; Hicrî 1226 (M. 1811) vekaayiinden:

«Üsküdar'da, Balaban iskelesi arkasında ve debbağhane civarında ve sahil-i deryâya yakın diğer köşe ve kenarlarda bulunan bekâr odaları, ötedenberi Dârü'n-nedve-i eşkıyâ ve erâzil-i eşhâsa me'vâ olup, bu esnada bazı eşkıyâ, birkaç ehl-i ırz hâtunları cebren mezkûr odalara götürmek üzere yoldan çevirecek olduklarında, Üsküdar ahalisi toplanıp kurtarmakla keyfiyeti Bâbıâlî'ye ihbar etmeleri üzerine, bu odaların yıkılması için ferman çıkıp, bostancıbaşı, sekbanbaşı ve mimar ağa, recebin üçüncü çarşamba günü (24 haziran) Üsküdar'a geçip, iki yüz kadar bekâr odalarını yıktılar. Bazılarında çocuklu kahbeler için beşikler çıkmıştı».

Hicrî 1227 (M. 1812) vekaayiinden:

«Veba salgınının başlıca sebeplerinden birisi, fisk ve zinâ çok olduğundan, uygunsuz takımının oturdukları bekâr odalarının yıkılmasına ferman çıktı; kaymakam paşa, mimar ağa ve ocaklıdan bir miktar zâbitan, Bahçekapısı'na gelip Melekgirmez sokağındaki kayıkhaneler üzerindeki odaların cümlesini birkaç saatte yıktılar. Kaptanpaşa'da, Galata ve Kasımpaşa taraflarındaki kalyoncu ve kalafatçı erâzili odaları yıktırıldı. Bazı kâgir hanlarda olan fahişeler de çıkarılarak, odaları mühürlendi. Yıkılan ve yıkılmayıp da mühürlenen bazı odalarda, vebadan ölmüş erkeklere ve fâhişelere de rastlandı».

Cevdet Paşa'nın bu fıkrasında, son bekâr odalarına alenen fâhişe kapatıldığını açıkça gösteriyor ve odaların umumiyetle ahşap olduğu anlaşılıyor.

Yıktırılan ve mühürlenen odalardan çıkarılan bekâr uşaklarının memleketlerine sürüldüğü aşikârdır.

1826 Yılı Hocapaşa Yangını Hakkında

BİR DESTÂN

Yazan: Kevork Pamukciyan

ASIRLAR boyunca Istanbul kadar büyük yangın âfetlerine mâruz kalan diğer bir şehir tasavvur etmek güçtür. Buna rağmen, kâgir yapılara kullanılan malzemenin pahalılığı ve yetersizliği yüzünden, Cumhuriyet devrine kadar ahşap inşaatlara müsaade edilmiştir.

Istanbul'un tarihî büyük yangınları hakkında maalesef bugüne kadar mufassal bir eser hazırlanmamıştır. Böyle bir etüd için Ermenice kaynaklar da mühim bir yer tutar. Takriben on iki yıldan beri yaptığımız araştırmalar, bu sahada matbu veya gayrımatbu, manzum veya mensur, muhtasar veya mufassal birçok Ermenice menbaların mevcudiyetini meydana çıkarmıştır. Bu kaynaklar arasında başlıca yeri, 14 temmuz 1660 tarihinde vuku bulup üç gün ve üç gece devam ederek, takriben Istanbul'un yarısının harabeye çeviren dehşetli yangına mütedair, XVII'nci asrın büyük Ermeni tarihçisi ve edibi Eremya Çelebî Kömürciyan'ın (1635-1695) eseri işgal eder. Maalesef bugüne kadar gayrı matbu kalan elyazması, Kudüs Ermeni Patrikhanesi'nde bulunmaktadır. Bundan takriben iki yıl önce bu çok kıymetli tarihî eserin neşredilmesi için patrikhane nezdinde teşebbüste bulunduk ise de, vaadlerine rağmen, bugüne kadar neşredildiği hususunda bir haber alamadık.

Sözü geçen yangınla ilgili Ermeni kaynakları hususunda bir yazımız, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu belletenlerinin 1957 yılı mart sayısında (s. 13 - 15) neşredilmiştir. Aynı yılın kasım sayısında da, Meğrili Istepannos Vartabed'in mezkûr yangına ait tasvirnâmesinin tercümesi neşredilmiştir (s. 11 - 13). Venedik Mıkhitaristleri kütüphanesinde mahfuz Eremya Çelebî'nin Vekâyinâmesi'nde bulunan yazının sureti ise, 1959 dan beri nezdimizde gayrı matbu olarak kalmaktadır.

Bu yazımızda, Istanbul'un mühim yangınlarından biri olan 1826 yılı Hocapaşa yangınından bahsedeceğiz ve bu hususta yazılmış bir destanı takdim edeceğiz.

AVEDİS BERBERYAN'A GÖRE

Önce, geçen asrın başlıca Ermeni tarihçilerinden müderris Avedis Berberyan'ın (1795 - 1873 veya 1874) «Ermeni Tarihi» nâmı altında, ilk Ermeni profesyonel kadın sahne sanatkârı Arusyak Papazyan'ın (1841 - 1907) ve kocası ressam Sepon Bezirciyan'ın (1839 - 1900'dan sonra) maddî yardımları ile neşredilen eserde, meşkûr yangın hakkında verilen bilgileri sunuyoruz.

Evvelâ, Vak'a-i Hayriyye'ye tahsis edi-

Bir asır önce Istanbul'da tulumbacılar.

len 34'üncü bâbın (s. 179 - 188) sonunda, 1826 yılı Hocapaşa yangını hakkında şunlar yazılıdır:

«İki ay sonra, 18 ağustos pazartesi günü, padişah, paşalar ve bütün devlet erkânı, camiden çıkarılmış olan Sancak-ı Şerîf'in merasimle saraya götürülmesi ve yerine koyulması için Sultanahmet'te toplandıkları sırada, ansızın Bahçekapı'daki Hocapaşa'dan yangın çıktı. Sarayda bulunduklarından dolayı, paşalardan hiçbiri oraya gidip söndürtemediği için, yangın fırsat bularak dört saat müddetle şehrin genişliğinde ve uzunluğunda Hocapaşa'dan, Yenikapı'da bulunan Lânga'ya doğru ilerlemeye başladı. Bu âfet esnasında, kâgir binalar, camiler, hanlar, hamamlar, bütün çarşılar, paşakapısı ve sayısız evler ve bu meyanda Kumkapıda'ki Meryemana Kilisesi ve Ermeni Patrikhanesi de kül olmuştur».

Edib ve müdekkik Toros Azatyan (1893-1955) tarafından 1932 yılı Yedikule Ermeni Hastanesi salnâmesinde (s. 90 - 98) kısmen neşredilen Barutcubaşı Ohannes Amira Dadyan'ın (1798 - 1869) otobiyografisinde (s. 98), 25 haziran 1827 tarihinde Paşakapısı'nın, Kirkor Kalfa'nın eliyle yeniden inşa edilmekte olduğu kayıtlıdır ki, bu husus şimdiye kadar bilinmemekte idi. Sözü geçen şahıs, Hassa mimarbaşısı Kirkor Amira Balyan'dır (1764 - 1831).

A. Berberyan'ın eserinin sonunda bulunan (S. 433 - 621) ve 1770 - 1860 yılları arasında bilhassa Istanbul'da geçen vak'alara hasredilen çok kıymetli kronolojide (s. 474) ise, mevzuubahis yangın hakkında şu bilgiler verilmektedir:

«Uzunluğu Bahçekapı'dan Yenikapı'daki Lânga'ya, genişliği de Ayasofya'dan Sultan Beyazıt'a varan büyük yangın ki, bütün kâgir binaları, hanları, camileri, hamamları ve bu arada Kumkapı'daki Meryemana kilisesini ve Ermeni Patrikhanesi'ni harebeye çevirdi».

İşbu yangında maalesef Ermeni Patrikhanesi'nin arşivi de hemen hemen tamamıyle yanmıştır. Mezkûr eserin önsözünde, A. Berberyan bu meyanda, Apraham Kolyan (1813 - 1815), Boğos Kirkoryan (1815 - 1823) ve Balatlı Karabet (1823 - 1831) patriklerin gününde geçen hâdiselerin kayıtlı bulunduğu mühim bir kütükle, birçok nâdir elyazması eserin de mahvolduğunu kaydetmektedir.

ŞÂİR CÜDÂÎ'NİN DESTANI

Bundan birkaç yıl önce bir tanıdık, halk şâirlerinin şiirlerini ihtiva eden elyazması bir defteri istifademize sundu. İçinde, 1826 yılı Hocapaşa yangını hak-

kında çok kıymetli bir destana rastladık. Tarihî değeri olduğu için mezkûr destanı ve meçhul kalmış oldukları için de diğer şiirleri tamamıyle kopya ettik. Hattâ bunlardan bazılarının şâirleri dahi meçhuldür.

Önce elyazma hakkında biraz bilgi verelim:

Eser, 1873 sıralarında Istanbul'da meçhul bir şahıs tarafından istinsah edilmiştir ve 147 sayfadan ibarettir. Eb'adı 24×16×0.8 santimdir. İçinde maalesef epeyce noksan yapraklar da mevcuttur. Eksik olan sayfalar şunlardır: 2 - 3, 15 - 34, 39 - 62, 69 - 70, 95 - 106 ve 123 - 126.

Ehemmiyetine binaen, muhteviyatındaki her bir şiirin başlığını ve ilk mısraını sunuyoruz:

Dîvân — Âşık İzzet
«Elâ gözlü nazlı diber kan edersin keyfine»
Dîvân — Âşık Ömer
«Başımı derde düşürdün evvelâ sensin sebep»
Dîvân — Âşık Ömer
«Daimâ feryad edersin ben garib bülbül gibi»
Dîvân
«Coştu gönül sel gibi akar o yârin semtine»
Dîvân — Âşık Ömer
«Müf (p) delâyım hatrımdan fikrimden eksik değil»
Dîvân
«Şu cihanda bencileyin çeşmi pür-hûn olmamış»
Semâî — Âşık Nazırî
«Nedir çekdiceğim ey dil-pesendim
Semâî
«Gönül bir dilber gördükde, gözlerim ilâhiye bağlandım»
Kerem Âgehî
«Bir güzel çıkarmış perçemin fesden»
Keremî — Âşık Kerem
«Garip ömrüm gurbet elde geçirdim»
Keremî
«Beni komaz yanam aşka derûnum».
Koşma — Âşık Zaîfî
«Be hey âdem kendi kusuruna bak»
Koşma — Âşık Cüdâî
«Bu dilber bu cevrin bu herdem bu ne?»
Koşma — Âşık Figaanî
«Ey gönül sen kadrı kıymetini bil»
Koşma
«Salınıp naz ile gelen efendim»
Koşma — Âşık Mevzûnî
«Şu gençlikde gör ne geldi başıma»
Koşma — Âşık Gevherî
«Elâ gözlüm benden küsmüş inci (n) miş»
Koşma — Âşık Gevherî
«Cemâlin görmeğe günde bir kerre»
Koşma — Âşık İrfânî
«Yâr hiç görmedin mi m (v) efayı benden?»
Koşma — Âşık Safiye
«Aman bâd-ı sabah var semti yâre»
Koşma — Âşık Sahiloğlu
«Elâ gözlerini sevdiğim dilber»
Koşma
«Ne mürvettir diyâr-ı gurbet gezerim»
(Başlıksız)
«Cihande var mıdır acab böyle yâr?»
Destan — Hocapaşa yangını
«Bir ateş zuhr oldu Hocapaşa'dan»
Destan — Hacı Bağdasar'ın (1)
«Gafilden aldandım girdim şu işe»
Nikoğos'un Ecel Destanı (2)
«Ben de pişman oldum etdiğim işe»
Vakt-ü zeman Destanı (şâiri Âbidî)
«Evvelâ temelden bozuldu dünya» (3)

Hocapaşa yangınına ait destanın aslen Ermeni olan şâiri Cüdâî'nin hayatı hakkında maalesef bir bilgi elde edemedik. Ancak ünlü hakkâk Mıgırdiç Benderyan'ın (1835 - 1901) pederi Rifaî'nin, meşhur şâir Cüdâî'nin talebesi olduğu bilinmektedir (4). Şâir ve dilci Istepan Gurdikyan (1865 - 1944) ise, 1935 yılı Yedikule Ermeni Hastanesi salnâmesinde (s. 116 - 127), Türkçe şiirler yazmış olan Ermeni

(1) Hicrî 1235 (Milâdî 1820) tarihini hâiz olan işbu destanın kahramanı, Kapdanpaşa'nın hamlacılarından Hacı veya Deli Dağdasar, mezkûr tarihte Ermeni Patrikhanesi'ne yapılan bir baskının elebaşılarından olduğu için 18 eylül 1820'de Samatya'da idam olunmuştur. 1950 sıralarında, Balıklı Ermeni mezarlığının eski kitâbelerini toplarken, mumaileyhin Ermenice harfli, Türkçe manzum yazısına da tesadüf ettik. Metni, «Istanbul Ansiklopedisi»nin «Balıklı Ermeni Mezarlığı» maddesinde mevcuttur (Cilt: IV, s. 2022).

(2) Hicrî 1251 (Milâdî 1835) tarihini hâizdir.

(3) Hicrî 1290 (Milâdî 1873) tarihini hâizdir.

(4) Yedikule Ermeni Hastanesi 1904 yılı salnâmesi, s. 412.

Bir yangından kalanlar.

şâirlerine hasrettiği etraflı bir yazıda, şâir Cüdâî'den hiç bahsetmemektedir. Keza, Toros Azatyan tarafından hazırlanan, Türk devletine ve kültürüne hizmet eden Ermeniler'e mütedair nezdimizde bulunan elyazması bir listede, diğer Ermeni halk şâirleri meyânında Şâir Cüdâî'nin adına tesadüf edilmemektedir.

Yirmi kıt'adan mürekkep olan destanın lisanı oldukça sadedir. Latin harflerine çevirirken, Ermenice harflerle yazılan metne mümkün olduğu kadar sadık kalmaya gayret sarfettik. Kıt'alar, Ermenice harfli metinde de numaralandırılmıştır.

HOCAPAŞA YANGINI

1. Bir ateş zuhr oldu Hocapaşa'dan
Nerde kaldı sende ziynet Istanbol.
Üstüne bakanlar geçer dünyadan,
Etmezler seninle ürfet (5) Istanbol.

2. Rüzgâr önüne çün düştü ateş,
Zarbından kapandı gökdeki güneş,
Her yandan zâbitler nice bin serkeş,
Çığrışıp ederler medet Istanbol.

3. Çifte sarayları sarınca bir yol,
Herkeste kırıldı kanad ile kol,
Almış ateş gider bakmaz sağı sol,
Hakdan ola bir inayet Istanbol

4. Bir kıvılcım düşdü Tavukpazarı,
Başladı yanmaya çarşı civarı,
Çarşıya girince halkın medârı,
Kalmadı nişlesin gayret Istanbol.

5. Doldu bezesdenler hanlar mal ile,
Âlem dedi yanmaz değme hâlile,
Taşları eğritti hasbe (6) hâlile,
Hanlarda başladı zulmet Istanbol.

6. Neçe canlar yandı Vezir hanında,
Çuhacı hanın herbir yanında,
Nur Osmâniyenin âsumanında
Yandı minareler hikmet Istanbol.

7. Sadrâzam bey der kim bu nice zulum,
Hakdan gazeb imiş oldu ne mâlûm
Fakir fukareye bu imiş zulum,
Meğer Mevlâ etsin imdad Istanbol.

8. Mehmed Paşa ister kessin önünü,
Yangın giymiş al yeşilli donunu,

---

(5) «Ülfet» olacak.
(6) Kırmızı.

Âlem sandı sanki Mahşer gününü,
Gayrı sana olmaz rağbet Istanbol.

9. Şaşırıp kaldılar tulumbacılar,
Yangın dürgerleri yıkar bacalar,
Gündüz tuttu kim der idi geceler,
Kalmadı kimsede kuvvet Istanbol.

10. Aslan gibi döner Hüseyin Paşa,
Rûzigâr şiddetli nişlesin (7) boşa,
Dürgerler dağıttı bir baştan başa,
İster bulsun tek selâmet Istanbol.

11. Ateş yayılınca dört yane heman,
Döğünüp durdular râya Müslüman,
Ticaret mülkünü eyledi ziyan,
Pek dipten eyledi sünnet Istanbol.

12. Aman Sultan Mahmud senden bir imdad,
Sabi sıbyan ağlar ederler feryad,
Hisapsız kullarım oldu nâmurad
Nazar eyle kıl merhamet Istanbol.

13. Bahçekapu, Ahırkapu, Çatladı (8),
Kumkapu'dan Yenikapu atladı,
Davudpaşa Samatya'yı sakladı,
Yedikule çekmez sıklet Istanbol.

14. Silivrikapusu durmuş bir yane,
Mevlâhane kapusu bakar mı âne,
Topkapu kendini atmaz meydane,
Edirne kapusu senet Istanbul.

15. Eğri kapu Ayvan sarla (9) Balad'i,
Fener Oyma kapu korkup yuladi (10),
Yenikapu, Cibali'yi, Balad'i,
Unkapanı'nı sakla gözet Istanbol.

16. Ayazma kapusi Odun kapusi,
Biribirinden güzel yapusi,
Zından kapusunda bitti hepisi,
Yirmi dört kapundur hacet Istanbol.

17. Bahçekapusu'na bir ucu endi,
Fazlı Paşa Gedikpaşa'ya döndi,
Gitti Kumkapu'dan Lânga'da söndi,
Pek kül oldu iki millet Istanbol.

18. Nettilerse mümkün çare olmadı,
Zâbitler kolayın asla bulmadı,
Rical kibar yalıları kalmadı,
Tamam yandı otuz sahat Istanbol.

19. Taacübde kalır bakdıkça âdem,
Seyr-ü tâmâşâdan kan ağlar dîdem,
Neçeki bu ateş sendedir madem,
Bir pul etmez olsa cennet Istanbol.

20. Cüdâî inanma dünya maline,
Günde bin şükür et herbir haline,
Yangın tarikine arzuhaline,
Hıfs (1) et ki bulasın şöhret Istanbol.

■

«Hayat Tarih Mecmuası»nın şubat sayısında, Sultan Abdülaziz'in şimdiye kadar bilinmeyen yağlıboya resmine dair neşredilen yazımızda, portrenin bir mektep için çizilmiş olduğunu nazarı itibare alarak, bunun bir fotoğraf üzerinden hazırlanmış olduğuna ihtimal vermiştik. Son günlerde, ressam Onnik Avedisyan'ın «Peintres et Sculpteurs Arméniens» adlı eserinin Türkiye bölümünü tetkik ederken, Saray-ı hümâyûn ressamlarından Bedros Sırapyan'ın (1833 - 1908) da Sultan Aziz'in yağlıboya bir portresini çizmiş olduğunu ve bunun padişah tarafından çok beğenildiğini, hattâ «Küçük Ayvazovski» tesmiye edildiğini öğrendik. 20 ağustos 1934 tarihli «Nor Lur» (Yeni Haber) gazetesinde ise, Sofya'da mezar taşının açılışı münasebetiyle neşredilen bir yazıda, Sultan Aziz'in kendisine «Usta» adını da verdiği belirtilmiştir.

Binaenaleyh, Bayan Şahin Sarkisyan tarafından çizilen resim, Sırapyan'ın tablosunun üzerinden bir suret olabilir. Her nekadar Sırapyan'ın eserinin tarihi bilinmiyorsa da, bunun daha önce yapılmış olması muhtemeldir, zira, Sarkisyan'ın çizdiği resmin tarihi, Sultan Aziz'in padişahlığının son yıllarına tesadüf etmektedir.

Diğer taraftan, daha önce, Sarkisyan'ın eseri hakkında kanaatini sorduğumuz güzide tarihçimiz sayın Reşad Ekrem Koçu ise, Abdülaziz'in resim merakını nazarı itibare alarak, kendisine bakarak hazırladığı inancında olduğunu tarafımıza bildirmek lutfunda bulundular.

---

(7) Ne işlese, yani ne yapsa.

(8) Çatladıkapı demek istiyor.

(9) Ayvansaray kasdediliyor.

(10) Kanaatimizce doğru şekli «yaladı» olacak.

(11) «Hıfz» olacak.

Kayıp Bir Şaheser:

KNİDOS AFRODİTİ

YAZAN: MEHMET İ. TUNCAY

KNİDOS, Anadolu'nun güney - batı köşesinde, Reşadiye yarımadasının ucunda, bugünkü ismi Tekirburnu olan yerde, tarihî bir şehirdir.

Şehrin kuruluş tarihi, M.Ö. 2000 yılına, yani Mikenler devrine kadar inmektedir. Anadolu, çeşitli hâkimiyetler geçirirken buna paralel olarak Knidos'tan da çok sayıda kavim geçmiştir. Önce, Lidyalılar, sonra, Persler ve daha sonra da Yunanlılar, Romalılar'la Bizanslılar. Knidos'da yapılan arkeolojik araştırmalarda bunların doğruluğu bir kere daha anlaşılmıştır.

Bizanslılar'dan sonra, tarihî şehir uzun bir süre susar. Bu sükûnet devresinde bir korsan yatağı olur. Osmanlı devrinde, Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa zamanında şehrin ismi yeniden duyulur. Duyulur ama, hiç de iyi bir açıdan değil. Kavalalı ile başladığını bildiğimiz hareket, Knidos'un ilk tahrip ve talanıdır. Kahire'de yaptırılacak bir saray için tarihî şehrin büyük tiyatrosunun taşları söktürülür ve gemilere yüklenerek Mısır'a götürülür.

Gel zaman, git zaman, 1856 - 1858 yılları arasında Knidos'a bir yabancı gelir. Tarihî şehrin şöhretini ve anıtlarının sökülerek sağa sola götürüldüğünü duyan bu yabancı da, British Museum için eser toplamaktadır. Bu şahıs, yaptığı işlerden dolayı sonradan kendisine Sir unvanı verilen Charles Newton'dur. Knidos'u bir savaş meydanına çevirir. Eserleri söktürüp gemilere yükletir. Mezarları dinamitle uçurup, içindekileri ceplerine doldurur. Velhâsıl tarihî şehri soyar soğana çevirir.

Yolunuz düşerse, Tekirburnu yakınındaki Yazıköy'e uğramanızı isterim. Zira, oranın insanları bu soygunları yaşamış, hattâ bu yabancı için çalışmış olanların torunlarıdır. Dedeleri zamanında olanları şöyle nakledeler:

«Tekir'e gemi ile bir yabancı gelmiş. Tarihî şehirdeki bütün taşları (hepsi birer sanat şâheseri) söktürüp, gemisine yükletmiş. Bu işlerin olabilmesi için de çok yüksek yevmiye verirmiş. Dedelerimiz adama gülerlermiş. Bir de kendi kendilerine şu soruyu sormadan edemezlermiş: 'Bu adamın memleketinde hiç mi taş yok. Neden bize bu kadar çok para verip bu taşları taşıttırıyor? Herhalde aptal olmalıdır,' diye kanaatlerini de belirtirlermiş».

Şimdi, gülme ve acıma sırası onlarda, düşünme sırası bizde sanırım.

Bu olaydan sonra Knidos yine eski sessizliğine gömülür. Aradan yıllar geçer. Bu defa bir başka yabancı heyet gelir. Çalışmalarına ancak devlet izni ile baş-

Knidos Afroditi.

lar. Heyetin başkanlığını mini-etekli bir Amerikalı hanım profesör yapmaktadır. New York Long Island Üniversitesi Arkeoloji Profesörü Dr. Iris Cornelia Love.

Bu hanım profesör herkesin aradığından faklı bir şeyi bulmaya çalışmaktadır: «Knidos Afrodit'ini».

Afrodit: Yunanistan ve Anadolu'da saygı ve sevgi görmüş, varlığının daha yakından hissedilebilmesi için adına festivaller, oyunlar tertiplenmiş, büyük tapınaklar yapılıp, geniş bir kültürünün yayılmasına çalışılmış bir Tanrıça'dır.

Afrodit, yalnız şâirlere değil, diğer sanatkârlara, bilhassa heykeltıraşlara da ilham kaynağı olmuştur. Tanrının ululuğu ile beşerî câzibeyi birleştiren, ölçülü kadın güzelliğinin en iyi örneğidir.

Afrodit'in güzelliğini ebedîleştirmek için yapılmış birkaç orijinal ve çok sayıda kopya heykeli günümüze kadar gelmiştir. Bunların arasında bir tanesi vardır ki, M.Ö. IV. yüzyılda ünlü heykeltıraş Praksiteles'in yaptığı «Knidos Afrodit'i» dir.

Knidos Afroditi'nin yapılması ve yapıldıktan sonraki yıllarda başına gelenlerle günümüzdeki durumu çok ilgi çekicidir.

Ege'deki Kos adası halkı, ünlü heykeltıraş Praksiteles'ten bir Afrodit heykeli yapmasını isterler. O güne kadar normal kadın olsun, tanrıça olsun en fazla yarı giyinik olarak işlenirdi. Praksiteles, uzun ve titiz bir çalışmadan sonra meşhur heykelini meydana getirir. Meydana getirdiği bu eser, günün kurallarını hiçe sayan bir heykeldir. Zira, çıplak bir Afrodit heykelidir. Mutaassıp ada halkı, heykeli adalarına almazlar. Uzun süre ortada kalan esere, yüksek bir kültür seviyesine erişmiş olan Knidos'lular sahip çıkar. Onu şehrin en güzel yerine koyarlar. Etrafını sarmaşık dallarıyle süslerler. Yılın belli günlerinde çevresinde oyunlar oynarlar, festivaller düzenlerler. Böylece, Knidos'ta bir Afrodit mezhebi doğar. Sonra, devirler değişir, günün birinde Knidos'a Bizanslılar hâkim olur.

Bir nazariyeye göre, Bizans imparatorlarından biri Afrodit heykelini İstanbul'a getirir. Heykel, şehirde teşhir edilir. Bizans imparatoru Teodosyus devrinde büyük bir yangın olur. Bazı tarihçiler, mermerlerin eridiği bu yangında Afrodit heykelinin de eriyerek yok olduğunu yazarlar. Bazı tarihçiler ise, Bizans dünyasındaki «put-kırıcılık» devresinde, Saraybumu'ndan çok sayıda heykelin denize atıldığını, atılanlar arasında Afrodit'in de bulunduğunu söylerler.

Bunların dışında bir nazariye daha var ki, o da Amerikalı hanım profesörün inandığı ve uğruna yıllarını verdiğidir. Bu nazariyeye göre, «Afrodit heykeli hiçbir zaman İstanbul'a götürülmemiştir. O, hâlâ Knidos topraklarının altındadır».

Bu heykelin şekli hakkındaki bilgi, Vatikan Müzesi'nde teşhirde olan Roma devrinde yapılmış bir kopyasından elde edilmektedir.

Knidos'ta hâlen çeşitli arkeolojik kalıntılar meydana çıkarılmıştır. Küçük tiyatro, Penbe Tapınak, Akropol ve surları bu arada sayabiliriz.

Kûtu'l-Amâre

HISTORIA MAGAZINE'DEN ÇEVİREN: K. ARMEN

28 NİSAN 1916. General Sir Charles Townshed komutasındaki bir tümenin kalıntıları olan İngiliz ve Hindliler'den mürekkep 13.000 kişilik bir birlik, yüz kırk üç günlük bir kuşatmadan sonra, Kûtu'l - Amâre'de Türk ordusuna teslim oldu.

Halbuki sefer yedi ay önce parlak bir şekilde başlamıştı. İran körfezinden hareket eden Townshend'in birlikleri sırayla Basra limanını ve Korna şehrini işgal etmiş, Dicle nehri boyunca ilerleyerek Amâre üssüne ulaşmıştı... Orada tutunabilirdi; tutunabilmeliydi de. Bellibaşlı amaçları Kraliyet donanmasına gerekli olan petrol tesislerini korumaktı. Görevini başarıyle sürdürmüştü. Sümer, Âsur, Bâbil, Pers gibi uygarlıkların beşiği olan, Büyük İskender'in malaryaya yakalanıp genç yaşta öldüğü ve kıraç, kasvetli bir düzlük olduğu hâlde geleneklerin yeryüzü cenneti diye gösterdikleri bu topraklarda savaşan bir avuç insan sayesinde Union Jack denizlerde seyredebiliyordu.

Ama Mezopotamya'daki Britanya ordularının başkomutanı Sir John Nixon'un daha etraflı görüşleri vardı. Etraflı, fakat yanlış. Onun gözü Bağdad'da, Türk ay - yıldızının dalgalandığı eski halifeler şehrindeydi. Londra'da Asquith hükümeti, Büyük Britanya'nın Doğu'da rakipsiz bir otoriteye sahip olduğunu isbat edici bir prestij harekâtıyle, Araplar'ın tarafsızlığını sağlama siyasetini gütmekteydi.

Böylece Townshend'in tümeni yeterli desteklere sahip olmadığı hâlde, üssünden 888 km. uzaklaşma tehlikesini göze almak zorunda bırakıldı. Bağdad'a yaya iki günlük mesafede bulunan Ctésiphon'a vardı. Ama orada, 22 kasım 1915'te Türk ordusunu karşısında buldu. Cereyan eden çetin savaşlar sonunda Kûtu'l - Amâre'ye çekilmek zorunda kaldı.

Bu darbe İngiliz tümeninin moralini sarsmadı. Townshend kuşatılma konusunda tecrübeli bir askerdi. Yirmi yıl önce Çitral'da (Hindistan) aynı durumla karşılaşmıştı. Takviye beklerken cesaretle tutunmuş ve sonucunda bir kahraman olarak ün yapmıştı.

Şimdi de kendisine iki tümenlik bir takviye vaadediliyordu. An-

cak bu defaki Fransa cephesinde dövüşen ordulardan alınacağı için oraya gönderilmesi uzun zamana muhtaçtı.

Her neyse; birliğin morali mükemmel ve komutanına olan güveni, Townshend'in kendine olan güveni kadar köklüydü. Şehrin etrafında hendekler kazıldı. Teslim olma teklifi reddedildi. Türk ordusunun saldırıları püskürtüldü. Zaten Türkler, şehrin etrafında asgarî bir kuvvet bırakıp güneye kaymak ve düzlükte, gelecek İngiliz takviye kuvvetlerini beklemek zorunda kalmışlardı.

Townshend, iki - üç hafta sürecek bir kuşatma beklemekteydi. Bu sebeple de şehirdeki 6.000 Arab'ı çıkarmayı gerekli bulmadı. İkili bir hatâya düşmüştü: Önce bu altı bin kişiyi beslemesi gerekiyordu ve üstelik bunlar arasında Türkler'e casusluk yapmaya hazır çok sayıda kimseler vardı. Bununla beraber Noel sâkin geçti.

Mart sonunda atları yemeye başladılar. Bunu söylerken İngilizler'i kasdediyoruz, zira Hindûlar, dinleri yasakladığı için at yemeyi şiddetle reddetmişlerdi. Bunun üzerine Townshend radyo aracılığıyla Hindistan'daki dinî şeflerle görüştü; atın, «kuşatma eti» olarak yenmesine cevaz verilmesini talep etti. Nisanda yiyecek sıkıntısı başladı. Paraşütle atılan yiyecekler, kuşatılanları ne açlıktan, ne de iskorbütten kurtarabilirdi.

Her gün 8 İngiliz, 28 Hindû ölüyordu. Çok geçmeden askerler öylesine takatten düştüler ki, nöbet değiştirmelerde sırt çantalarını yüklenecek hâlleri kalmadı. Uzaktan İngiliz toplarının gürültüleri duyuluyordu, ama gönderilen takviye birlikleri bütün gayretlere rağmen, Türk ordularının karşısında ilerleyemiyor ve büyük kayıplar veriyorlardı.

Bunlardan, bu çarpışmalar sonunda 30.000 ölü ve yaralı savaş alanında kaldı.

Bu durumda, mağrur Townshend'in teslim olmaktan başka çaresi kalmıyordu. 13.000 asker silâhını bıraktı ve çöllerde yaya uzun bir esaret yolculuğu başladı; onların da ancak yarısı sağ kalabildi. Türkler, generale karşı çok mert davrandılar; o kadar ki, bir süre sonra adı «Lüks Esir»e çıktı.

Kûtu'l - Amâre bozgunu İngiltere'de millî bir felâket olarak karşılandı. Bir çeyrek yüzyıl sonra Singapur'un Japonlar tarafından alınması müstesna, Majeste'nin ordusu böylesine bir yüz karasıyle karşılaşmamıştı. Amerika bağımsızlık savaşlarında, Cornwallis'de bile 7.000 esir vermişti. Doğulular'a, İngiltere'nin sömürgeci gücünü gösterme işine gelince, tamamıyle aleyhlerine döndü. Araplar, Kûtu'l - Amâre'den ders aldıklarını göstermekte gecikmeyeceklerdi.

Büyük bir asker olan Prince de Ligne şunları yazar: «Felâkete uğramak yasak değildir: Kartaca'da değiliz. Ne var ki, yine de yenik bir generalin neden yenildiğini bilmesi gereklidir». Bu sebeple, Londra'da bir soruşturma komisyonu kuruldu. Mezopotamya seferine İngiltere hükümeti ve Hindistan kral naibi birlikte karar vermişlerdi. Kral naibinden bu yetki geri alındı. Gerisi için de, lüzumsuz bir gözüpek siyasetin tatbikçileri mes'ul tutulacaklardı. Nixon'un bu seferin başındaki başarıları tamamıyle unutuldu, yalnız kusurları göze battı. Askerlik devresi felâketle sona eren Townshend ise, ömrünün geri kalan yıllarını unutulmuş ve insanlara küskün olarak geçirdi. İngiltere bir muharebe kaybetmişti, ama harbi kaybeden yine de, Osmanlı İmparatorluğu oldu.

General Townshend, Türk kuvvetlerine teslim oluyor.

Preveze savaşına katılan Türk donanması 122 gemi, 20 000 muharipten kurulmuştu. Buna karşılık düşmanın 600 gemisi ve 60 000 muharibi vardı.

Kanunî'nin Son Seferleri Ve Ölümü

3

Tahsin Tunalı

BARBAROS, 104 parça gemisiyle İstanbul'dan ayrıldıktan sonra Batı Akdeniz'e doğru ilerledi.

Birçok İtalyan limanı, Citraro, Spermonga, San Lucido, Siglio, Forli ve başkaları işgal edildi. Napoli ile Roma yolunun aşağı yukarı yarısında olan Fondi şatosuna gidildi. Burası sahilden 10 kilometre içerideydi. Maksat, şatoda kalan ve Avrupa'nın münakaşasız şekilde en güzel kadını sayılan Trajetto düşesi, Fondi kontesi, Gonzaga prensesi Giulia (Culya) ve ona yakın güzellikte olan kız kardeşi Giovanna di Aragon'u esir almaktı. Barbaros, bu prensesleri, Kanunî'ye takdim etmek istiyordu.

Türk leventleri Fondi şatosunu basıp işgal ettiler. Fakat Düşes ve kız kardeşi, gecelik kıyafetleriyle ata binip uzaklaşmışlardı. Le Titien gibi en büyük ressamlara ve yüzlerce şâire mevzu olan dilber düşes, elde edilemedi.

22 ağustos 1534'te Sultan Süleyman'ın kapdân-ı deryâ ve Cezâyir beylerbeyisi Barbaros Hayreddin Paşa, Tunus şehrine girdi.

Charles - Quint, büyük bir darbe daha yemişti. Paris'te I. François, sevinç çığlıkları atıyor, Sicilya ve Napoli krallıklarını da Charles - Quint'in elinden alması için Barbaros'a haber yolluyordu. Bu sırada Sultan Süleyman, İran seferindeydi.

HALKULVÂD SAVAŞI

1534 - 35 kışını İmparator - Kral Charles-Quint, Tunus'u geri almak için yapacağı seferin hazırlıkları ile geçirdi. İstanbul'un fethinin 82. yıldönümü olan 29 mayıs 1535'te Barselona limanından ayrıldı. 500 harp ve nakliye gemisine 30.000 piyade ve süvari, deniz topçusundan başka, kara topçusu da yüklenmişti. Hıristiyan ordu ve donanması, İspanyol, Katalan, İtalyan, Alman, Portekiz, Holanda, Belçika, Papa-

Kanunî'nin zevcesi Hurrem Sultan.

lık ve Malta kuvvetlerinden kurulmuştu.

17 günde Barselona - Tunus yolu alındı. 15 haziranda Haçlılar, Tunus şehrinin limanı olan Halkulvâd'a asker döktüler. Burası, tarihî Kartaca şehrinin yerindeydi. Kuvvetli bir kalesi vardı. Kalenin bir tarafı denize bakıyor, diğer tarafları göl ve su ile doldurulmuş hendekle çevriliyordu. Barbaros'un en değerli amirallerinden Sinan Reis, kaleyi savunacaktı. Muhasaraya bizzat Charles - Quint, donanmaya da Andrea Doria nezaret ediyordu.

Halkulvâd kalesi, karadan 120 topla ve deniz tarafından Andrea Doria'nın yüzlerce deniz topu ile dövülüyordu. Sinan Reis, üç defa huruç hareketi yaptı ve düşmana 6.000 zayiat verdirdi. Barbaros, 12.000 askerle Tunus şehrindeydi. Fakat bu kuvvetin yarısı, askerlik kaidelerine göre dövüşmeyi bilmeyen Arap gönüllüleri idi.

Barbaros, bir defa şehirden çıkıp vuruştu. İki taraf da ağır zayiat verdi. İkinci bir huruçta bütün kuvvetlerini kaybedeceğini anlayan Kapdân-ı Deryâ, kaleye kapandı. Sinan Reis'in mukavemetine ve İstanbul'dan beklediği Donanmay-ı Hümâyûn'a güveniyordu.

Sinan Reis'in huruçları, Andrea Doria'ya korkulu anlar yaşattı. Bunlardan birincisinde Sarno Dukası, sonuncusunda Mondeia Markisi ve daha birçok büyük İspanyol kumandanı hayatlarını kaybetti. Barbaros'un Tunus'tan kovduğu Mevlây Hasan da, imparatorun imdadına yetişmek üzere 8.000 deve yükü mühimmat ve 1.600 atlı ile yola çıkmıştı.

Barbaros, iki ateş altında kalacağını anladı. Tunus şehrini savunmaya imkân kalmamıştı. Zira, emrindeki 6.000 Arap gönüllüsü, muhasaranın zorluklarına dayanamamış, isyan etmişler, üstelik şehrin zindanlarını açarak 10.000 Hıristiyan esirini serbest bırakmışlardı. 15 temmuzda Halkulvâd düştü ve Sinan Reis, hayatta kalan bir avuç levend ile Tunus'a gelip Barbaros'a katıldı.

Sinan'ın kuvvetleriyle beraber şimdi Barbaros'un elinde 9.700 Türk levendi vardı. Fakat bu kuvvetle 30.000 askere, büyük bir donanmaya, yüzlerce topa, ayaklanan 16.000 Hıristiyan esiri ile Arap âsîsine, Mevlây Hasan'ın kuvvetlerine karşı koyulamazdı.

Halkulvâd düştükten sonra Barbaros, altı gün dayanabildi. Mevlây Hasan gelmiş, imparatorun ayaklarına kapanmış, ardından bir sürü de Arap getirmişti. Halkulvâd'daki 40 Türk topu Charles - Quint'in eline düşmüştü. Donanmay-ı Hümâyûn'un yaklaştığına dair hiçbir haber yoktu. Bütün şartlar aleyhteydi. Esir olmamak için mümkün mertebe az zayiatla şehri terk etmekten başka çare yoktu.

Barbaros, bir teşebbüs daha yaptı. 2.500 şehid vermekten başka netice alamadı. Şimdi 7.200 levendi kalmıştı. Bununla beraber Haçlı zayiatı da ağırdı. Bilhassa Afrika iklimine, yaz sıcağına ve susuzluğa dayanamadıkları için, iyi savaşamıyorlardı. Charles - Quint, Halkulvâd'ı almakla yetinip çekilmeye karar verdi. Fakat tam bu sırada Tunus şehri halkının kitle hâlinde kaleden kaçtıklarını, Türkler'i yalnız bıraktıklarını öğrendi.

Barbaros, bir huruç daha yaptı. Fakat vuruşmadan dönünce, Tunus kalesi kapı-

larının şehir halkı tarafından yüzüne kapandığını gördü. Şehre giremedi. Bunun üzerine korkunç bir yarma taarruzuna geçti. Düşman hatlarını yaramazsa, tarihin en büyük amirali, esir düşecekti. Ağabeyi şehid Oruç Reis'in Rodos zindanlarında geçirdiği acıklı esirlik yıllarını hatırladı. İrâdesinin en son zerresini de kullanarak Charles - Quint'in saflarına daldı.

Levendlerin ekserisi Maraşlı idi. Bu Anadolu çocuklarının birkaç bini, Afrika'nın kızgın toprakları üzerinde kaldı. Fakat Barbaros, Aydın ve Sinan Reisler'le beraber, düşman hatlarını yardı. Tunus Körfezi'ni baştan başa dolaştı. Ülkenin, Sicilya'nın güney - batısına bakan burnuna geldi. Burada kendisini bekleyen 14 kadırga vardı. Çoğu yaralı olan levendlerini bindirdi. Bu telâş içinde Aydın Reis denizde boğularak şehid oldu. Barbaros, en şeci amirallerinden birini, Avrupalılar'ın «Şeytandöven», Türkler'in buna karşılık alay olsun diye «Kâfirdöven» dedikleri yoldaşını kaybetmişti.

21 temmuzda Haçlılar, Tunus şehrine girdiler. Burası, büyük ve zengin, tarihî bir Müslüman şehri idi. Afrika'nın en kalabalık birkaç beldesinden biriydi. Haçlılar, güyâ kurtarmak için geldikleri şehir halkından 30.000 Arap'ı boğazladılar. Kan gövdeyi götürdü. 10.000 genç kadın ve çocuğu esir aldılar. Camiler, medreseler, türbeler tahrip edildi. Saraylar yağmalandı. Kütüphanelerde asırlardan beri toplanmış on binlerce yazma kitap yakıldı. En nadir sanat eserleri yok edildi.

72 saatlik bir yağma ve katliâmdan sonra, 24 temmuzda Charles - Quint, harabe ve mezbaha hâline gelen zavallı şehre girdi. Barbaros'u esir edemediği için hırsından kuduruyordu.

Bu sırada Barbaros, Cezâyir'e varmıştı. Cezâyir'den 32 parçalık bir donanma ile ayrıldığı zaman, Tunus'u bıraktığı tarihin üzerinden ancak 15 gün geçmişti. Balear adalarını tahrip etti. 5.500 esir aldı. Türkler'in «Sebte Boğazı» dedikleri Cebelitarık'tan Atlas Okyanusu'na çıktı. İspanya ile Portekiz arasındaki Kadiz Körfezi'ni dolaştı. Portekiz'in güneyindeki Faro limanını yağma etti. Bütün İspanyol kıyılarını top ateşine tuttu. Cezâyir'e döndü.

Barbaros, Akdeniz'i, Karadeniz, Kızıldeniz, Ege derecesinde olmasa bile, bir Türk iç denizi hâline getirmek azmindeydi. Başta İspanyollar ve Venedikliler olmak üzere, Akdeniz'in iki büyük Hıristiyan denizci milleti, Akdeniz'de Türk hâkimiyetine karşı direniyorlardı. 28 eylül 1538'de Barbaros, Hıristiyanlık âleminin deniz gücü olarak bir araya getirebileceği ne kadar gemi varsa, hepsini Preveze'de yendi. Charles - Quint'in amirali Malfi prensi Andrea Doria, 308'i karaka, galer-ruvayyal, kadırga, kalyon nev'inden saff-ı harp gemisi, gerisi küçük harp ve nakliye gemisi olmak üzere 600'den fazla tekneyi bir araya getirmişti. Bu armadaya on binlerce forsa dışında 60.000 muharip bindirilmişti. Böyle bir armadayı, o ana kadar cihan tarihi görmemişti. Gemilerden yirmisi, 2.000 küsur asker taşıyan yüzen devlerdi.

Donanmay-ı Hümâyûn, 122 gemiden ve forsalar dışında 20.000 muharipten kurulmuştu. Bu suretle en az 120.000 insan deniz üzerinde karşı karşıya geldi.

Barbaros, büyük zaferin müjdesini vermek için, Sultan Süleyman'a, oğlu Hasan Bey'i yolladı. Türk Hakanı, sekizinci Boğdan sefer-i hümâyûnundan dönüyordu. Edirne'ye yaklaşırken, Tunca üzerinde Yanbolu konağında Hasan Bey, Orduy-ı Hümâyûn'u buldu. Preveze'nin 17. günü, Cihan Padişahı'nın huzuruna çıktı. El öptü. Sultan Süleyman, dîvân-ı hümâyûnu fevkalâde toplantıya çağırdı, Hasan Bey'in okuduğu Barbaros'un ağzından yazılmış zafer-nâme, Tanrı'ya şükür makamında, ayakta dinlendi. Kanunî, Hasan Bey'in getirdiği iki esir amirali de gördü. «Cihâd-ı ekber» ilân edilmesini, bütün imparatorlukta şenlik yapılmasını buyurdu.

Az sonra Barbaros da, padişah'a Edirne konağında yetişti. 23 ekimde huzura çıktı. Günlerce süren hususî mecliste, zaferin bütün tafsilâtını arz etti.

Preveze zaferi üzerinden üç yıl geçti. Charles - Quint, Akdeniz'de Türk hâkimiyetini temelinden yıkabilmek için, Cezâyir'i fethetmeyi düşündü. 20 ekim 1541'de Cezâyir limanı yakınlarında Harrâş çayının ağzına korkunç armadasından muazzam Haçlı kuvvetleri çıkartırken, Kanunî dokuzuncu sefer-i hümâyûnundan İstanbul'a dönüyordu.

Haçlı donanması, Andrea Doria'nın kumandasında 516 parçadan müteşekkildi. Bunlardan 274'ü harp gemisi idi. 65 dev

Büyük Türk amirali Barbaros'un Beşiktaş'taki türbesi.

galer, bilhassa dikkati çekiyordu. Armadaya forsalar dışında 12.330 denizci ve 23.900 kara askeri bindirilmişti. Charles - Quint bizzat başkumandanlık ediyor, Avrupa'nın en yüksek asîlzâdeleri, en büyük general ve amiralleri, kendisiyle beraber bulunuyorlardı. Hattâ Cezâyir'in fethinden şüphe edilmediği için, zafer alayını seyretmek üzere, İspanyol, İtalyan ve Alman prenses, düşes, markiz ve kontesleri de gelmişlerdi. Avrupa sosyetesinin en kibar hanımları ve genç kızları âdetâ deniz gezintisine çıkmışlardı.

Barbaros, Istanbul'daydı. Cezâyir'i, ona vekâlet eden evlâtlığı Hasan Reis savunacaktı. Hasan Reis'in kuvvetleri, 600 Türk levendi ile 2.000 gönüllü Arap atlısından ibaretti. Cezâyir donanması seferde olduğu için, daha büyük bir kuvvet yoktu.

Hasan Reis, Haçlılar'a beklenmeyen sertlikte bir mukavemet gösterdi. 23 ekimi 24'e bağlayan gece, imparatorluk kuvvetleri bozuldu. Düşmanın şaşaladığını gören Hasan Reis, fırsatı yakaladığını anladı. Gece yarısı imparatorluk ordugâhını o şekilde bastı ki, mağrur İspanyol askerleri, çadırlarından fırladı ve sabaha kadar korkudan uyuyamadı. Charles - Quint, sabahleyin Cezâyir surları önünden çekildi. 3.000 askeri, Türk leventlerinin palaları altında can vermişti.

Charles - Quint'in vaziyeti nazikti. Büyük Türk Donanması her an Cezâyir limanı önünde görülebilir, Haçlılar iki ateş arasında kalırdı. Fakat Cezâyir'de de durum iyi değildi. Halk, Haçlı armadanın gerçekten korkunç olan manzarasından ve birkaç yıl önce Tunus'ta Charles - Quint'in bütün ahaliyi katletmesinden ürkmüş, teslim olması için Hasan Bey'i sıkıştırıyordu.

Kanunî'nin türbesi ve Süleymaniye Camii.

Charles - Quint, sebat gösterebilseydi, Cezâyir'in düşmesi muhakkak gibiydi. Fakat bu sebatı gösteremedi. Barbaros şu an nereden görünür korkusuyle dağılmış birliklerini Afrûn Burnu'ndan toplamaya başladı. Bu durumda Hasan Bey'in yerinde hangi kumandan olsa, düşmanın gemilerine binmek üzere olduğunu görür, sevinçten başka bir tepki göstermezdi. Fakat imparatorun manevî gücünün, daha Türkler'in teslim olmayıp mukavemete karar vermesiyle bozulduğunu sezen Barbaros-zâde, Haçlılar'ı, donanmaları ve ordularıyle, tamamen yok etmeye karar verdi. Tabiat da Türkler'e güldü ve onların tarafını tuttu. Çok büyük bir fırtına yaklaşıyordu. Haçlılar için böylesine hazin bir gündü.

31 ekimde imparator, Andrea Doria'ya, bütün askerin donanmaya bindirilmesini emretti. Haçlılar zaten kıyıya kadar zor bir yürüyüş yapmışlar ve sırtlarından leventlerin palaları eksik olmamıştı. Birlikler tamamen dağılmıştı. Asker, bir vakit önce gemilerine binmek için, birbirini eziyordu. İmparator dahil, hepsi aç, susuz, uykusuz ve yorgundu. İmparatorlarının bile Barbaros'tan titrediğini hisseden Haçlı ordusu, mânevîyatını yitirmişti.

Öyle bir saat yaklaşıyordu ki, Charlemagne'dan, 700 yıldan beri Avrupa'nın gördüğü en kudretli imparator, Türkler'in padişahına değil, sadrâzamına değil, vezirine, hattâ beylerbeyisine de değil, sancak beyi rütbesindeki bir beylerbeyi vekiline bozulacaktı.

ZENGİN GANİMETLER

Fırtına, temposunu arttırıyor, Haçlılar'ın şaşkınlık ve perişanlığı da aynı tempo ile ilerliyordu. 31 ekimde Avrupa'nın en seçkin birlikleri birbirine karışmış vaziyette gemilerine hücum edip, birbirlerinin ayakları altında ezilirken, Hasan Reis taarruz emrini verdi. Armadanın yarısından fazlası sahile oturmuş ve Türkler'ce tahrip edilmişti. 20.000 düşman, fırtınada boğuldu, Türk kılıcı altında can verdi veya esir edildi. 4.000 safkan süvari atından boğulmayanlar, erzakları kaybolan birlikler tarafından kesilip yenilmişti. Topların tamamı Türkler'in eline geçti.

Fırtınadan ve nereden çıkacağı belli olmayan leventlerden yılan düşman, gruplar hâlinde Türkler'e teslim oluyordu. Barutu ve silâhları ıslanmış İspanyol, İtalyan ve Alman askerinin tüfeği, ateş almıyordu. Zırhlı İspanyol atlıları, yağmur-

Kanunî'nin kızı Mihrimah Sultan'ın Edirnekapı'daki camii.

dan batak hâline gelen arazide yürüyemiyor, çamurlara gömülüp boğuluyordu. Kıyı, Şerşel'den Denis'e kadar, binlerce metre boyunca, düşman cesetleri, hayvan leşleri, gemi enkazı ile doldu. En küçük ağırlıklarını bile gemilere bindiremediler. Hepsi Türkler'in eline geçti veya mahvoldu.

Büyük kumandanlar, amiraller, prensler, Avrupa sosyetesinin kreması olan İspanyol, İtalyan ve Alman kadınları, tahmin edilemez değerde ganimet, Türkler'in elinde kaldı. Türkler, tamamen yenilmez bir millet olduklarına, Tanrı tarafından yenmek için gönderildiklerine, kesin şekilde inandılar.

31 ekim gecesi, 130 düşman gemisi, Türkler'in eline geçmiş bulunuyordu. Bu gemilerden 1.800 Müslüman forsa kurtarıldı. Batan kadırgalar arasında, Andrea Doria'nın büyük - amirallik kadırgası da vardı.

Charles - Quint, perişandı. Ağlıyor, teessüründen, başındaki tacı çıkarıp denize atıyor, bu kadar değerli ve kutsal bir nesnenin bir anda sulara gömülmesi, Haçlılar'a daha büyük bir elem veriyordu. İmparator, büyük fedakârlıklarla, Malta şövalyelerinin gayretleri ve Andrea Doria'nın şahsî çabası ile gemilerden birine alınmıştı. Gemiye ayak basar basmaz, değerine paha biçilemez atını kestirdi ve âfiyetle yedi. Haçlı armadasında durum, bu derece kötüydü. Ciddî şekilde hiçbir orduya kumanda etmemiş olan Charles - Quint, büyük rakibi Sultan Süleyman'ı taklit edip bizzat başkumandanlık etmenin ne demek olduğunu tamamıyle anlamıştı.

İmparatoru esir etmek isteyen Barbaros-zâde, kuvvetlerinin azlığı yüzünden buna muvaffak olamadı. Alınan esirler, büyük kafileler hâlinde Cezâyir'e sevk ediliyordu. Cezâyir'de esirlerin hapsedilmediği hiçbir mahfuz bina kalmadı.

Böylesine bir bozgun, Charles - Quint gibi bir hükümdar için, silinmesi mümkün olmayan bir leke teşkil ediyordu. Gerçi tarih, en hayalperest bir romancının dahi tasavvuruna cesaret edemeyeceği her türlü olaylarla doludur. Dünyaya hükmedenlerin acıklı şekilde hayatlarını tamamlamaları, aksine, bir hiç olanların dünyaya hükmetmeye başlamaları, nadir olaylar değildir. Fakat Charles - Quint'in Cezâyir bozgunu, bütün tahayyül sınırlarını aşan bir hâdise olarak kalacaktır.

■

Dünyanın en muhteşem tahtında 46 yıl aralıksız saltanat süren, kelimenin tam mânâsıyle şevketlû bir hükümdarın hayat hikâyesi elbette sayfalara değil, ciltlere bile sığmaz.

İnsanlığın üzerinde yaşadığı seyyare ki, Hazret-i Süleyman'ı, Büyük İskender'i, Sezar'ı, Avgustus'u, Konstantin'i görmüştü. Saltanatları devirlerinde âdetâ ebedî farzedilen daha nice kisrâlar, kayserler, fağfurlar, hakanlar, sultan-ı muazzamlar gelip geçmişti. Süleyman Han da aynı âkıbete mahkûm oldu.

SONUNCU SEFER

1566 yılı mayısının ilk günü, on üçüncü ve sonuncu sefer-i hümâyûnuna çıktı. Milâdî hesapla 71, Hicrî takvimle 73 yaşını tamamlamıştı. Torununun oğlunun bile doğum haberini almış, büyük dede olmuş, bu şehzâdeye bizzat «Mehmed» adını vermişti. İlk defa olarak araba ile yol alıyor, yalnız şehirlerde, halkın önünden, at üzerinde geçiyordu. O kadar hasta ve yorgundu. Bütün temennisi, gazâ meydanlarında son nefesini vermek, kılıç şakırtıları, top sesleri, kös gümbürtüleri, mehter nağmeleri arasında gözlerini kapamaktı. 46 yıllık saltanatının 10 yıl, 3 ay, 5 gününü seferlerde, at üzerinde geçirmişti. Yine üzerine titrediği, zaferden zafere koşturduğu sevgili ordusunun ortasında, otağ-ı hümâyûnunda ölmek istiyordu. En büyük korkusu, harem dairesinde, rahat döşeğinde can vermekti.

Arabası yine Macaristan yolunda aheste aheste yol alırken, uzun hayat ve saltanatının bütün safhaları, daha dün geçmiş hâdiseler gibi, hâfızasında canlıydı. Tam 40 yıl önce devlete kazandırdığı Macaristan'a gidiyordu. Veliaht - Şehzâde Selim hariç, oğullarının hepsi ölmüştü. Pek sevgili zevcesi Hurrem, Süleymaniye Camii'nin bir köşesinde ebedî istirahatgâhındaydı.

Daha kimleri hatırlamıyordu? Büyükbabası II. Bâyezid'i, dünyaya sığmayacak sanılan babası Yavuz Sultan Selim'i, en yakın müşaviri, herkesten aziz tuttuğu Kapdân-ı deryâsı Barbaros Hayreddin Paşa'yı, Selman Reis, Aydın Reis, Hasan Paşa, Pîrî Reis, Salih Paşa, Seydî-Ali Reis, Turgut Paşa gibi, Akdeniz'e sığmayan en değerli amirallerini, bir anda zihninden geçirdi. Baba yadigârı sadrâzamı Pîrî Mehmed Paşa'yı, yerine geçirdiği Makbûl İbrahim Paşa'yı, Süleyman Paşa, Dâmad Lutfî Paşa gibi en değerli vezîr-i âzamlarını, Husrev ve Balı Paşalar gibi akıncı beylerbeylerini, Karahisârî, Fuzûlî, Taşköprülü - zâde, Nakkaş İbrahim, Kemalpaşa - zâde, Mimar Ali, Zenbilli Ali Efendi gibi saltanatına şeref veren müstesna sanatkârları bir bir hatırladı.

Şimdi nefes almak bile kendisi için bir külfet teşkil ediyordu. **Olmayâ devlet cihandâ bir nefes sıhhat gibi** mısraının sırrına erişmişti. Ama, müsterihti. Oğluna, hiçbir hükümdara nasib olmamış ihtişamda bir devlet bırakıyordu. Türk milletinin kendisine lâyık gördüğü «Kanunî» unvanının hak kazandırdığı hukuk müesseseleriyle donanmış bir devlet. Bu devleti ileriye götürecek dehâlar da eksik değildi: Celâl-zâde, Ebussuud gibi devlet adamları, Barbaros-zâde Hasan Paşa, Dâmad Piyâle Paşa, Uluç - Ali Reis, Ramazan Reis gibi denizciler, Bâkî, Rûhî, Nev'î gibi şâirler, Sinan, Abdülali, Osman Efendi gibi sanatkârlar, Âlî, Selânikî, Sâdeddin gibi tarihçiler, Devlet Giray, Lala Mustafa, Özdemiroğlu gibi askerler, hayattaydı.

Bir eylül başının lâtif gecesinde, kulaklarında veziri Sokollu'nun Sigetvar kalesi hakkındaki son cümleleri çınlarken, kendisiyle beraber başlı başına bir tarih parçasının sona erdiğini hissediyordu. Onu da Mete, Attila, Gazneli Mahmud, Alp - Arslan, Süleyman - Şah, Alâeddin Keykubâd, Yıldırım, Fâtih, Yavuz, Bâbur gibi en şanlı halefleri arasında anacaklardı. Birden, başka uykulara benzemeyen bir uyku bastırdı. Karşı koyulamaz güçte bir uyku. O anda sanki uyanıklığı hiç olmamış gibiydi. Öteden, sevgili şâiri genç Bâkî'nin ölümsüz mısralarını duymaya başlamıştı bile:

Gün doğdu Şâh-ı Âlem uyanmaz mı hâbdan
Kılmaz mı cilve hayme-i gerdun-tınâbdan
Yollarda kaldı gözlerimiz gelmedî haber
Hâk-î cenâb-ı südde-i devlet-meâbdan

Tîğın, içirdi düşmene zahm-î ziyanları
Bahsetmez oldu kimse kesildî zebanları
Şemşîr gibi Rûy-i Zemîn'e taraf taraf
Saldın demir kuşaklı cihan pehlivanları

BARBAROS HAYREDDİN PAŞA

Birinci Dünya Savaşında Resim San'atı

YAZAN: PIERRE CABAIME — ÇEVİREN: AYDA DÜZ

Paris, yüzyılımızın başında resim sanatı alanında üstün bir etkiye sahipti, genç sanatçıların randevu merkeziydi. Seurat, Nabis, Bonnard, Serusier ve Vuillard'ın divizyonismi gerilerde kalmış, Impressionisme ise, düşünceyi ihmal ettiği ve kendini şekilciliğe kaptırdığı şeklinde tenkid edilmeye başlanmıştı. Sonunda Fauvisme bütün bunlara kesin bir darbe indirdi. Bu tepkide Cézanne'ın rolü büyük olmuştu, ama asıl rolü, ölümünden sonra kendini gösterdi (1906).

Bu eleştiri ve yenilemeyi iki akım izledi: Fov'lar — Matisse, Marquet, Derain, Vlaminck, Dufy v.s. — çığırtkan renkli tuallerini Salon d'Automne'da sergilediler. Picasso ve «Demoiselles d'Avignon» un peşinden giden kübistler, gerçeğin salt beyin görünüşünü ve geometrik şemaları esas alan bir anlayışla tablolara yeni bir kesit kazandırdılar.

Bir uygarlık buhranı gözüyle bakılan ve Apollinaire tarafından «eski dünya» nın iflâsı olarak sayılan savaş, genç sanatçıları, eldeki değerlerini tümünü yeniden gözden geçirmeye itti. Bu onları değişik bir sanat anlayışına, kan ve etle yoğrulmuş, daha insancıl bir sanat anlayışına yöneltecektir.

1 AĞUSTOS 1914'de seferberlik ilân edilmişti. İki Fransız ressamı Braque ve Derain, savaş yolundaydı. Savaşla birlikte, modern sanatın ilk fethi ve öncülerin en parlak çığırı sona ermiştir. Sanatçılardan çoğu için bu, aynı zamanda gençliğin, kaygısız ve hür yılların da sonu demektir. Gertrude Stein'ın yazdığı gibi «eski hayat artık son bulmuştur».

Cubisme, münekkitlerin ve halkın tepkilerine rağmen, Avrupa'da önemli bir yer almış ve modern sanatın başlıca akımı sayılmaktaydı. Birçok ülkelere dalbudak sarmış, tâ Rusya'ya kadar sergilerde ve koleksiyonlarda yer almış Futurisme'le birlikte, yenilik öncülerinin mayası hâline gelme yoluna girmişti. Rus sanatçıları da kendiliğinden Avrupa sanatını benimsemişlerdi. Bunlar, konusuz sanatın sanat sayılabileceğini, gerisinin resimleme ve gözboyacılığından öteye gidemeyeceğini kabûl ediyorlardı. Bu, kasım 1917 ihtilâlinden önce vukubulan bir ihtilâldir.

1914 yılından önceki devirlerde benzer zevklere ve ortak tecrübelere sahip olan, aynı heyecanları yaşayan ve geleceği ortak bir macera olarak kabûl eden halklar, şimdi birbirlerine düşmandırlar. Fransa'da ikamet eden birçok yabancı sanat-

Fernand Léger'nin 1917'de yaptığı «Kâğıt Oynayanlar» tablosu.

çılar, gönüllü olarak savaşa katılıyorlar. Picasso, ihtilâfa yabancı kalıyor. Onun ve daha birçok Cubiste'lerin tablolarının satıcısı Alman asıllı Kahnweiler Roma'da oturmaktadır ve orada kalmaya niyetlidir. Ressam arkadaşlarından haber alamamaktadır. Cubisme, savaştan sonra da yaşayacak mıdır? Savaş başladığı zaman Londra'da bulunan Gertrude Stein Fransa'ya dönüyor, Picasso genç dostuna kavuştuğu için sevinçlidir. Bir gün birlikte Boulevard Raspail'da yürürken, gri ve kahverengi geniş geometrik parçalarla kamufle edilmiş ağır toplar taşıyan bir konvoyla karşılaşıyorlar. Picasso, «Bunu biz icad ettik!» diye haykırıyor.

Bütün dünyada alay konusu olan Cubiste şekillerin askerlerce hemen benimsendiğinden ötürü çok sevinmiştir.

ÖLÜM SAÇAN CİHAZLARIN ÖNÜNDE

Fernand Léger, konaklamalarının rastladığı yerlerde, Argonne'da, Verdun'de, ilerde tablolarında kullanacağı birçok desenler çiziyordu. «Savaş benim için büyük bir olay oldu» diye anlatır. «Bu sayede bazı gerçeklerin şuuruna vardım. Yeni arkadaşlarım madenciler, rençberler, tahta ve demir zenaatçılarıydı. Öte yandan güneşte parlayan 75'lik bir top namlusu gözlerimi kamaştırdı: Beyaz madenin üzerindeki ışık oyununun sihrine kapılmıştım...»

Léger daha sonra zehirli gaza mâruz kalmış, kurtarıldıktan sonra, 1917'de «Kâğıt Oyunu» adlı tablosunu meydana getirmişti. Sanatkâr bu eseri için: «Konusunu çağımdan aldığım ilk tablo» der. Ressam, bu tabloda dinlenme ânını tesbit etmiştir. Kişileri askerler. Başlarında miğfer ve kasketler, zırh gibi sert ve parlak göğüslerinde madalyalar var...

Ancak ressamı en çok etkileyen, savaşın ölüm atmosferine hâkim olan makineler, o şahsiyetsiz ve korkunç canavarlardı. «Mekanik unsur benim için bir sabit fikir, bir davranış değil, bir güç ve kuvvet hissi verme aracıdır» diye anlatır. Savaş yüzünden hem şekil, hem de renk alanında görüşleri tamamıyle değişen tek Fransız ressamı, Léger'dir. «Savaş, griydi; kamufle edilmişti» der. «Hatâlı bir ışığın, bir rengin, bir tonun bile

Marcel Gromaire'in 1916'da yaptığı «Savaş» adlı tablo.

cezası ölümdü. Gözün farkedebileceği herşeyin gizlenmesini ve yok edilmesini gerektiren bir kör hayatı».

Bir kısım ressamlar ise, savaşı sadece görüyorlardı: Raoul Dufy, Jacques Villon, Theophile Steinlen, Amedée de la Patellière, André Mare, Edouard Villard ve sedye taşıyıcılığı yaparken şahit olduğu ıztırap ve ölümü içli bir şekilde ifade eden Ossip Zadkine.

Fernand Léger'e gelince: 75'lik top tan başka, siperlerdeki arkadaşlık onu kübizmin kıskacından kurtarmış, ölüm ve yıkım demek olan savaş ona hayatın kapılarını açmış, ona değişik bir güzellik anlayışı kazandırmış ve mekanik çağa hazırlamıştır. Bu mekanik güzellik, ölüm saçan makinelerin önünde doğmuştur. Toplar sustuğu zaman ressam - vak'anüvisler siperlerden çıkıyor; o koskoca ve simsiyah duman bulutlar içinden ve cesetlerin üstünden geçiyor ve bu arada dehşetini, atom bombasının patladığı günlere kadar unutamıyacağımız eserler meydana getiriyorlar.

Cephenin patetik muhabiri Luc - Albert Moreau'nun desenleri, André Dunoyer de Segonzac'ın krokileri, Jean Galtier - Boissière'in yağlı boyaları, Georges Victor - Hugo'nun, Pierre Falké'nin, Othon Friesz'in desenleri ve Pierre Bonnard'ın ünlü «Harap köy» adlı tablosu. Bu eserlerden çoğu, bütün bir salonu yalnız Segonsac'a ayrılmış olan Vincenne şatosundaki Savaş Müzesi'ndedir.

ANATOMİ BIÇAĞI

Marcel Gromaire de savaşa katılmış, hattâ Somme'da yaralanmıştı. Siperlerde, göğün mavi kaportasının altında saatler

süren bekleyişler ona, vahşî hatlı bir tuali ilham etmişti.

Devrin gazete ve dergilerinin bu eserleri yayımlamadığını eklememize lüzum yok sanırız. Savaşın haftalık müzesi L'Illustration dergisi Institut üyelerinin eserlerini basardı ve bunların, generallerin portrelerinden başka şey çizdikleri yoktu. Sadece tehlikeli sayılmayan karikatüristler, gazetelerde gerçeği bütün çıplaklığıyle gösterebiliyorlardı. Bunlardan en insafsızı Forain, aynı zamanda en büyüğü olmuştur. Onun kalemi, bir anatomi bıçağı gibiydi.

TABİÎ BOYDA BİR TAŞ BEBEK

Savaşta ölen sanatçılar da oldu: Alman August Macke 1914'te vuruldu ve vatandaşı Franz Marc, Verdun'de savaş alanında öldü. 1913'te çizdiği «Dövüşen Şekiller», yaratılışın uyumunu bozan insanın cezalandırılacağını ve savaş felâketinin önsezisini dile getirmişti. Futuriste Umberto Baccioni de İtalyan cephesinde kayboldu.

Siperlerde kan tükürmeye başlayan Roger de La Fresnaye, «Topçu Birliği» ve «Havaların Fethi» gibi eserlerin yaratıcısı olduğu hâlde; birkaç yıl sonra, savaşla ilgili hiçbir eser vermeksizin öldü. 1915'te ağır yaralanan Braque, siperlerde geçen aylarının izlenimlerini vermemiştir. Matisse gibi askerlikten muaf olan Rouault, fizik durumu sonucu, iç dünyasına dalmış, sefalet ve savaş tema'sı üzerinde dinî inançlarını dile getiren bir seri gravürler meydana getirmiştir. Doğrudan savaşı konu alan planşları enderdir. Rouault zaman ötesini, cihanşümûlü aramakta ve insanların fedakârlığını İsa Peygamber'in çilelerine benzetmektedir. Yanan bir köyü tasvir eden (Mon doux pays, où êtes - vous? = Tatlı yurdum, nerdesin?), işgalin yıkımları önünde duyulan acıları dile getirmektedir. Léger'de olduğu gibi, Rouault'da da savaş, ressamın gelişmesini etkilemektedir.

Bu acılı yıllarda sadece empresyonistler trajik olayları ve sonuçlarını yansıtan eserler veriyorlardı. Alman ressamları, milletlerini mahkûm eden bir savaşın gerçeklerini kabûl edemiyorlar. Karl Hofer, 1917'ye kadar mevkuf kalıyor; Cité en Flamme'ın ressamı Ludwig Meider ülkesini suçluyor ve savaşan insanların ıztıraplarını dile getiriyor. Max Beckmann kendini çılgınlığa varan bir bedbinliğe kaptırıyor. Şahit olduğu facialarının öcünü, tüyler ürpertici sahneler çizmek suretiyle alan George Grosz'un eserlerini gazeteler, beklenmedik bir şekilde yayımlıyor. Ressam bir askerî psikiatri kliniğine atılıyor, anormal sargıları içindeki yaralılar, kanları hâlâ akan sakatlar, yüzleri delik deşik askerler ve tombul, sevimli hemşireler çiziyor. Savaştan sonra da alaycılığını dile getiren tablolar meydana getirecek, böylelikle Berlin'in eğlence yerlerinin önünde dilenen çocukların ve lüks mağazaların önünde sürünen savaş mâlûllerinin karşısında kayıtsız ve hissiz kalan bir sınıf halkı gözler önüne serecektir.

Aynı şekilde inançlı bir barışsever olan Oscar Kokoschká, Avusturya ordusunda silâh altına alınmıştır. Ressam o «sözde düşmanlar» ından birini dahi öldürmemeye kararlıdır; ama ne var ki, bu kararı, Rus cephesinde adsız bir hasmın, süngüyle göğsünü delmesini engellemiyor. Ağır yaralı olarak kaldırıldığı hastanede, en içli eserlerinden birini yaratıyor: «Orfeus ve Euridice». Kokoschka, savaştan sonra insanlıktan tiksinmiştir. Ne bir insanın varlığına, ne de yalnızlığa tahammülü kalmıştır. Tabiî boyda bir taş bebek yaptırıyor ve 1919'a kadar onun üzerine yaptığı çalışmalar sonucu en ünlüsü «Mavili Kadın» olan yüz elli eser meydana getiriyor.

Renk, ışık ve hayat sevgisine çok güçlükle tekrar kavuşacaktır.

«BÜYÜK GÜMBÜRTÜ» NÜN KÂHİNLERİ

İtalya'da, 1915'te seferberlik ilân edildiği zaman, iki ressam, Boccioni ve Russolo, savaşa gönüllü gidiyorlar. Birincisi «Mızraklı Atlıların Saldırısı» nda (1913) yiğit davranışlara olan zaafını ortaya koymuştu. Çılgın bir dinamizmi yansıtan eserleri sert ve keskin çizgilerin çatıştığı bir alandı. 17 ağustos 1916'da attan düşerek öldü. 1913'de resmi hemen hemen bırakıp müzikle uğraşan Russolo, 1917 aralık ayında Monte Grappa'da başından yaralanacak ve çökecektir. Bir Futuriste daha, mimar Antonio Sant'Elia 1916 ekiminde vuruluyor. Akum, savaşta büyük kayıplar vermiştir. Gariptir ki, en güzel

William Orpen'in, İngiltere'de Imperial Art Museum'daki tablosu: «Bir Fransız - İngiliz Kumanda Merkezi».

R. V. Nevinson'un Londra'da «Tate Galery»deki «Mitralyöz» adlı tablosu.

eserleri, cepheye gitmemiş olan tek sanatkâr vermiştir. Seferberlik sırasında Roma'da hasta yatan Gino Severini 1915' te Paris'e giriyor. «Yaralılar Konvoyu», «Zırhlı Tren» adlı eserlerini meydana getiriyor.

RUSYA'DAKİ DURUM

Rusya'da, çarlık birliklerinin seferberliğinden, Bolşevik kitlelerinin ayaklanmasına kadar üç yıl geçmiştir. Rus sanatkârları Avrupa'da yaşadıkları şehirlerden anavatanlarına dönüyor, böylece savaş, beklenmedik bir gelişmeye önayak oluyor. Cubisme ve Futurisme'le yoğrulmuş en «ileri» şahsiyetler, Moskova'da ve Petrograd'da toplanıyorlar... Ruslar'da, İtalyanlar'ın etkisi bariz olarak görülüyor. Zira, 1912 ve 1913'de iki defa Rusya'yı ziyaret etmiş olan Marinotti'nin o yıllarda ortaya attığı taşkın fikirler, Rus gençlerinin hareket ihtiyacına daha uygun düşmektedir. Şâir Vladimir Maiakovski «dünün sanatına karşı nefret» ilân ediyor. Bununla beraber Rusya'da bir savaş sanatı değil, bir devrim sanatı doğacaktır. Bu sanatın, savaşın gidişiyle hiçbir ilişkisi yoktur; zaten Bolşevikler çatışmalara son vermeyi kabûl ve imzaladıktan sonra yaşama sevincini aşılayıcı bir ba-

rış sanatı yaratma çabasına yönelecektir. Maiakovski: «Sokaklar fırçalarımız, meydanlar paletlerimizdir» diye haykırıyor.

Alman vatandaşı olarak kalan tablo satıcısı Kahnweiller'in mallarına el konulup satılması üzerine, Cubisme'in hasımları bu akımın son bulacağını ummuşlardı. Savaşın yarattığı sanat, birçok sanatçıların savaşa katılmaları ve bundan etkilenmeleri sonucu tasvirî, bazan senbolist ve sathî, bazan moralist ve hissî bir mahiyet almıştır.

Kuru bir akademizme kayan Fransız ve Rus sanatının aksine, Almanya'da bu gelişme kendini daha az gösterir. Orada sanatkârların askerlerden alacağı bir intikam vardı da, ondan belki. Sonra, şehirler ve kasabalar insanın göz zevkini bozan savaş anıtlarıyle dolduruluyor.

Bir zafer takı, yahut bir anıt - kabir inşa edecek kadar zengin belediyesi bulunmayan yerlerin, cadde ve meydanlarında yükselen o çirkinlik âbidelerinden söz etmeye bile değmez. Bu anıtların projesini değerlendirme hakkı, sanatla ilgisi bulunmayan kurumlara (bakanlıklar, eski muharipler dernekleri, belediyeler, siyasî veya korporatif birlikler) verildiği sürece, meydana gelecek eserlerde sanat aramak boş bir gayret olacaktır.

Torpido Hücumu

YAZAN: FRANZ BECKER

Bu sırada Trablusgarb şehrinin batı kıyılarını görmeye karar verdim. Belki kuvvetli tahkim edilmiş olan Zuara bölgesinde askerî bir hedef bulabilirdim.

İtalyanlar, Fransızlar'ın elinde tuttuğu Tunus ile irtibatı muhafaza edebilmek için Zuara bölgesini ve kıyılarını tamamen yeniden, inşa, imar ve tahkim etmişlerdi.

10 nisanda Zuara'ya kadar su altında geldim ve orada, topçu ateşi altına almak için askerî bir hedef aradım. Yerli halkın ve mücahidlerin yüksek bölgelerde, dağlarda olduğunu öğrenmiştim. Onların, benim Zuara şehrine yapacağım top ateşine şahit olmalarını ve sadece İtalyanlar'ın denizlere hâkim olamadığını bilmelerini ben de istiyordum. Hücumu, ertesi sabahın erken saatlerinde yapacaktım. Bütün günü şehirden uzakta geçirdim. Öğleye doğru ufukta iki yelkenli gördüm. Bize yaklaştıkları zaman, bunların Tunuslular'a ait olduğunu tesbit ettim. Tunuslu kaptanı, evrakı ile birlikte gemiye çağırdım. Denizin çok dalgalı olması yüzünden Araplar'ın bindiği küçük kayık battı ve kaptan, iki tayfası ile birlikte denize düştü. Denizaltı gemi tayfalarımın büyük gayretleriyle her üçünü de denizaltı gemisine almak mümkün oldu.

Ben de Birinci Dünya Savaşı'nda Alman denizaltı gemisiyle Kuzey Afrika'ya gittiğim sırada; hava müthiş fırtınalı, deniz, çok hırçın dalgalı idi. Kıyıya çıkmak için bindiğim şişirme kayık alabora oldu. Kayıktaki 3 kişi denize düştük. Ben, hiç yüzme bilmiyordum. Üzerimdeki elbiseler ve ayağımdaki çizmelerle bir çeki taşı olmuştum. Can havliyle kayığın etrafındaki ipleri tuttum. İkinci Kaptan Goldstein'in ve diğer tayfanın yardımı ile zorlukla denizaltı gemisine gelebildik.

Yelkenlilerde Tunus bayrağı vardı. Her ikisini de batırmak için Teğmen Weichold flamalarla, yelkenlilerde bazı Arap yolcuların ve iki çocuklu bir kadının da bulunduğunu bildirdi. Bütün zorluklara rağmen hepsini gemiye aldım. Boşalan baş bölmeye Araplar yerleşti ve geminin bir tarafında bir Şark hayatı başladı.

Fedakâr emir erim Dorbovn, bir lastik parçasından bir emzik yaptı ve korkudan sütü kesilen annenin yerine, teneke kutular içindeki koyu süt hülâsasından sulandırdığı sütü, ağlayan çocuklara içirmeye başladı. Arkadaşlarım şakalaşıyorlardı ve mutad olan «Denizaltı gemisi dalmaya hazır» kumandasını veriyor ve arkasından «güvertedeki çocuk bezleri içeri alınsın» emrini ekliyordu.

Zuara'yı topa tutmak istediğim gün 13 nisandı. 13 rakamı fena bir işaret sayılırdı. Sabahleyin erken saatlerde Zuara kıyılarına doğru ilerledim ve büyük bir sürprizle karşılaştım. Durum tamamen değişmişti. Geceleyin büyük bir gemi Zuara'ya gelmiş ve sahile demişlemişti. Geminin etrafında birçok kayık vardı. Gemiyi boşaltmak için ateşli ateşli çalışılıyordu.

Bu durum karşısında Zuara'yı topa tutmamın mânâsı azalmıştı. İtalyan birlikleri için daha ağıra mal olacak olan ve muhtemelen ikmal malzemesi ve cephane ile yüklü bulunan bu gemiyi batırmak daha uygundu. Fakat gemiye hücum hiç de kolay değildi. Çünkü gemi sahile çok yakındı, sahile dik olarak demirlemişti. Ben, sahile çok yakın olarak seyretmeye ve

gemiye karşı dikey, yani sahile paralel, bir durum almaya mecburdum. Benim bu bölgeye ait deniz haritalarım ancak umumî bilgileri ihtiva ediyordu ve şâyân-ı itimat da değildi. Bu sebeple, büyük bir dikkatle yaklaştım. Elimdeki harita buradaki denizin kâfi derecede derin olduğunu göstermesine rağmen, gemim ansızın kuma oturdu.

12 metre su derinliğinden, birden bire 8 ve 7,5 metre derinliğe gelmiştik. Kaptan kulesindeki camdan baktığım zaman, bizim artık bir denizaltı gemisi olmaktan çıktığımızı gördüm. Geminin yarısı su üstünde idi. Dümeni çok dikkatli kullanarak, bir motoru geri ve bir motoru da ileri ve son devirle çalıştırmak suretiyle gemiyi döndürmeye ve düşman gemisini atış istikametine getirmeye muvaffak oldum.

Kıyıdaki insanlar; denizden dışarı çıkan ve şimdiye kadar hiç görülmemiş bir olayı görmek için birbirini iterek toplanıyordu. Çok kritik saniyeler yaklaşmıştı. «Ateş» kumandasını verdim. Herşey çok iyi cereyan etti. Torpidonun gidiş yolunu takip edebiliyorum. Tam düşman gemisine doğru istikamet almıştı. Gemi, müthiş bir patlama ile etrafındaki deniz araçlarıyle birlikte, havaya uçtu.

Sahilde husule gelen heyecandan faydalanarak ve her iki motoru en yüksek devirle ileri çalıştırarak gemiyi yavaş yavaş oturduğu kumdan kurtardım. Kâfi derecede su derinliğine gelir gelmez, kendimizi koruyabilecek derinliğe indim.

Periskopta, kıyıda toplanan kalabalığın büyüdüğünü ve geminin yalnız arka kısmının su üzerinde kaldığını gördüm. Bu hareket, civardaki dağlarda yaşayan yerli halk ve mücahidler üzerinde pek büyük bir tesir yapmış ve bu suretle Nuri Paşa'nın arzusu yerine gelmişti.

Yavaş yavaş yükümümzü ilk çıkardığımız yere, Mısrata'ya dönmeye karar verdim. Öğleden sonra saat 4'de İtalyanlar'ın işgali altında bulunan Homs şehrinin önlerine geldim. Nuri Paşa'nın bir İtalyan şehrinin topa tutulmasını çok arzuladığını hatırladım. Homs şehrini top ateşine tutmayı kararlaştırdım. Periskopla, şehrin bir tarafına doğru büyüyen askerî binalar gördüm. Bunlar birer kışla idi ve etrafında askerler dolaşıyordu. Topçu erimi periskopa çağırdım ve hedefi tam olarak gösterdim. Özellikle ve hiçbir suretle kışlanın yanındaki beyaz camiye ve onun güzel minaresine mermilerini isabet ettirmemesi için dikkatini çektim ve sıkı sıkı tenbih ettim.

Kıyıdan 2500 - 3000 metre uzakta su üstüne çıktım. Top başı ve ateş kumandası verdim. Birbiri ardına kışlalara ve yanındaki binalara isabetler oluyordu. Homs şehrinin değişik yerlerinden, ateşimize karşı derhal topçu ateşi başladı. Devamlı olarak denize düşen düşman mermileri, gemiye yaklaşıyordu. 10 dakika sonra karadaki topçu bataryalarının mermileri yakınımıza düşmeye başladı.

İtalyanlar'ın boşa mermi atmak âdetleridir. Homs cephesindeyken bir ara İtalyanlar'ın yaptığı surlarda bir İtalyan görmüş ve ateş etmiştim. O gün akşama kadar İtalyanlar cepheyi aralıksız topçu ve makineli tüfek ateşine tutmuştu. Bir fişek, kalpağımı delip geçmişti. Gençliğim ve hevesim yüzünden az kalsın şehit olacakmışım.

Bu anlattıklarım yarım yüzyıl öncesine ait bir olaydır. Bu olaydan tam 25 yıl sonra; Homs şehri civarındaki Leptis Manga'da, kıyıdaki kumlar altında kalan eski eserleri meydana çıkarmak için İtalyanlar'ın yaptığı kazıları görmek üzere Trablusgarb'a bir seyahat yaptım. Bu seyahatimde, Homs şehrine de gittim ve iyice bir otelde kaldım. Sabahleyin uyandığım zaman, tam önümde, 25 yıl önce tahrib edilmemesi için topçu erime emir verdiğim beyaz camii ve güzel minaresini yerli yerinde gördüm ve sevindim.

Pola'dan aldığımız yükümüzü çıkardığımız mevkie; gemideki son küçük yükümüzü de, gemideki Şark köşesinde pek rahat oldukları görülen Arap esirlerini de çıkarmak için yaklaşıyoruz. Kıyıda kürekli büyük bir kayığı görmek mükemmel bir sürpriz oldu. Trablusgarb'lı mücahidler bu kayığı, İtalyan kıyı kontrol gemisine görünmeden, Mısrata limanından buraya kadar getirmişlerdi. Böylece, gönüllü olmayarak gemide seyahat eden yolcularımızı kıyıya çıkardım.

İtalyan donanmasının Bingazi'yi bombardımanını temsil eden bir resim.

Kıyıdan dönen kayık bize Türkler'den ve yerli halktan bol miktarda hediye getirdi. İkisi kesilmiş, altısı canlı sekiz koyun. Geminin boşalan ön kısmını bir ahır hâline soktum.

Bundan ayrı olarak bütün gemi arkadaşlarıma birer sepet kuru hurma ve birer teneke zeytinyağı hediye edildi.

Nuri Paşa ayrıca ve şahsen bana eski ve güzel bir Arab tabancası hediye etti. Nuri Paşa'nın evrakı ile birlikte ve son olarak tekrar bazı yolcuları gemiye aldım. Bu yolcular 4 Türk denizcisi idi. Bu dört Türk denizcisi, birkaç gün önce, bir yelkenli kayıkla Trablusgarb'a harp malzemesi getirmişti. Kayıkları, İtalyanlar tarafından sonradan görülerek top ateşi ile tahrib edilmişti.

Dönüş yolunda, tekrar Trabhlusgarb kıyıları boyunca seyretmeye karar verdim. Sicilya'dan Trablusgarb'a askerî malzeme götürmekte olan iki küçük yelkenli gördüm ve ikisini de batırdım. İtalyan kaptanların yalvarmaları beni çok üzdü.

Akşama doğru Trablusgarb şehrini ve iki dubanın bir çatana tarafından çekildiğini gördüm. Su altından takip ettim ve karanlıkta çatananın yanında su üstüne çıktım. Kaptana seslendim. Kâğıtları ile birlikte gemiye gelmesini söyledim. İtalyanlar büyük bir paniğe kapıldı ve karanlıktan faydalanarak kaçmaya teşebbüs etti. Ben de onları takib ettim ve yakalayıp denizaltı gemisine getirdim. Dubaları batırdım. Sicilyalılar'ın kendi kayıklarına bindirerek, karaya yakın bir yere kadar götürdüm.

Bu olaydan bize yalnız İtalyan kaptanlarının yaptıkları dualar kaldı. Bu İtalyanlar'dan, Zuara önünde batırdığım geminin cephane yüklü olduğunu ve adının da «Candia» olduğunu öğrendim. Dönüş yolunda çok fena bir hava ile karşılaştım. Otranto boğazından kolayca geçtik.

Bu seferimden sonra benim UC - 20'deki kumandanlık görevim son buldu. Bu gemide çok zaman kaybetmeme rağmen, değerli arkadaşlarımın sayesinde, batırdığım gemilerin tonajı büyük miktara yükselmişti. Bu sebeple, bu gemideki kumandanlığımdan çok memnunum.

Pola'da aldığım bir emirle gemiyi teslim ettim ve Kiel'e gittim. Kiel'de daha büyük bir denizaltı gemisine kumandan oldum. Bütün arkadaşlarıma Türk Harp Madalyası verildi. Ben ayrıca Kılıçlı Liyâkat madalyası ile de taltif edildim.

Trablusgarb'ta çektiğim fotoğraflar Kayzer'e de gösterilmiştir.

●

UC - 20 Alman Denizaltı Kumandanı Franz Becker'in 14 günlük denizaltı gemi seferine ait hâtırasını Türkçeleştirirken; 18 yaşında Fizan'a gitmek üzere bir Alman denizaltı gemisi ile yaptığım Pola - Libya seferinde, benim de aynen geçirdiğim tatlı ve acı hâtıralarım yeniden canlandı. Bu arada, yaşadığımız benzer olayları karşılaştırmak, daha ziyade, bazı hususlarda açıklayıcı ve tamamlayıcı bilgiler vermek lüzumunu hissettim. Bu nedenle Franz Becker'in hâtıraları arasına girdiğimden dolayı özür dilerim.

Em. General İhsan Aksoley

Yazan:
MEHMED ÂRİF (Miralay)
(Sâbık Kolordu
Kumandanlarından)

Sadeleştiren:
Dr. FETHİ TEVETOĞLU

MÜCÂHEDÂT-I MİLLİYE HÂTIRÂTI

1335 (1919) — 1339 (1923)

ANADOLU İNKILÂBI

İstanbul, 1972
Hayat Tarih Mecmuası ilâvesidir.

Kitap ve Yazarı Hakkında

TÜRK Millî Mücadelesi'nin içinde bulunmuş kahramanlardan biri olarak, yarattıkları, yaptıkları ve yaşadıkları bu mücadelenin hâtıra ve tarihini ilk önce yazmak şerefi, Albay Mehmed Ârif Bey'indir. Atatürk'ün sevdiği en yakın sınıf arkadaşlarından (1) ve (Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar) (2) arasında III. Ordu Müfettişliği Erkân-ı Harbiye Reis-i sânîsi (2. Kurmaybaşkanı) ve daha sonra 11. Fırka, 3. Grub, 3. Kolordu Kumandanı ve Eskişehir mebusu bulunan Mehmed Ârif Bey, Meclis'te teşrîî vazife görürken, önsözü 25 ocak 1924 tarihini taşıyan bu kitabını Istanbul'da İkdam Matbaası'nda yayınlamıştır.

Millî Mücadele kahramanlarımızın büyük çoğunluğu sağ iken yazılmış ve çıkarılmış bu küçük kitabın, doğruluk ve gerçekçilik bakımından değri çok büyüktür.

Nitekim, Modern Türkiye'nin Doğuşu adlı değerli eserin yazarı Batılı tarihçi Bernard Lewis, Atatürk'ün Nutku'ndan bahsederken, Ârif Bey'in bu eserini, Millî Mücadele tarihimizi «genişletmeyi ve düzeltmeyi mümkün kılan, olaylara tarafsız tanıklık ederek ışık tutan kaynaklardan» biri olarak vasıflandırmaktadır (3).

İsmail Arar ise bu kitapla ilgili olarak şunları yazmıştır (4):

«Bu, Kurtuluş Savaşı'nda görev alan komutanlardan birisi tarafından, içinde yaşadığı olaylar üzerinde yazılmış hemen hemen ilk kitaptır. Fakat bu kitap sahibine uğursuzluk getirmiştir. Çünkü, suikast sanığı olarak Ankara'da tevkif edilen Ayıcı Ârif'in evinde bulunan ve kendisi için sakladığı bir nüshasında el - yazısı ile sayfa kenarlarına yazdığı notlar, mahkemede kendisi aleyhinde delil olarak kullanılmıştır».

Atatürk'ü son derece seven ve sayan bu kitap yazarının kara bahtlı ve acıklı sonu, Mehmed Ârif Bey'in bu eserine daha çok değer vermemizi ve dikkat etmemizi gerektirmektedir.

Tam bir doğruluk ve dürüstlükle vak'alara sâdık kalınarak yazılmış; vak'a kahramanlarına cesaretle sunulmuş bu tarihî bel-

---

1) Ali Fuad Cebesoy Sınıf Arkadaşım Atatürk, *Istanbul 1967, ss. 27 - 28, 38, 47, 50 - 51, 59, 63, 71.*

2) Dr. Fethî Tevetoğlu: Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar, *Ankara 1971, ss. 161 - 182.*

3) Bernard Lewis: The Emergence of Modern Turkey, *2. baskı, Londra 1968, s. 242 ve yazarla Londra'da 26 ekim 1971'deki görüşmemizde söyledikleri.*

4) İsmail Arar: Atatürk'le Beraber Samsun'a Çıkanlar, *Cumhuriyet Gazetesi, 19 Mayıs 1969.*

ge, sahibini ipe götürdüğü iddiasına karşılık, bizce, tarih ve kamu vicdanı huzurunda Mehmed Ârif Bey'in uğradığı büyük iftira ve haksızlığı — geç de olsa — meydana çıkaracak, gerçeği isbat edecek bir değer ve mânâ taşımaktadır.

Mehmed Ârif Bey, 1882 yılında Adana'da doğmuştur. Karakeçili aşiretinden Yusuf Bey'in oğludur. T.B.M.M. Zât İşleri Müdürlüğü'ndeki 508/67 sayılı sicil dosyasındaki kendi el - yazısı ile yazılmış hâl tercemesi şöyledir:

«Seçim mazbatası tarihi: 16 temmuz 1339 (1923); Mazbatasının Meclis genel kurulunca tasdik tarihi: 12 ağustos 1339 (1923); Seçimden önce son memuriyeti: 3. Kolordu Kumandanı.

1315 (1899) senesi Mekteb-i Harbiye'ye giriş. 1317 (1901) Erkân-ı Harbiye sınıfına nakil (mümtaz olarak). 1904'de yüzbaşı. 1909'dan 1912 yılına kadar Alman ordusunda staj. Balkan Harbi'ne (Nümune Mitralyoz Bölüğü Kumandanı olarak), 7. Tümen, 2. Tümen ve Müretteb Tümen emrinde iştirâk. Maltepe Piyâde Atış Okulu makineli tüfek öğretmeni ve daha sonra Atış Okulu Müdür Muavini olarak vazife görme. Umumî Harb başlangıcında Çanakkale muharebelerine katılış (5. ve daha sonra 11. Tümen kurmay başkanı olarak). Çanakkale Harbi'nden sonra 3. Kolordu kurmaylığı, Birinci Şube Müdürü ve daha sonra aynı kolordu kurmay başkanı olarak Kafkas harekâtına katılış. 1917 yılında 20 Kor. kurmay başkanı olarak ve daha sonra 53. tümen komutanı olarak Suriye hareket ve muharebelerine katılış. Mütareke'den sonra 1919 yılı mayıs ortasında Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'yle birlikte (2. kurmaybaşkanı olarak) Anadolu'ya hareket. 1920 yılı nisan başlangıcında 11. Tümen Komutanlığına tâyin. Bu tümen kıt'aları ile Pozantı muhasarasında, Düzce İsyânı'nın bastırılmasına, I. ve II. İnönü muharebelerine katılış. 1921 yılı temmuzunda 3. Grup Komutanı olarak Kütahya ve Eskişehir muharebelerine katılış.

Sakarya harbi sırasında Başkumandanlık kalemi kurmay hizmetlerinde vazife ifası. 1922 yılı başlangıcında 3. Kolordu Komutanlığı'na tâyin. Ordu Kumandanı (İsmet Paşa) ile geçinememe neticesinde Umumî Taarruz'dan biraz evvel, 2 temmuz 1922'de, kolordudan ayrılarak Millî Müdafaa emrine geldim ve daha sonra Eskişehir'den mebus seçilerek Millî Meclis'e dahil oldum».

Askerî hizmeti sırasında ordu kumandanı ile anlaşamadığı için politikaya atılmak üzere Mustafa Kemal Paşa'nın tasvib ve desteği ile Meclis'e giren Ârif Bey, kısa zaman sonra Halk Partisi idarecilerine ve bilhassa İsmet Paşa'nın şahsına yöneltilen tenkid ve itirazları ileri sürenlerin önde gelenlerinden biri olmuştur. İzmir suikastı hâdisesine, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kadrosu içinde katılan, Atatürk'e yürekten bağlı en yakın sınıf, silâh ve Millî Mücadele arkadaşı Mehmed Ârif (Ayıcı Ârif), Atatürk'e yazıp yolladığı yazıya karşılık gelmesi beklenilmeden asılmıştır (13 temmuz 1926).

Kitaptaki bazı Arapça veya Farsça kelimelerin sadeleştirilmesi suretiyle, eser aynen, bugünkü Türk okuyucusuna sunulmuştur.

Millî Mücadele tarihimizin bu değerli kaynağını gençlerimize ve araştırıcılara kazandırmayı bir millî hizmet sayıyor; bu vesile ile eserin Millî Mücadele kahramanı talihsiz yazarını hayr ile anmış olmaktan da ayrı bir mutluluk duyuyoruz.

Ankara, 31 ocak 1972
Dr. Fethî Tevetoğlu

Mehmed Ârif Bey.

MAKSAT

YILLARCA millî mücâhedelere, türlü türlü inkılâplara sahne olan Anadolu hakkında çeşit çeşit, değişik birçok eserlerin yayımlanacağı tabiîdir. Fakat bunun uzun zamana mütevakkıf olduğunu zannediyorum. Çünkü, Türk inkılâbı, çoktan tarihe karışmış olmasına rağmen buna dair henüz, tek bir eser bile intişar etmemiştir.

Gerçi bu muazzam inkılâbı tamamıyle tasvir etmek kolay bir iş değildir. Böyle mühim ve muazzam bir eser, belki Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye'miz tarafından te'lif ve neşrolunacaktır. Lâkin, bu gibi resmî ve askerî eserlerin çıkarılıp yayılmasını beklemenin pek de mâkul ve muvafık olamıyacağı kanaatindeyim.

Bilhassa, Büyük Millet Meclisi'nin, Müdafaa-i Millîye ve Erkân-ı Harbiye-i Umumîye'nin mevcut olmadığı (millî kıyam) devrine ait mücâhedeler ve millî hareketler hâtıralarının behemehâl ayrı ayrı neşri suretiyle millî tarihimizin tamamlanma ve bitirilmesine çalışmak, her vatandaş için bir vazifedir; bir borçtur.

Bendeniz, hem bu borcumu kısmen ödeyip yerine getirmek ve hem de Anadolu'ya son zamanlarda geçmiş veya Anadolu İnkılâbı'nı uzaktan seyretmiş bulunan zevâtı, mümkün mertebe aydınlatmak maksadıyle şu eserciğin neşrini faydalı gördüm.

Muhtelif vak'alara dair hâtıralarımı yazarken şahsiyâta değinmekten çekinmeye ve fakat hakikatten de sapmamaya gayret eylediğimi arzederim.

İstiklâl Harbimiz'de mühim roller ifa etmiş olan Doğu Cephesi, hareket ve muzafferiyetlerinden yeter derecede bahsedemediğimden ötürü afvımı istirham ve bu vazifeyi, daha ziyâde alâkadar bulunan arkadaşlara terk eylerim.

Çok ümit ve temenni ederim ki bu eserin çıkışı, birçok arkadaş ve vatandaşlara cesaret vermiş olacak ve bu vesile ile millî hareketlerimize dair daha birçok mühim vak'a ve hâdiseler — değişik dil ve kalemlerden — umumun inceleme ve okumasına sunulmuş bulunacaktır.

Ankara, 25.1.1340 (1924)
Mehmed Ârif

Sıvas Kongresi'ne katılanlar Mustafa Kemal Paşa ile birlikte.

BİRİNCİ BÖLÜM

BAŞLANGIÇ

ANADOLU İnkılâbı'nı kolaylıkla mütalâa ve tetkik edebilmek için üç devre ayırmak uygun olur.

Birinci devir: Millî ayaklanma ve isyan
İkinci devir: Muntazam teşkilât
Üçüncü devir: Kurtuluş ve Millî İstiklâl

Bu devirlerin en mühimmi ve en tehlikelisi tabiatıyle birinci devirdir. Çünkü bu devir, hükümetsizlik ve ihtilâl devridir ki, ancak bunun karar bulması, yerleşmesi sâyesinde bir Millî Hükümet kurulması; muntazam ordular teşkili ve idare makinesinin düzenle işletilmesi kabil olabilmiştir.

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali tarihi olan 15 mayıs 1919'dan, iç isyanların son bulduğu tarih olan 10 ocak 1921 Birinci İnönü Zaferi'ne kadar devam eden birinci devir, millî mücâhedelerimizin en mühim safhalarını içine alması sebebiyle gerçekten incelenmeye değer. Anadolu İnkılâbı'nın en ruhlu ve en gizli noktalarına temas eden bu safhalar, ayrı ayrı tahlil ve teşrihe muhtaçtır. Vatanın müdafaası ve millî namusun korunması için (hayatını, ailesini, istikbâlini...) fedaya razı olarak ilk önce mücâhede meydanına atılan vatanseverlerle (vaziyetin gelişmesinden ve millî kudretin ortaya çıkıp belli olmasından sonra) ictihad dairesine girenler arasında büyük fark olduğu asla dikkat nazarından uzak tutulmamalıdır. Anadolu İnkılâbı incelenir ve tetkik edilirken, bütün cihana karşı (Cihad ilânı) mahiyetinde olan Anadolu millî ayaklanmasını, delilikten başka bir şey kabûl edemeyen tereddüt içindeki kararsız mevki sahibi kimseleri, millî dâvânın meşruluğuna ve gayenin kutsîliğine kani oldukları hâlde bu muazzam millî mücâhedenin maddî ve mânevî sorumluluklarını üzerlerine almak yiğitlik ve cesaretini gösteremeyen yüksek zevâtı da hatırda tutmak gerekir.

Memlekette düzenin sağlanması, ihtilâl devrinin son bulması ve Millî Mücadele'nin başarılı neticesi suretinde tefsir olunur ki, ondan sonra herşey kolay ve engelsizdir.

Muntazam tümenler kuruluncaya kadar dıştan gelen saldırışlara göğüs gererek millî varlığımızı korumuş ve kayırmış olan (Anadolu Kuvây-ı Millîyesi) aralık vermeden çıkan birçok iç ayaklanmaları da bastırmayı ve söndürmeyi başarmışlardır.

Her ne kadar Kuvây-ı Millîye mensup-

larından bir kısmının — son zamanlara doğru — millî maksatlara uymayan bâzı suç ve hatâları görülmüşse de, bu gibi kusur ve kabahatlerin oluşu, ihtilâl zamanlarında tabiî ve zarurî görülmelidir.

Mondros Mütârekesi'nden Sonra ANADOLU

UMUMÎ Harb'den sonra ordular dağılmış, kadrolar daralmış, subay ve memurların birçokları vazifelerini terk ederek ticaret ve ziraatla uğraşmaya başlamışlar; herkes büyük bir ümitsizlikle hayat ve istikbal kaygusuna düşmüştü.

Terhisi bahane eden birçok üst rütbeli subaylar İstanbul'a toplanıyor, Umumî Harb'in sonsuz zahmet ve sıkıntılarına mâruz kalmış Mehmedcikler köylerine dağılıyor, yurdun en mühim noktaları İtilâf Devletleri'nin kıt'aları tarafından işgal olunuyordu. Enkazdan ibaret olan birkaç tümenimiz, Anadolu'ya serpilmiş olduğu hâlde yabancı subayların kontrolleri altında bulunan silâh ve cephane depolarında bekçilik vazifesi yapıyorlardı.

Mütareke hükümleri gereğince Anado-

lu'da mevcut tüfeklerin mekanizmaları, topların kamaları, mütemadiyen Karadeniz'e akıyor, İstanbul'a taşınıyordu.

Uzun süren seferberlikten bitkin düşmüş, birbiri arkasından gelen muharebelerden bıkmış, usanmış olan halk, artık askerlikten nefret ediyordu.

Binlerce aziz vücutlarını toprağa gömen, yüzbinlerce öksüz çocuklara, kör ve kötürüm insanlara şâhid olan bu milleti, artık kimse harbe sürükleyemezdi. Kıt'alarda her gün silâhları ile ve topluca — hattâ nöbetçileriyle birlikte — firar vak'aları eksik değildi. Asker kışlaları, efrad koğuşları dört tarafına süngülü nöbetçiler dikilmiş birer tutuklu evi zannolunurdu. Askerî düzen ve disiplinden eser kalmamıştı; (esasen kırmızı fesli ve pis kıyafetli bu insanlara asker nâmı verilemezdi).

Yurt içinde kaçak ve eşkıyâ takibine hiç ehemmiyet verilmiyor, mahrumiyet ve sefalet içinde kalmış olan jandarmalar, yakalayabildikleri kaçak ve suçluları birkaç kuruş karşılığında salıveriyorlardı.

Memleketin her tarafı asker kaçakları, hapishâne kaçkınları ile dolmuş, Anadolu, eşkıyâ yatağı olmuştu.

Çeşitli ve hususî maksatlarla Anadolu'nun muhtelif noktalarına yollanmış ve yerleştirilmiş olan ecnebî kontrol ve irtibat subaylarının âmircesine ve zorbalıkla takındıkları tavır ve hareketleri ve bunlardan cür'et ve cesaret alan azınlık unsurların küstahca taşkınlıkları ve bu hâller karşısında Osmanlı hükümetinin kayıtsızlığı... cidden dikkat çekici ve hayrete değer bir manzara arzeyliyordu. Bir taraftan da Karadeniz sahilindeki Pontuscular'ın cinayetleri birbiri arkasından sürüp gidiyordu. Ekseri kasabalar arasında gidip gelme kesilmişti. Hiç kimse malından, canından ve geleceğinden emin değildi. Hülâsa, sahipsiz Anadolu'da hangi kuvvet ve nüfuzun hâkim olduğunu takdir etmek pek güçtü.

Millî Ayaklanma ve İstanbul Hükûmeti

MONDROS Mütarekesi hükümlerinin her vesile ile İtilâf Devletleri tarafından kötüye kullanılması, millet ve memleket aleyhinde gizli hainliklerin tertip edilmekte olduğu kuşkusunu yaratmakta idi.

Memleketin mukadderâtı ile ilgili olan her vatandaş — ecnebîlerin günden güne artmakta olan siyasî baskı ve zorbalıkları karşısında, İstanbul Hükümeti'nin aciz ve miskinliğini gördükçe — gayrı ihtiyarî «ne yapacağız?!» sorusunu sormaya mecbur oluyordu. Yok olmaya doğru sürüklenmekte bulunan vatanın kurtarılması için Anadolu'nun geniş kucağına atılmaktan başka bir çâre kalmadığına inananlar olduğu gibi, İngiliz veya Amerikan mandasını düşünenler de az değildi.

Taşkınlıklarını pek çok arttırmış olan Rumlar, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceğini açıkca ve övünerek söylemekten çekinmiyorlardı. Bir taraftan da İngiliz dostluğunun lüzumu ve zaruretine dair propaganda yapılıyordu. Her hâlde ve yakın bir gelecekte millet ve memleketin yeni bir felâkete uğrayacağına muhakkak nazarı ile bakılmaktaydı.

Avrupa ve özellikle Yunan gazetelerinin İzmir işgali hakkında yaptıkları neşriyata karşı sükût etmeyi seçen Ferid Hükümeti, acaba İzmir'in işgaline veya İngiliz mandasına râzı olmuş muydu? İzmir'in İslâm ve Türk toprağı olduğunu ve orada Yunan'ın hiçbir hakkı bulunmadığını ilân eden İzmir Vilâyeti'nin muazzam mitingi, idâre-i maslahatcı İstanbul Hükümeti'ni her hâlde memnun etmemişti. Nureddin Paşa'nın İzmir'den kaldırılması, Kambur İzzet'in İzmir Vâliliğine ve Ali Nâdir Paşa'nın 17. Kolordu Kumandanlığı'na tâyini... şüphesiz hayırlı bir maksadı hedef almış olamazdı.

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal olunacağını haber almış bulunan İzmir'in uyanık gençleri, işgalden bir gün önce toplanarak, İzmir'in korunması yolunda uzun uzadıya görüşmüşler ve içlerinden bir merkez heyeti seçmişlerdi. Yazık ki, bu heyet hiçbir hazırlık yapmaya muvaffak olamadı. Çünkü ertesi gün İzmir'in işgali bir oldu - bittiye getirilmişti.

13 mayıs 1919'da İngiliz Amirali Calthorpe, Mondros Mütarekenâmesi'nin 7. maddesi uyarınca İzmir kal'a ve istihkâmlarının 14 mayıs 1919'da Müttefik Devletler tarafından işgal edileceğini bir nota ile vali İzzet'e bildirmişti. Bunun üzerine İzmir Kolordusu Kumandanı Ali Nâdir Pa-

şa tarafından İzmir ve civarındaki kıt'alara şöyle bir tamim yapıldı:

SÛRET

İzmir
14 mayıs 1919

«1 — Mütarekenâmenin 7. maddesi hükmü uyarınca İzmir ve civarındaki istihkâmları İtilâf Devletleri kıt'aları işgal edecektir.

2 — İşgal bugün öğleden sonra icra edilecek ve bu maksatla Düvel-i Mü'telife, zikredilen istihkâmlara birer müfreze göndereceklerdir.

3 — Müfrezelerin vâsıl oldukları anda istihkâmlar ile istihkâmlar içindeki topların kamaları ve nişangâhları v.b. bütün istihkâm bölümleri, adı geçen müfreze kumandanlarına teslim edilecektir.

4 — İstihkâmların işgali sırasında kat'iyen engel olmaya kalkışılmayacak ve kendilerine gerekli kolaylık gösterilecektir».

İstihkâmları İtilâf Devletleri'ne teslim eden Ali Nâdir Paşa, aynı günün akşamı bir günlük emir ile (15 Mayıs 1919 sabahı İzmir şehrinin Yunan askerleri tarafından işgal edileceğini ve bir hâdiseye meydan vermemek için subay ve erlerin kışlada toplu bulundurulmasını) tebliğ eylemişti. Bazı hamiyetli ve fedakâr subaylar İzmir'in içinde ve dışında bulunan tekmil piyâde ve topçu kıt'alarını beraber alarak şehir dışına çekilmeyi teklif etmişlerse de muvaffak olamamışlardır. Gerçekten ertesi gün 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar İzmir'i işgal ederek her türlü fâciayı yapmışlardır. Avrupalılar'ın gözü önünde işlenmiş olan İzmir fâciası, beşeriyetin ve insanlığın yüzünü ilelebed kızartacak bir mahiyettedir. Yerli Rumlar da bu fâciaya katılmışlardır.

Kiliselerin bir kapısından sivil olarak giren ve öteki kapısından Yunan askeri kıyafetinde dışarı fırlayarak kudurmuş köpekler gibi Müslümanlara saldıran yerli Rumlar'ın sayısı, her hâlde Yunan canavarlarının sayısından az değildi.

Yunanlılar'ın ve yerli Rumlar'ın bu insanlık dışı taarruz ve tecavüzlerine, millî ve dinî hislerimizi inciten hakaretlerine dayanamayan birçok din kardeşlerimiz... Yunan süngüleri ve dipçikleri ile şehid edilmişlerdir (İzmir Kalem Reisi Miralay Süleyman Fethî Bey de bu şehidler arasındadır).

İzmir'in işgali faciası, umumî efkârda çok derin bir tesir uyandırmıştı. İzmir'den kaçarak veya göçederek gelenler, Yunanlılar'ın vahşîlik ve rezilliklerini teessürle anlatıp, hikâye ettikçe, Türk ve Müslüman olan her ferdin ruhu isyan etmiş; vatanın müdafaası ve namusumuzun korunması için ayaklanmaya ve yeni bir cihâda karar vermişti. Her tarafta içtimalar yapılıyor, millî heyetler teşkil olunuyor, silâhlı kuvvetler toplanıyordu. Bu suretle, aşağıda görüleceği gibi, Yunanlılarla fiilen mücadeleye ve İzmir etrafında millî cepheler tesisine başlandı.

Millî galeyandan korkan, çekinen Kambur İzzet, İzmir faciasının dışarıya olan tesirlerini hafifletmek için merkeze bağlı yerlere aşağıdaki tamimi yazdı:

(İzmir'deki hâdisenin vilâyet çevresine mübalâğalı bir surette aksettiği anlaşılıyor. Bu hâl, Müttefik Devletler'ce uygun görülmesi üzerine İzmir'in Yunan askerî işgali altına alınmasından ibarettir. Herkes işiyle, gücüyle meşguldür. Emniyet ve güven teminat altındadır. Cins ve mezheb ayırımı yapılmaksızın âsâyişin muhafazasına dikkat edilmesi ve titizlik gösterilmesi ve yapılan tebliğler dışında harekette bulunanların cezalandırılacağı... ilâh).

MİLLÎ CEPHELER
Ayvalık ve Soma Cephesi

YUNANLILAR yalnız İzmir'in işgali ile yetinmeyerek bir kol ile Manisa'ya ve diğer bir kol ile de Aydın'a doğru işgal alanlarını genişletmeye başladılar ve Ayvalık'a asker çıkarmaya teşebbüs ettiler. İzmir işgal edilir edilmez, 17. Kolordu karargâhı ve 56. Tümen kalıntıları hakarete uğratılarak tutuklandıkları ve esir edildikleri saatten itibaren emir ve kumanda durdurulmuş, bıraktırılmıştı.

Istanbul Hükümeti'nin durum ve tutumunu yakından bilen ve bu işgallerin oldu bittiler meydana getirmekten başka bir mahiyeti hâiz bulunmadığına kanaat getirmiş olan Ayvalık bölgesi kumandanı Kaymakam Ali Bey (Afyon Karahisar mebusu) sırf şahsî teşebbüsü sonucu

olarak Yunan çıkarmasına engel olmaya karar vermiş ve bu kararını Ayvalık'ta bulunan İngiliz Yüzbaşısı Hadkinson'a da kapalı olarak duyurmuştu. Kumandası altında bulunan 172. alay subay ve erleri de Ali Bey'in fikir ve kanaatine tam olarak katılmışlar ve çıkarmaya karşı gerekli tertibat alınmıştı.

Ali Bey, bölgesindeki nahiyelerde ve köylerde hızla millî teşkilât vücuda getirilmesine çaba harcamış ve bu isteğinde de muvaffak olmuştu. Millî teşkilâtlanmadan pek çok çekinen kaza kaymakamlarının muhalefet ve entrikalarına karşılık Karasi Mutasarrıfı (şimdiki Bursa valisi) Hilmi Bey'in vatanperverce yardımları zikredilmeye şâyândır.

Uzunca zaman cür'et ve cesaret gösteremeyen Yunanlılar nihayet 28 mayıs 1919'da, iki Yunan torpitosunun desteğinde Ayvalık'a asker çıkarmaya başlamış ve Ali Bey kuvvetleri de Ayvalık'ın 2 kilometre kadar doğusundaki mevzileri işgal ederek çarpışmaya başlamışlar ve bu suretle bir cephe tesis eylemişlerdir.

17. Kolordu kumandan vekili olup, birkaç gün önce Akhisar'dan Salihli cihetine hareket etmiş bulunan Miralay Bekir Sâmi Bey, Salihli'den yazdığı şifreli bir telgrafnâmede, Ali Bey'in yaptığı hareketleri uygun bulmuş ve görülecek daha büyük işler için mümkün olduğu kadar kayıp vermekten sakınılmasını tavsiye ve rica etmişti. Halbuki diğer taraftan Dahiliye Nâzırı Ali Kemâl ve daha sonra Harbiye Nezâreti, 29 mayıs 1919 tarihli Meclis-i Vükelâ kararı ile kıt'aların Soma ve Balıkesir'e kadar geri çekilmelerini tebliğ ediyorlardı. 6 haziran 1919'da karargâhını Balıkesir'de kurmuş olan 14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa (merhum) da Ayvalık hareketlerini takdir etmişti. Gariptir ki, birkaç gün önce kıt'aların geri çekilmelerini tebliğ eden Bâbıâlî de, şimdi bu fikir ve kanaate katılıyordu.

Acaba Yunanlılar, İtilâf Devletleri'nin rızası olmaksızın mı bu hareketlere kalkışmışlardı?!

Yunanlılar İzmir işgalini (Nazilli, Tire, Ödemiş, Akhisar)'a kadar genişletmişler ve Bergama'yı işgal etmek üzere 9 haziran 1919'da kuvvetli bir müfreze sevkeylemişlerdi. Bergama'nın Yunanlılar tarafından işgali üzerine Ayvalık cephesinin yan ve gerileri tehlikeye düşmüş olduğundan bu vaziyetin düzeltilmesi için Ali Bey tarafından tertip edilen millî ve askerî bir müfreze ile 16 haziran 1919'da Bergama'ya bir baskın yapılarak aşağı yukarı bir tabur ve bir bataryadan ibaret Yunan kuvvetleri perişan edilmiş ve bu suretle Bergama ve havalisinde bir cephe tesis olunmuştu. Bu sırada merkezi Bandırmada bulunan 61. Tümen Komutanlığı'na tâyin kılınan Miralay Köprülülü Kâzım Bey (Millî Müdafaa Vekili Kâzım Paşa) Soma'ya gelerek, adı geçen cephenin emir ve kumandasını üzerine almıştır.

Aydın ve Nazilli Cephesi

İZMİR'İN Yunanlılar tarafından işgali acı haberi Aydın'da duyulur duyulmaz galeyâna gelen halk, Namazgâh'ta toplanarak bir miting yaptı. Lise öğretmenlerinden Sabri Bey tarafından halkı coşturan bir nutuk verildi ve Kızılay Başkanı Hoca Es'ad Efendi (Aydın mebusu) tarafından da bir duâ-yı belîğ okundu ve her tarafa aşağıdaki meâlde bir telgraf çekildi:

Bilumum Müdafaa-i Milliye Cemiyetlerine

«İzmir'in işgali mâlûmunuzdur. İzmir'le irtibatınız da kesiktir. Sükûn ve itidâli muhafaza ediniz. Millî hukukumuzu temin edecek olan silâhlı teşkilâta, vakit öldürmeyerek himmet ve gayret ediniz. Cenâb-ı Hak bizimledir. Çünkü mağdur ve mazlûmuz. Ümidinizi kesmeyiniz».

Aydın Hey'et-i Milliyesi

Birkaç gün sonra Kuşadası ve civarını işgal eden İtalyan kumandanından Aydın'a gelen bir telgrafnâmede, Aydın'ın Yunanlılar tarafından işgal edilmeyeceği bildirilmiş ve İzmir Valisi İzzet'in, Yunan işgalinin muvakkat bir mahiyette olduğuna ve İtilâf Devletleri'nin kararı ile yapıldığına... dair mülhakata yazmış olduğu tamim, ahalinin fikrini karmakarışık ve galeyânı kısmen hafifletmişti ki, bundan sonra 28 mayıs 1919'da Aydın, Yunanlılar tarafından işgal olundu.

Aydın'ın Yunanlılar tarafından işgali üzerine, birçok hamiyetli kimseler, Aydın'ı terkederk Çine'ye gitmiş ve orada millî kuvvetler toplamaya başlamışlardır.

Aydın'ın işgali ve Yunanlılar'ın Nazilli'ye doğru ilerlemeleri, Denizli halkının asabiyetini tahrik etmişti. Denizli Mutasarrıfı Fâik Bey'in (Tekirdağ Mebusu) yardım ve koruması ve Müftü Ahmed Hulûsi Efendi (Denizli mebusu) ile Yusuf Bey ve arkadaşlarının gayret ve teşvikiyle kurulan (Denizli Hey'et-i Millîyesi) tarafından 10 haziran 1919'da aşağıdaki beyannâme neşredilerek faaliyete geçilmiştir:

«Beyannâme»

Güzel İzmir'imizi işgal eden Yunan canavarları, vilâyetimizin içerilerine doğru ilerliyorlar. Ayak bastıkları yerlerde sınırsız, hesapsız vahşetler, tüyleri ürperten alçaklıklar yapıyorlar. Camilerimize Yunan bayrağı asıyorlar... Biz, bu hain düşmanlara karşı ayaklandık. Bunları herşeyden önce Menderes'den bu yana geçirmemeye ve sonra vilâyetten temizlemeye karar verdik. Allah'ın büyüklüğüne güvenen, namuslu ve mert kardeşler, silâhlarıyle birer birer gelip bize el uzatıyorlar. Yarın Yunanlılar'ın pis ve mırdar ayakları altında inleye inleye ölmektense, bugün ya mertcesine ölmeye veyahut şerefle, namusla yaşamaya azmettik. Bugünkü çalışmayı din ve namus borcu bilen kardeşlerimiz seyirci vaziyetinde kalmamalı, vaktin nakit olduğunu ve kaybedilecek zaman olmadığını düşünerek hareket etmeliyiz. Allah yardımcımızdır.

Denizli Hey'et-i Millîyesi

Denizli Polis Müdürü Hamdi Bey (merhum) ile süvari yüzbaşısı Ekrem Bey'in (İzmir'in işgalinden evvel Hey'et-i Nâsiha adı ile İzmir ve Aydın havalisine gelmiş olan Şehzâde Abdurrahim Efendi'nin maiyetinde gelerek İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine mücâhidlere katılmıştır) vatanperverce çalışma ve çabaları sonucu mühim bir yekûna ulaşmış olan Kuvây-ı Millîye, Nazilli'ye hareket ve 21 haziran 1919'da Nazilli'ye muvasalat eylemişlerdir.

Nazilli'de toplanmış olan Yörük Ali Efe Kuvây-ı Millîyesi ve 57. Tümen Topçu Kumandanı Binbaşı İsmail Hakkı Bey'in emrindeki yetecek sayıdaki topçular... Denizli Kuvây-ı Millîyesi ile birlikte ve Binbaşı Hacı Şükrü Bey'in (eski Diyarbakır mebusu) emir ve kumandasında olarak Aydın'ın geri alınmasına karar vermişlerdir. Önce Nazilli ile Aydın arasındaki Malkaç köprüsü havaya uçuruldu. Aydın'a üç saat kadar bir mesafede bulunan Yunan karakollarına baskın yapılarak düşman püskürtüldü ve 28 haziran 1919'da Yunanlılar'a taarruza geçildi. 29. günü de muharebe devam etti ve 30. günü sokak savaşından sonra Aydın, Kuvây-ı Millîye tarafından zaptedilerek geri alınmış oldu. Yunanlılar iki, üç gün içinde getirdikleri takviye kıt'aları ile taarruza geçerek Aydın'ı tekrar işgal ettiler. Bunun üzerine Kuvây-ı Millîye müfrezeleri Aydın ile Nazilli arasındaki (Köşk) mahalline çekilerek cephe kurdular.

Eşkıyâlıktan vazgeçen (Demirci Mehmed Efe) kızanlarıyle birlikte Köşk'e gelerek, Umum Kuvây-ı Millîye Kumandanlığı görevini üzerine aldı. Hacı Şükrü Bey Nazilli cephesi kumandanlığını, Yörük Ali Efe Menderes havalisi kumandanlığını, Arap Yüzbaşı nâmı ile ünlü Nuri Bey Menderes Alay Kumandanlığı'nı ve Binbaşı İsmail Hakkı Bey de adı geçen cephenin topçu kumandanlığını üzerlerine alarak yaptılar.

İzmir mebusu Mahmud Celâl Bey (Galib Hoca takma adı ile) zikredilen cephede bulunarak mühim hizmetler ifa eylemiştir.

Nazilli'de, umumî bir hey'et-i merkezîye teşkil edildi. Aydın, Muğla, Denizli, Burdur, Isparta ve Antalya bu hey'et-i merkezîye'ye bağlıydı. Bu sırada Kuvây-ı Millîye'ye gûya nasihat vermek için İstanbul'dan gönderilmiş olan Umum Jandarma Kumandanı Kemal Paşa cephede tutuklanmış ve ettiği yemin ve vaadler üzerine İstanbul'a dönmesine müsaade edilmiştir.

Gerek İstanbul Hükümeti'ne, gerek İtilâf Devletleri temsilcilerine Yunanlılar'ın zulüm ve fecaatlerini bildirme ve işgalin kaldırılmasını istirham siyasî vazifesi ile (Millî Ordu Müftüsü unvanı verilmiş olan) Hoca Es'ad Efendi (Aydın mebusu) ve Belediye Reisi Reşad Bey, Rodos üzerinden İstanbul'a gönderilmiş ve daha sonra milletlerarası bir tahkik heyeti getirtilmesi de başarılmış ve sağlanmış;

bu heyet lehimize raporlar vermiş; yine de Yunan zulmünün devamına mâni olunamamıştır.

Salihli Cephesi

İZMİR'İN işgalinden sonra Kasaba ve Ödemiş'e doğru işgal sahalarını genişleten Yunanlılar, Ahmedli istasyonunu da bir müfreze ile işgal ettiler.

Alaşehir eşrâfından yirmi yaşlarında Es'ad Bey adındaki bir genç, maiyetinde topladığı, kırk, elli kişilik millî bir kuvvetle Ahmedli'ye girmiş ve Yunan karakolları Urganlı'ya geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Yunanlılar yerli Rumlar'ın yardım, destek ve hiyânetiyle, geceleyin bir baskın yaparak, tecrübesiz genç Es'ad Bey'i müfrezesi efrâdı ile birlikte kısmen şehid ve kısmen esir eylemişlerdir.

Ertesi gün Salihli'den (Halil Efendi)nin topladığı bir millî müfreze Ahmedli'ye girerek Yunanlılar'ı oradan kovmuş ve burada bir cephe tesis eylemiştir. Birkaç gün sonra Bandırma cihetinden bir miktar atlı ile Salihli'ye gelmiş olan (Çerkes Edhem) bu cephenin emir ve kumandasını üzerine almıştır.

Daha sonra Parti Pehlivan Ağa, Sarı Efe (Edib Bey) gibi mücâhidlerin de katılmaları ile Salihli cephesi en kuvvetli bir millî cephe olarak teşekkül ve teessüs eylemiştir.

Kuvây-ı Millîye'nin faaliyeti ve Yunanlılar'a karşı ara sıra kazanılan başarı haberlerinin hızla her tarafa yayılması, halkın cenkçi bahadırlık hislerini coşturuyor ve vatanseverlik duygularını kabartıyordu.

Milletin kükreyen ruhundan taşan bir yanardağ volkanı hâlindeki bu millî mücâhedeye maddî ve mânevî bütün gücüyle katılmayı, her vicdan ve hamiyet sahibi, namus borcu biliyordu.

Kuvây-ı Millîye kadrosu içinde en genç çocuklar bulunduğu gibi, ak sakallı dedeler de vardı. Mücâhidlere cephane ve yiyecek taşıyan hatunlar pek çok olduğu gibi, mavzeri elinde çarpışmalara katılan Türk kadınları da az değildi.

Memleketin millî silâhlı kuvvetler teşkilâtını kuran, düzenleyen ve faaliyete geçiren (Müdafaa-i Hukuk-ı Millîye ve Redd-i - İlhak Cemiyetleri) etrafına toplanan millî kahraman ve fedâilerin sayısı günden güne artmakta, millî cepheler güçlenmekte ve toplanan yardımlarla da mücâhidlerin her türlü ihtiyaçları karşılanmakta, temin edilmekte idi.

Aşağıda görüleceği üzere, bazı askerî kıt'alar (özellikle makineli tüfek ve topçular) Kuvây-ı Millîye nâmı altında mücâhidlere katılmış ve yavaş yavaş bu millî cepheler, birer gerçek muharebe cephesi hâline gelmişlerdir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a hareketinden bir ay önce imzaladığı bir resmi.

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri

16 MAYIS 1919'da Mustafa Kemal Paşa Hazretleri maiyeti erkânı ile Istanbul'dan vapurla Samsun'a doğru hareket ettiler. Talihin ne garip cilvesidir ki, bir müddet önce hattâ sivil olarak Anadolu'ya geçmeye karar vermiş olan Paşa Hazretleri bu defa Fahrî Yâver ve 9. Ordu Müfettişi olarak fevkalâde salâhiyet ile Anadolu'ya memur edilmiş bulunuyordu (1).

(1) Dip notları ilâvemizin sonundadır.

Acaba, Boğaz dışında bir İngiliz torpitosu tarafından küçük (Bandırma) vapurumuz durdurulacak mı idi? Samsun'a ayak basıncaya kadar bu şüphe ve tereddüt kaybolmadı. Bir taraftan Karadeniz'in müthiş fırtına ve dalgalarından kurtulmak, diğer taraftan İngiliz torpitosunun karanlık hayâlinden kaçmak isteyen bu küçük teknenin yolcuları çok sıkıntı çekmişlerdi.

Samsun'da kalmayı uygun görmeyen Paşa Hazretleri, karargâhlarını Havza'ya naklettirdiler.

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri karargâhlarıyle birlikte Havza'da ikamet buyurdukları aşağı yukarı yirmi gün (25 mayıs - 13 haziran 1919) zarfında askerî ve mülkî ileri gelen kimselerle muhabere tesis ederek vaziyet ve milletin umumî efkârı hakkında yeter derecede bilgi istihsâl eylemişlerdir.

Anadolu Millî Hareketi'ni, millî galeyânın tabiî bir neticesi olmaktan çok İttihad ve Terakki mensuplarının bir ihtilâl hareketi mahiyetinde telâkki eden Ferid Hükümeti, Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ni Anadolu'ya memur etmekten pişman olmuş ve acele Istanbul'a dönmesi için 8 haziran 1919'da Harbiye Nâzırı Şevket Turgut vasıtasıyle kısa bir tebliğ yapmıştı (2).

(Maiyet-i âlînizdeki istimbotlardan biriyle hemen buraya teşrifiniz rica olunur).

Tarzında yapılmış olan bu kısa ve mânâlı tebliğ üzerine — esasında çalışmak ve bir daha dönmemek niyetiyle Anadolu'ya geçmiş bulunan — Paşa Hazretleri, bazı mâzeretler ileri sürerek Havza'dan Amasya'ya hareket ettiler ve kendileriyle müzakerelerde bulunmak üzere Ankara'da (20. Kolordu Kumandanı) Ali Fuad Paşa Hazretleri'ni acele olarak Amasya'ya dâvet eylediler.

Ali Fuad Paşa, (Bandırma yolu ile Anadolu'ya geçmiş olup, o sırada Ankara'ya varmış bulunan) Hüseyin Rauf Bey ile birlikte 19 haziran 1919'da Amasya'ya geldiler.

19/20 gecesi Amasya'da (Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, Ali Fuad Paşa Hazretleri, Rauf ve Re'fet Beyefendiler) toplanarak yaptıkları müzakereler neticesinde mühim ve kat'î bazı kararlar ittihaz buyurmuşlardır.

Alınan kararlar aşağı yukarı şu meâlde (şu mânâyı taşıyor) idi:

(Hükümet-i Merkeziye tamamen ecnebî tazyik ve tesiri altında kalmıştır. Esaret boyunduruğuna girmemek azim ve irâdesiyle milletin her tarafta teşkil etmiş olduğu müdafaa cemiyetlerinin çalışma ve çabalarını düzenlemek ve millî birliğin sağlanması.

Milletin kendi hukukunu bizzat müdafaa eylemesi için salâhiyetli bir millî meclisin Sıvas'ta toplanması ve meclisin toplanacağı zamana kadar toplantı yerinin gizli kalması ve meclisin toplantı gününden önce her türlü korunma tedbirlerine baş vurulması.

Bu meyanda Istanbul'dan gönderilecek kumandanların fikir ve inancı, inandırıcı olmadıkça emir ve kumandanın devir ve teslim edilmemesi... v.b.)

Bu kararlara Erzurum'da bulunan Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri'yle, Konya'da bulunan Mersinli Cemal Paşa Hazretleri'nin de görüş ve muvafakatları eklenmiştir. İki gün sonra Ali Fuad Paşa Hazretleri Ankara'ya döndü. Rauf Bey, Istanbul Meclis-i Meb'usânı'na katılıncaya kadar (aşağı yukarı yedi ay) Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'yle Anadolu'da işbirliği yapmışlardır.

Birkaç gün Amasya'da kaldıktan sonra Mustafa Kemal Paşa Hazretleri maiyetleriyle beraber Sıvas'a hareket ettiler.

Memleketleri Ermenistan'a vaadolunmuş bulunan doğu vilâyetleri ahalisince Erzurum'da bir millî kongre akdine karar verilmişti.

Erzurum Kongresi'nden sonra daha umumî ve geniş çevreli bir kongrenin toplanması için temsilcilerin Sıvas'a gönderilmesine dair Paşa Hazretleri tarafından icab edenlere gizli tebliğat yapıldı.

(Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin azledildiğine ve adı anılanla hiç bir resmî muameleye girişilmemesine ve hükümet işlerine dair hiç bir isteğinin yerine getirilmemesine, yapılmamasına...) dair Dahiliye Nâzırı Ali Kemal tarafından 23 haziran 1919 tarihinde vilâyetlere bir tamim yapılmıştı.

24 haziran 1919'da da ikinci bir tamimle Ali Kemal, şu beyanatta bulunmuştu:

(Hükümet ne Yunanistan ve ne de kimse ile bu sıralarda harbe giremez. Paris'teki konferansa giden murahhaslarımızın

vatanın esas parçalarını kurtaracaklarına ümidimiz günden güne artmaktadır. Müdafaa sebepleri hazırlayanları önleyiniz, haklarında insafsızca davranınız...)

Ferid Hükümeti'nin vermiş olduğu emirler ve talimat, bazı yerlerde tereddüt yaratmıştı. Bazı askerî kumandanlarla bir kısım vali ve mutasarrıflar gerçek durumu kavrayamıyorlardı. Meselâ bir vali, millî harekete yardımcı olmaya cesaret edemiyor, bir mutasarrıf da şifre ile Ali Kemal'e şöyle bir telgraf yazıyordu:

(Cihet-i askerîyenin gözle görünen teessüf ve hayret yaratıcı garip, serkeşçesine hâllerinden biri de dört elle sarılmak istedikleri silâhlı teşkilât aleyhinde, Bâbıâlî'nin isabetli emirlerini gûya İtilâf Devletleri'ne karşı böyle yapmak gerektiği tarzında göstermek istemeleridir. Zararlı isteklerini gerçekleştirmek için kurdukları bu planın esassız olduğunu gösterecek tedbirlere müracaat buyurulduğu bilinmekle fesad tohumlarının ekilmesine meydan kalmaksızın bir an önce gerekenin yapılması arzolunur).

Istanbul Hükümeti bir yandan silâhlı kuvvetler teşkilinden kaçınılmasını her tarafa emirler yağdırarak istemeye devam ederken öte yandan da İngilizler Samsun'a asker çıkarmaya teşebbüs ederek merkezî Anadolu'yu tehdit etmeye kalkıştılar. Paşa Hazretleri'nin Erzurum'a hareket edeceği sırada meydana gelen bu İngiliz teşebbüsüne karşı silâhla karşı gelinmeye karar verilmiş ve 3. Kolordu Kumandanlığı'nca gerekli tedbirlerin alınmasına başlanmıştı.

Temmuz başlarında Erzurum'a doğru otomobillerle hareket eden Paşa Hazretleri yolculuğu sırasında Saray'dan ve Dâmad Ferid'den daha bazı telgraflar almış ve hepsinde Paşa Hazretleri'nin Istanbul'a dönmesi lüzumu tekrarlanmıştı.

En sonunda Erzurum'da iken 6 temmuz 1919'da başkâtip tarafından:

(Durum dolayısıyle yüksek vazifenize son verilmiş olduğundan, hiç durmadan hemen Istanbul'a dönmeniz, padişahın irâdesince gerekmektedir) yollu bir telgraf gelmiş; bunun üzerine Paşa Hazretleri askerlikten de istifasını vererek millî vatanî vazifelerine devam buyurmuşlardır.

23 temmuz 1919'da toplanan Erzurum Kongresi'ne Mustafa Kemal Paşa Hazretleri ile Rauf Bey, Erzurum delegesi olarak katılmışlardır.

Dâmad Ferid, kongreye katılanları eşkıyâ ve isyancı sayarak yakalanmalarına ve resmî kuvvetler muhafazasında sevk olunmalarına dair mülkî ve askerî vazifelilere emirler vermişti.

Dâmad Ferid'le işbirliği yaptıklarına şüphe olmayan İngilizler'in Samsun'a yapacakları çıkarma hareketine engel olmak üzere karargâhı Samsun'da bulunan 15. Tümen Komutanı Yarbay İsmail Hakkı Bey'e gerekli emir ve talimat verilmiş ve Orta Anadolu'nun kapısı demek olan Kavak civarında (Samsun'la Amasya arasındadır) millî ve askerî kuvvetlerle bir topçu taburu yığılmış ve yerleştirilmişti (3).

Silâhla mukabele ve mukavemete uğrayacaklarına inanan İngilizler, Samsun'a çıkarma yapmak teşebbüslerinden vazgeçmeye ve daha sonra Merzifon'daki kuvvetlerini de geri çekmeye mecbur olmuşlardı. İngilizler'e karşı alınan bu hasımca vaziyetten ötürü Albay Re'fet Bey Istanbul Hükümeti'nce azledilerek yerine Albay Salâhaddin Bey (eski Mersin mebusu) tâyin edildi ve gönderildi.

Istanbul Hükümeti tarafından azil ve gûya tardedilmiş olduğu ilân edilen Mustafa Kemal Paşa Hazretleri gerek Erzurum'da ve gerek Sıvas'ta parlak bir surette karşılanmış ve başkanlıklarında Sıvas Kongresi toplanmıştı. 4 Eylül 1919 Sıvas Kongresi'ne delege olarak katılan muhterem zevâtın adları:

Reis: Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, **Reis Vekili** (Başkan vekili): İsmail Fâzıl Paşa (merhum), **Reis Vekili** (Başkan Vekili): Hüseyin Rauf Bey, **Kâtip:** İsmail Hâmî Bey (Istanbul), **Kâtip:** Mehmed Şükrü Bey (Afyonkarahisar), **Âzâlar:** Bekir Sâmi Bey (Tokat), Albay Re'fet Bey (Samsun), Kara Vâsıf Bey (Istanbul), Başağazâde Yusuf Bey (Denizli), Küçükağazâde Necib Ali Bey (Denizli), Dalhanlızâde Mehmed Şükrü Bey (Denizli), Hoca Râif Efendi (Erzurum), Şeyh Fevzi Efendi (Erzincan), Ahmed Nuri Efendi (Bursa), Osman Nuri Bey (Bursa), Siyâhîzâde Halil İbrahim Efendi (Eskişehir), Bayrakdarzâde Hüseyin Bey (Eskişehir), Husrev Sâmi Bey (Eskişehir), Mâcid Bey (Alaşehir), Gerizâde Sâlih Sıdkı Bey (Afyon-

karahisar), Zeki Bey (Kastamonu), Boşnakzâde Süleyman Bey (Samsun), Mehmed Tevfik Bey (Çorum), Dellâlzâde Hacı Osman Efendi (Nevşehir), Halid Bey (Bor), Mustafa Efendi (Niğde), Mazhar Müfid Bey (Hakkâri), Hakkı Behic Bey (Denizli), İbrahim Süreyya Bey (Saruhan), Hikmet Bey (Tıp Fakültesi temsilcisi).

Bunlardan başka, delege olarak seçildikleri hâlde, mesafenin uzaklığı ve taşıt vasıtalarının bulunmazlığı yüzünden kongreye katılamayan bazı kimseler olduğu gibi, temsilci olmayarak kongrede hazır bulunan birçok zevat da vardır (4).

Sıvas Kongresi'nin akdedilmesi üzerine pek çok asabiyete gelen Dâmad Ferid Hükümeti, Anadolu'daki kumandanların ve valilerin bazılarını değiştirmişti.

Bu meyanda Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin yerine Ordu Müfettişi olarak Müşir Abdullah Paşa (gelmemiştir), Ali Fuad Paşa'nın yerine Kiraz Hamdi Paşa Eskişehir'e ve 12. Kolordu Kumandanı Albay Salâhaddin Bey'in yerine de Topal Said Paşa Konya'ya gönderilmişti. Artin Cemal, Konya valisi bulunuyordu.

İyi niyet sahibi olduğu anlaşılan Topal Said Paşa, Artin Cemal ile uyuşamadığından ötürü tekrar İstanbul'a çağırıldı. Konya'da bulunan Artin Cemal, Konya'nın bazı ileri gelenleri ile birlikte Harekât-ı Milliye aleyhinde hazırlıklara ve tertiplere başlamıştı. Harput Valisi Galib'in Malatya'da (İngiliz parasıyle) bulup toplayacağı kuvvetler ve Ankara Valisi Muhiddin'in Çorum'da hazırlayacağı kuvvetlerle birlikte Sıvas'a doğru bir karşılık hareket yapılarak kongre dağıtılacaktı. Her ne kadar bu tasavvurlar gerçekleştirilmeye çalışılmışsa da tamamıyle tatbik olunamamıştı.

Tümen Komutanı Yarbay Âkif Bey'in Harput'ta bulunan bir alayı (Binbaşı İlyas Bey) emrinde olarak erlerini arabalara bindirerek ve cebrî bir yürüyüşle Malatya'ya yetişmiş ve orada toplantı hâlinde bulunan ve birtakım aşiretlerle Sıvas'a karşı tertipler almakla meşgul olan Ali Galib, Bedirhânî Halilî İbrahim ve İngiliz Binbaşısı Noel'i Maraş - Haleb istikametinde kaçmaya mecbur eylemişti.

Toplantı yerinde ele geçirilen evrak arasında Ali Galib'in Sıvas vali ve komutanlığına tâyinine dair bir resmî vesika da çıkmıştı.

Vali Galib bu suretle kaçmaya mecbur olmuş ve Muhiddin de eski Kırşehir mebusu Keskinli Rıza Bey vasıtasıyle tutuklanmış ve Sıvas'a celbolunmuştu.

Millet ve memleket aleyhinde zararlı ve tehlikeli bir şekil ve mahiyette olan vali Galib'in fiil ve hareketleri hakkında bilgi edinmek için kongre heyeti tarafından doğrudan doğruya Saray'a müracaat edilmişse de, Dâmad Ferid'in engel olması yüzünden haberleşme sağlanamamıştır.

Sıvas Kongresi'nde (Misâk-ı Millî) tesbit ve mâlûm olan (Müdafaa-i Hukuk Nizamnâmesi) tertip ve tanzim olunmuş ve İzmit'e kadar bütün Anadolu'yu fiilen idare etmek üzere bir (Hey'et-i Temsiliye) seçilerek kongre müzakerelerine son verilmiştir.

Sıvas Kongresi kararları gereğince teşekkül eden Hey'et-i Temsiliye'ye Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin başkanlığında aşağıdaki zevat seçilmişlerdir:

Hüseyin Rauf Bey (Sıvas), Bekir Sâmi Bey (Tokat), Hoca Raif Efendi (Erzurum), Şeyh Fevzi Efendi (Erzincan), Mümtaz Bey (Ankara), Mazhar Müfid Bey (Hakkâri), Hakkı Behiç Bey (Denizli), Husrev Sâmi Bey (Eskişehir), Mustafa Efendi (Niğde), Hacı Mûsâ Bey (Mutkî), Husrev Bey (Trabzon) Hey'et-i Temsiliye'nin kâtiplik işlerinde vazife görmüştür.

Misâk-ı Millî, Erzurum Kongresi'nde tesbit edilen esasların aynı olup, aşağıda olduğu gibidir:

MİSÂK-I MİLLÎ

Madde 1 — Devlet-i Osmâniye'nin münhasıran Arap ekseriyetiyle meskûn olup 30 Teşrinievvel 1918 tarihli mütarekenin hin-i akdinde muhâsım orduların işgali altında kalan aksâmının mukadderâtı ahalinin serbestçe beyân edecekleri ârâya tevfikan tâyin edilmek lâzım geleceğinden, mezkûr hatt-ı mütareke dahilinde, dinen, ırken ve aslen, müttehid, yekdiğerine karşı hürmet-i mütakabile ve fedakârlık hissiyâtıyle meşhun ve hukuk-u ırkıye ve ictimaiyeleriyle şerait-i muhitiyelerine tamamıyle riayetkâr Osmanlı İslâm ekseriyetiyle meskûn bulunan aksâ-

mın hey'et-i mecmuası, hakikaten veya hükmen hiçbir sebeple tefrik kabûl etmez bir küldür.

Madde 2 — Ahalisi ilk serbest kaldıkları zamanda ârâ-yı ammeleriyle ana vatana iltihak etmiş olan Elviye-i selâse için lede-l-icab tekrar serbestçe ârây-i âmmeye müracaat edilmesini kabûl ederiz.

Madde 3 — Türkiye sulhüne tâ'lik edilen Garbî Trakya vaziyet-i hukukiyesinin tesbiti de sekenesinin kemâl-i hürriyetle beyan edecekleri ârâya tebean vâki' olmalıdır.

Madde 4 — Makar-ı Hılâfet-i İslâmiye ve pâytaht-ı saltanat-ı seniyye ve merkez-i hükümet-i Osmânîye olan Istanbul şehriyle Marmara Denizi'nin emniyeti her türlü halelden masûn olmalıdır. Bu esas mahfuz kalmak şartıyle Akdeniz ve Karadeniz Boğazları'nın ticaret ve münakalât-ı âleme küşâdı hakkında bizimle sâir bilumum alâkadar devletlerin müttefikan verecekleri karar muteberdir.

Madde 5 — Düvel-i İ'tilâfiye ile muhâsımları ve bazı müşarikleri arasında takarrur eden esâsât-ı ahdiye dairesinde akalliyetlerin hukuku, memâlik-i mütecâviredeki Müslüman ahalinin de aynı hukuktan istifadeleri emniyesiyle tarafımızdan teyid ve temin edilecektir.

Madde 6 — Millî ve iktisadî inkişâfâtımız dâire-i imkâna girmek ve daha asrî bir idâre-i muntazama şeklinde tedvîr-i umûra muvaffak olabilmek için her devlet gibi bizim de te'mîn-i esbâb-ı inkişâfâtımızda istiklâl ve serbestî-i tâmma mazhar olmamız üssülesas hayat ve bekamızdır. Bu sebeple siyasî, adlî, malî inkişafımıza mâni kuyuda muhalifiz.

Tahakkuk edecek düyûnâtımızın şerâit-i tesviyesi de bu esâsâta mugayir olmayacaktır.

İngilizler'in desteklerinden faydalanarak Eskişehir'de hâkim bir vaziyet kazanmaya kalkışan Kiraz Hamdi'yi önlemek ve gerekirse Eskişehir'i işgal ederek İngilizler'i püskürtmek üzere Ali Fuad Paşa Hazretleri Ankara'dan harekete geçti. Durumu haber alan Kiraz Hamdi (aslında kolordu zâbitleri kendisini tanımamış ve ona gözdağı vermişlerdi) Istanbul'a kaçmıştır. Eskişehir'i işgal etmek üzere hareket eden Ali Fuad Paşa Hazretleri'nin maiyetine katılan Eskişehir sancağının birçok Kuvây-ı Millîye müfrezeleri ve Uşak Müdafaa-i Hukuk Reisi İbrahim Efendi'nin emrinde ve Jandarma Yüzbaşısı İsmet ve Yüzbaşı Süleyman Sürûrî Beylerin kumandalarındaki yüzlerce millî süvariler, Kütahya ve Eskişehir bölgesindeki İngilizler'e karşı faaliyete başladılar. İngilizler, asla ummadıkları bu millî hassasiyet ve hasımca faaliyetler karşısında muharebeden vazgeçerek kuzeye doğru çekildiler.

4/5 Ekim 1919 (5).

Bu sırada Konya'da bulunan ve Millî Mücadele aleyhinde kışkırtmalarla meşgul olan Artin Cemal'i uzaklaştırmak ve Konya durumuna hâkim olmak vazifesini üzerine almış, Albay Re'fet Beyefendi Sıvas'tan ve Kayseri üzerinden Konya'ya hareket eylemişti.

Durumu öğrenerek kuvve-i mâneviyesi kırılmış olan Artin Cemal, İtalyanlar'ın muhafaza ve himayesinde Istanbul'a kaçmış ve Konya halkı tarafından vali vekâletine Vehbi Efendi (eski Şer'iye Vekili) tâyin kılınmıştı.

Anadolu'yu fiilen idare yetkisini üzerine alan Hey'et-i Temsiliye, yirmi şu kadar gündür Istanbul ile ilişkiyi kesmiş bulunuyordu. Bu sırada Ferid kabinesi düşerek yerine — Anadolu ile anlaşabileceği tahmin olunan — Ali Rıza Paşa kabinesi iktidar mevkiine geçti (Ekim 1919). Istanbul ile yeniden haberleşme başladı. Ve Istanbul ile Anadolu birbiriyle az, çok anlaştı. Hey'et-i Temsiliye ile yakından görüşmek üzere Bahriye Nâzırı Sâlih Paşa Amasya'ya geldi (6).

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, Rauf ve Bekir Sâmi Beyler'le birlikte Sıvas'tan Amasya'ya teşrif buyurdular. Üç gün süren müzakereler neticesinde Sâlih Paşa'nın uzlaşması ve tam görüş birliği ile Meclis-i Meb'usan'ın Anadolu'da (Bursa'da) açılmasına karar verilmiş ve bu yolda bir protokol düzenlenmişti. Bir nüshası Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'yle Rauf ve Bekir Sâmi Beyler tarafından ve diğer nüshası Sâlih Paşa tarafından imzalanarak karşılıklı birbirlerine verilmişti.

Sâlih Paşa, Meclis'in yeniden Anadolu'da açılmasına râzı olmuş ve millî hareketi uygun bulmuş bir hâlde, vaadlerle dönmüş bulunmasına rağmen, Istanbul'daki

kabine arkadaşlarıyle birlikte bu verilen sözlerin aksinde ısrar ettiler.

Meclisin Istanbul'da toplanması meselesi pek çok münakaşalara ve haberleşmelere sebep olmuş ve neticede Istanbul'da karar kılınmıştı.

Ali Rıza kabinesiyle umumî surette hâsıl olan uyuşma üzerine memlekette biraz dinme ve durgunluk görülmüş ve Harbiye Nâzırı Cemal Paşa'nın da eklenen muvafakatı ile millî cephelerin daha çok kuvvetlendirilmesine karar verilmişti. Bu varılan sonuç uyarınca umum İzmir cephesinin düzenlenmesi işi Albay Re'fet Bey'e (şimdi Re'fet Paşa) verildi. Bunun üzerinedir ki Re'fet Bey karargâhını Nâzilli'de kurdu. Rahmetli şehid Kurmay Binbaşısı Nâzım Bey de beraberindeydi.

Anadolu'nun umumî fikir ve durumunu tetkik etmek için Istanbul Hükümeti tarafından vazifelendirilen Fevzi Paşa Hazretleri'nin (Genelkurmay Başkanı) başkanlığındaki bir hususî heyet, Anadolu'ya gönderilmişti. Bu heyet, Samsun ve Kavak yolu ile Sıvas'a ve daha sonra Erzurum'a kadar gitmiş ve sonra Ankara üzerinden Istanbul'a dönmüştür.

Istanbul Hâdiseleri ve Türkiye Büyük Millet Meclisi

İSTANBUL'DA yeniden Meclis-i Meb'usân'ın açılması için mebuslar toplanmakta idi (ocak 1920). Günden güne ehemmiyet kazanan Batı Anadolu ile yakından alâkadar olmak üzere Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, Hey'et-i Temsiliye merkezini Sıvas'tan Ankara'ya nakil buyurdular (27 Aralık 1920).

Ankara ahalisi tarafından Paşa Hazretleri fevkalâde bir karşılama töreni ile karşılanmış ve Hey'et-i Temsiliye karargâhı, Ziraat Mektebi'nde kurulmuştu.

Ali Fuad Paşa Hazretleri Ankara'da bulunuyordu. Kendileri Batı Anadolu teşkilâtı ile ve bilhassa İngilizler'e karşı olan kuzey cephesi ve güneyde Fransızlar'a karşı bulunan Kilikya cephesi ile alâkadar ve meşgul oluyordu.

Hürriyet ve İtilâf mensupları Kuvây-ı Millîye aleyhindeki yalan dolan faaliyetlerinden ve İngilizler'le işbirliğinden kat'iyen geri durmuyorlardı. Nihayet (Vahîdeddin)'in de katılması ile içeride yapabilecekleri her türlü kışkırtma ve fesatlıklara ve Dâmad Ferid'i tekrar iktidar mevkiine geçirebilmek için her türlü tedbirlere başvurdular.

İngilizler devamlı olarak Ali Rıza Paşa kabinesini iz'âc ve tehdid eyliyordu. Bilhassa İzmir cephesindeki kuvvetlerimizin geri çekilmesinde (Milne hattına) ısrar ettiler. Bu şartlar altında vazife görmeye tahammül edemeyen Ali Rıza Paşa kabinesi istifaya mecbur oldu. Bu kabinenin yerine gelen Sâlih Paşa hükümeti ise Millî Mücadele ile ilgili ve bu harekete taraftar olarak suçlandırılmaya başlandı.

İtilâf Devletleri, görünüşte kendi emniyetlerinin sağlanması için, gerçekte ise memlekete hâkim ve nâfiz olabilmek ve millî hareketlerin gelişmesini güçleştirmek için hükümet merkezimiz olan Istanbul'u resmen işgal eylediler (16 mart 1920).

Maamafih bu işgalin yapılacağı Hey'et-i Temsiliye'ce haber alınmış ve Istanbul'daki mebuslardan bazılarının dikkat nazarları celbedilmişti. İşgalden birkaç gün önce Ankara'daki İngiliz ve Fransız temsilcilerinin bütün eşyaları ile Istanbul'a hareketleri de alınmış bu haberi doğrulamıştı.

Hulâsa, Istanbul işgal edildi. Birçok mevki sahibi ileri gelenlerimiz tahkir ve tevkif olunarak Malta'ya sürüldü. Meclis-i Meb'usân vazifeye devam imkânı göremiyerek dağıldı. Dâmad Ferid tekrar iktidar mevkiine geçti ve bütün kuvvet ve şiddetiyle mel'unluklarını yapmaya başladı.

Millî hareketleri padişaha isyan şeklinde ve Millî Mücadele'nin başındakileri İttihadcılar ve dinsizler diye propaganda eden fetvâlar ve beyannâmelerle halkın zihni alt-üst edilmekte ve bir taraftan da Biga cihetinden Anadolu'ya musallat edilen Anzavur vasıtasıyle yıldırma siyaseti takip olunmakta idi.

Istanbul'un işgali ve birçok esef verici vak'aların oluşu üzerine, herşeyden önce Anadolu'nun Istanbul ve Adana ile olan ilişkisini kesmek için Geyve ve Ulukışla civarındaki demiryolları ve köprüleri uçuruldu, tahrip edildi.

Dağınık surette Anadolu'da bulunan İtilâf Devletleri mensupları tutuklandı. Bunlar arasında Erzurum'da tutuklanan

İngiliz Yarbayı Rawlinson (Lord Curzon'un kardeşi) da bulunmaktaydı. (Daha sonra adı geçen bu adamın aracılık ve kılavuzluğu ile Malta'daki ricalimiz İngiliz esirleri ile değiştirilmiş ve kurtarılmışlardır).

Bundan başka Eskişehir'le Afyon'da bulunan İngiliz kuvvetlerine aşağıda olduğu gibi taarruza geçildi:

Merkezi Ankara'da bulunan 24. Tümen kıt'aları (Yarbay Mahmud Bey kumandasında) ve merkezi Afyonkarahisar'da bulunan 23. Tümen kıt'aları (Yarbay Ömer Lutfî Bey kumandasında) ve evvelce bahsolunan Eskişehir Kuvây-ı Millîye müfrezelerinin katılması ve yardımlarıyle ve bizzat Ali Fuad Paşa Hazretleri'nin aldıkları tertipler içinde her taraftan baskıya uğrayan İngilizler, birçok hayvan ve eşya bırakarak Eskişehir'den çekilmiş ve çarpışmalar sonucu Geyve cihetine atılmıştı. İstanbul'daki Meclis-i Meb'ûsân'ın dağılması ve memleketin yeni bunalımlara mâruz kalması üzerine fevkalâde yetkisi bulunan bir millî meclisin Ankara'da toplanması lüzumu (Hey'et-i Temsiliye) tarafından ilân edilerek mebuslar, acele olarak Ankara'ya davet olundu (19 mart 1920). (7).

Biga havalisinde Kuvây-ı Millîye aleyhinde teşkilât yapmakla meşgul bulunan Anzavur, İngilizler'in de desteğiyle Bandırma'yı işgal etmiş ve kahraman kumandanlarımızdan Yarbay Rahmi Bey'i şehid ederek, maiyetindeki askerî müfrezeyi mağlûb etmiş ve bu bölgede hâkim bir vaziyet kazanmıştı.

Dâmad Ferid'in fevkalâde himayesini ve o zamanki Harbiye Nâzırı Süleyman Şefik'in tertip ve teşkil eylediği piyade ve topçulardan mürekkep (İnzibat Alayları)'nın desteğini gören Anzavur (Paşa ?) bütün bu kuvvetlere (Halife Ordusu) adını vererek ve görünüşte din kisvesine bürünerek halkı kolayca kandırmış ve az zaman içinde (İzmit, Bandırma ve Karasi) sancaklarını işgal ve Düzce, Bolu'ya kadar hüküm ve nüfuzunu genişletmişti.

Bu durum karşısında Bursa, Eskişehir ve Ankara tehdit altına girmiş bulunuyordu.

Güney bölgelerimizde Fransızlar'la çarpışmalar ve muharebeler devam ediyordu. İlk fırsatta taarruza geçmek üzere Yunanlılar hazırlanıyordu. Pontusçular'ın faaliyetleri de artmıştı. Yurt içinde Kuvây-ı Millîye aleyhinde (karşı isyan hareketlerine dair) bazı belirtiler hissediliyordu.

Memleketin mukadderâtına elkoymak üzere 23 nisan 1920'de toplanan (Büyük Millet Meclisi) henüz çalışmasını düzenleyememişti. İç ve dış düşmanların müşterek faaliyetleriyle yokedilmesine kasdolunan Anadolu, büyük bunalım ve heyecan devresi geçirmekte idi (Mayıs 1920).

Nisan başlarında Konya'da başgösteren mühim bir isyan, İzmir cephesinden yetecek kadar zeybek süvariyle Konya havalisine yetişen Miralay Re'fet Beyefendi'nin aldığı tedbirler sayesinde yatıştırıldı ve yanlış anlamalar giderildi.

24. Tümen'in bir kısım kuvvetleriyle ve Eskişehir Sancağı'nın Kuvây-ı Millîye müfrezeleri ile hareket eden Ali Fuad Paşa Hazretleri Geyve Boğazı'nda İnzibatcılar'la karşılaştı.

Salihli cephesi kumandanı Çerkes Edhem emrindeki süvariler — ki bunlara Kuvây-i Seyyâre adı verilmişti — Balıkesir ve Bursa Kuvây-i Millîyesi'nin de yardımları eklenmek suretiyle Anzavur kuvvetlerini Bursa ve Bandırma bölgesinden uzaklaştırdı.

Düzce ve Bolu bölgesindeki durumun tehlikeli ve korkunç oluşundan ötürü 24. Tümen'in diğer kısmı (Tümen komutanı merhum Yarbay Mahmud Bey emrinde olarak) Hendek üzerinden Düzce'ye ve merhum Ârif Bey kumandasında bir kısım kuvvet de Ankara'dan Beypazarı'na gönderildi.

Güney Cephesi

EKİM 1919 sonlarında Fransızlar, Maraş, Ayıntab ve Urfa'yı işgal ve Adana havalisindeki faaliyetlerini arttırmışlardı.

Bu işgal olayı, güney illerimiz halkını müteessir etmiş ve bilhassa Fransız kıt'aları arasında Ermeni kuruluşlarının da mevcut bulunması, İslâm ahalinin asabiyetini tahrik eylemişti.

Halk, her tarafta mitingler düzenleyerek bu işgali protesto eylediler. Gerekirse Fransızlar'ı zorla yurtlarından kovmaya karar veren halk, bu kat'î kararlarını

gerek Fransız işgal kumandanına ve gerek Sıvas'ta bulunan (Hey'et-i Temsiliye) başkanlığına bildirmişlerdi.

Gün geçtikçe Fransızlar'a karşı halkın kin ve düşmanlığı artmış ve mücadele fiilen başlamıştı.

Urfa, Ayıntab, Maraş ve Adana mücâhidlerinin kahramanca direnişleri karşısında, her çeşit fennî malzeme ve harp vasıtalarına sahip bulunan muntazam birkaç Fransız tümeni (binlerce Ermeni fedâilerinin de katılmasına rağmen) âciz ve mağlûb bir vaziyete düştüler.

Her birisi birer zafer destanı teşkil edecek olan güney sahnelerinin kahramanlık hareketleri hakkındaki tafsilâtı, bizzat ve bilfiil ilgili bulunan kimselere bırakarak yalnız Adana mücâhidlerinden biraz bahsetmeyi uygun gördüm (8).

Her çeşit malzeme ve harp vasıtalarından yoksun ve büyük çoğunluğu av ve çakmaklı tüfeklerle silâhlanmış bulunan Adana mücâhidleri ve onların izinden giden Sinan Paşa ve mesai arkadaşları ne kadar övülseler yeridir.

Merkezi Niğde'de bulunan ve Adana cephesiyle ilgili bulunan 11. tümen (9) Adana mücâhidlerine her türlü askerî yardımı ve fiilî desteğini esirgememiştir. Tümenle ilişki kuran ve temasta bulunan (Kilikya Hey'et-i Merkezîyesi) ileri gelenlerinin gerek gerilerde ve gerek cephelerde görülen devamlı çaba ve fedakârlıkları, Adana'mızın kurtuluşu hakkında kuvvetli ümitler uyandırmakta idi.

Adı geçen hey'et şu zevattan kurulu idi:

Sinan Paşa (aynı zamanda Millî Cephe Kumandanı).

Kethudâ-zâde İbrahim Bey (Adana eşrafından).

Şeyh Sâdeddin Efendi (Karaisâlı Kaymakamı).

Manisalı Ali Bey (Kuvây-ı Millîye Kumandanı).

Zamîr Bey (Adana mebusu).

Ahmed Remzi Bey (bugün Yeni Adana Gazetesi Müdürü).

Daha İstanbul İtilâf Devletleri tarafından işgal edilmezden önce Karaisâlı Müftüsü Hoca Mehmed Efendi'nin ahaliye hitâbederek:

(Padişah, İngilizler'e şer ve fesad âleti olmaktadır. Ona tebaiyyet, ahkâm-ı şer'iyeye muhalefettir. Binâenaleyh, din ve memleketi kurtarmak için mücâhede meydanına atılan başkan ve kumandanlara katılmak ve onlara itaat etmek farz olmuştur).

tarzında yapmış olduğu telkinler ve vatanperverce uyarmalar (Durak Köyü'nden Derviş ve Emin Ağalar'la Urgan Kırandan Molla Nasuf ve Sungurlu Bekir Kâhyalar ve Aktaşlı Ali Bey) gibi mücâhede başkanlarının Allah'ca beğenilecek azim ve gayretleri, Adana cephesindeki büyük başarının sağlanmasında pek ziyâde müessir ve âmil olmuştur.

Adana mücâhidlerinin muvaffakıyetleri sıra ile (Haçkırı, Kelebek ve Belemedik)'e hücum ve taarruzlarla başladı. Fransızlar'a birçok malzeme, silâh ve can kaybı verdirildi. Büyük çoğunluğu Ermeni askerlerinden ibaret olmak üzere iki yüzden fazla esir ve pekçok ganimet elde edildi (Nisan 1920).

Kazanılan bu başarılar, esasen cesaret ve kahramanlıkları ile ünlü bulunan Adana güney bölgesi halkının kahramanlık hislerini şiddetlendirmiş ve Pozantı taarruz ve hücumunu çabuklaştırmıştı. Kuşatılmış olan Fransızlar tarafından mükemmel surette tahkim ve tel örgüleriyle takviye edilmiş olan Pozantı'ya topsuz ve makineli tüfeksiz taarruz etmek, bu fedakâr vatandaşları bilerek ölüme sürmek demekti. Mücâhidîne, 4 kudretli ve 2 sahrâ topuyla birkaç mitralyoz sevkolundu.

8 mayıs 1920 sabahı Pozantı'ya 3 yönden bombardıman başladı. Hâkim mevzilerde bulunan toplarımızın Toros Dağları'ndan akseden hazin inliltilerine dayanamayan mücâhidler, derhal taarruza kalktılar. Fakat tel örgüleri tahrib edilememiş olduğu için ekseri mahallerde hücum mesafesinde duraklamaya mecbur oldular. Bu taarruza birçok eşraf ve ulemânın silâhlı olarak katıldıklarını zikretmek, bu bölgedeki millî azim ve îmanın derece-i kudret ve tecellisi hakkında yeter bir fikir verir sanırım.

Düzce ve Bolu bölgesinde gittikçe genişleyen ve yayılan isyan ateşi 11. Tümen'i hızla Pozantı bölgesinden uzaklaşmaya mecbur eyledi (10).

11. Tümen'in hareketini hızlandırması hususunda Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nden gelen şifreli emirnâmede:

«Mühim kuvvetlerimizin Bolu havali-

sinde mağlûb olduğu, Konya'da isyan belirtilerinin hissedildiği bildirilmiş, Pozantı taarruzundan vazgeçilerek ve mümkün mertebe fazla kuvvetle süratle ve bizzat hareketim emrolunuyordu».

Daha önce Hendek üzerinden Düzce istikametine gönderildiği zikrolunan Yarbay Mahmud Bey, Hendek yakınında isyancılarla yapmış olduğu çarpışmada karargâh subayları ile birlikte şehid düşmüş ve kıt'aları yenilmişti. Beypazarı, Mudurnu ve Bolu havalisinde başarılı bir surette isyancılara dersini ve terbiyesini vermiş olan merhum Ârif Bey müfrezeleri de geri çekilmişlerdi.

Nasihat Hey'eti olarak bu bölgeye gönderilmiş olan Husrev Bey (Gerede) (Trabzon mebusu), Osman Bey (Rize mebusu) ve Fuad Bey (Bolu mebusu) isyancılar tarafından yakalanmış ve Düzce'de tutuklanmışlardı.

Geyve civarında Ali Fuad Paşa Hazretleri'nin emri altındaki kuvvetlerimiz, İnzibat Alayları ile ciddî muharebeye tutuşmuşlardı.

Düzce ve Bolu havalisine hâkim olan (Halife Ordusu) kıt'aları Mudurnu - Ankara istikametinde işgal sahalarını genişletiyorlardı.

Tümenimizin seçkin subay ve erlerinden kurulu bir taburla, 127. Alay'ı ve bir sahrâ ve bir dağ bataryasını Konya Ereğlisi'nde toplayarak 11 mayıs 1920'de trenlerle Konya'ya doğru hareket edildi. Konya'dan sonra trenler Eskişehir'e ve oradan da Sarıköy istasyonuna kaldırıldı. Sarıköy'e çıkarılan kıt'alar, Mıhalıccık üzerinden Nallıhan - Mudurnu'ya hareket eyledi. Bu civar halkı, erlerimizi sevinç ve sevgiyle karşılamışlar ve gönüllü olarak birçok mücâhid, tümenimize iltihak eylemiştir.

Gönüllüler arasında vaız ve nasihatları ile subay ve erlerimizin pek çok saygısını kazanmış olan Nallıhan'lı Kadir Hoca da vardı.

Kurmay Binbaşı Nâzım Bey kumandasında Nazilli cephesinden gelmiş olan iki yüz kadar zeybek süvarileri ve 189. piyade alayı ve Eskişehir millî müfrezelerinden mürekkeb olan İbrahim Bey Müfrezesi ve 11. Tümen kıt'alarıyle beraber gelen Manisalı Ali Bey millî müfrezesi... Mudurnu'da toplandılar. Bu kuvvetlere, İzmir cephesinden gelmiş bulunan Albay Re'fet Bey kumanda eyledi.

Geyve mıntıkasından güneye sarkmak isteyen İnzibat kıt'alarının taarruzları durdurulmuş ve her yandan yetişen mücâhidlerimizin katıldığı bir karşı taarruza geçen Ali Fuad Paşa Hazretleri, adı geçen karşı ve düşman kuvvetlerini Adapazarı - İzmit istikametinde geri çekilmeye mecbur etmişti (11).

Anzavur'u tâkib eden Kuvây-ı Seyyâre Adapazarı'na gelmiş ve oradan doğuya yönelerek Hendek'e varmıştı.

Her yandan sarılmış bulunan âsîler, tutuklu olarak Düzce'de bulunan mebuslarımızdan Husrev Bey'in aracılığı ile anlaşma teklif ettiler ve bu kabûl olundu. Ertesi gün Nâzım Bey kuvvetleri Bolu'ya ve 11. Tümen emrindeki kıt'alar ve millî müfrezeler iki kol hâlinde Düzce'ye hareket ettiler. Şiddetli yağmurlar altında ve dağ yolundan hareket etmiş olan sol - kanat kolumuz pek çok müşkilâta uğramış ve sözlerinde sâdık kalmayan Abazalar'ın ateşine de uğramıştır.

25 mayıs 1920'de kıt'alarımız Düzce'ye eriştiler. Kuvây-i Seyyâre daha önce Düzce'ye girmiş, Harbiye Nâzırı Şefik'in Kurmaybaşkanı Yarbay Hayri de dahil olmak üzere İnzibatcılar'dan yakalanan bazı subay ve memurlar ile Sefer, Koç ve Abdülvehhâb... gibi isyancıların başları idam olunmuştu. Abaza Reisi Muan Ali, kaçmaya muvaffak oldu. Yapılan anlaşmadan haberdar olmadığı için Kuvay-i Seyyâre tarafından icra edilen bu idam olayı, beklenmedik bir emir olmuştu. Bu sırada Erzurumlu Nâzım ve haydut Mustafa'nın kışkırtması ile Zile ve Tokat havalisinde başlamış olan isyan genişlemiş ve Çiyanoğulları'nın teşvikleriyle Yozgat'ta ihtilâlci hareketler baş göstermişti.

Bu isyan ve ihtilâlin bastırılması ve söndürülmesi için Sıvas'tan ve Amasya'dan askerî ve millî kuvvetler sevk edildiği gibi, Düzce'de bulunan Kuvây-i Seyyâre ve (süvariye çevrilmiş olan) Çolak İbrahim Bey müfrezesi süratle Yozgat istikametine gönderildi. Albay Re'fet Bey de bir miktar süvari ile Gerede ve Akdağ cihetine hareket eyledi.

11. Tümen kıt'aları ve Manisalı Ali Bey Müfrezesi Düzce'de ve Nâzım Bey kuvvetleri Bolu'da kalarak güvenliği sağladılar ve devam ettirdiler.

Mustafa Kemal Paşa (Atatürk), teftişe geldiği harp meydanında (sol tarafındaki kamalı subay Mehmed Ârif Bey).

Bu hareketlerde Düzce ve havalisindeki Karadenizliler'in (eski Rize mebusu Hoca Necati Efendi'nin de himmetleriyle) Millî Hükümetimiz'e yardımcı olduklarını ve değerli yardımları dokunduğunu bir lisan-ı şükranla yâdederim. Kuvây-i Millîye müfrezelerinin ve onlardan sonra 11. Tümen'in bu bölgeden uzaklaşmalarından cesaretlenen ve Halife Ordusu'nun sâdık koruyucuları bulunan bu isyancılar, Yunanlılar'ın ilk taarruzlarından hemen sonra (temmuz 1920) Muan Ali ve asılmış Koç Bey taraftarlarının kışkırtmaları ile tekrar isyan etmiş ve Bolu havalisinde kurmay binbaşı Nâzım Bey'in emrinde bulunan kuvvetlere (Aydın Tümeni'ne) baskın yaparak birçok can ve mal kaybına sebebiyet vermişlerdi.

Bunun üzerine Çolak İbrahim Bey (bugün Ertuğrul mebusu) muhtelif sınıflardan mürekkep millî ve askerî kuvvetlerle Ankara'dan hareket ve Sarı Efe (Edib Bey) ile birlikte ve Nâzım Bey'in emrinde olarak bu isyancıları cezalandırmış ve güvenliği tekrar sağlamışlardır.

İlk Yunan Taarruzu

DIŞ düşmanlarımız (kuzeyde İngilizler ve Halife Ordusu, güneyde Fransızlar ve batıda Yunanlılar) iç isyan ve ihtilâllerin neticesini gözlüyor ve fırsat bekliyorlardı.

Millî şahlanış aleyhinde çıkarılan fetvâlar ve yapılan propagandalar, içeride birçok karışıklık ve fesatlıklara sebep olmuş ve yurdun çeşitli yerlerinde isyan çıkarak birçok kan dökülmüştü. Yunanlılar'ın ve padişahcıların «Yunanlılar, padişah tarafından gönderilmiştir. Yalnız Kuvây-i Millîye ileri gelenlerini tutacaklar. Başka kimseye zarar vermeyecekler. Padişah uzlaşma yapmıştır. Artık muharebe istemiyor... v.b.» tarzında yapmış oldukları propagandalar halkın zihnini karmakarışık etmiş ve bu hâl cephelere kadar sirayet eylemişti (12). Gerek tekrarlanan iç isyanlar ve gerek yapılan zararlı propagandalar, millet ve memleketi hissolunur derecede sarsmış; millî cephelerin ve bilhassa İzmir cephesinin zayıf kalmasına sebep olmuştu. Bu fırsatı kaçırmayan Yunanlılar, 22 haziran 1920'de İzmir cephesinden üstün kuvvetlerle taarruza geçtiler.

Bu sırada İzmir cephesinin bölümleri ve düzenlenişi şöyle idi:

a — Balıkesir (İzmir kuzey) cephesi kumandanı Albay Kâzım Bey (Müdafaa-i Millîye Vekili Kâzım Paşa, Özalp).

b — Salihli (İzmir doğu) cephesi kumandanı: Çerkes Edhem (kuvvetlerinin mühim kısmı ile Yozgat havalisinde bulunuyordu).

c — Nâzilli (İzmir güney) cephesi kumandanı: Demirci Mehmed Efe.

Yunanlılar'ın taarruzu neticesinde Balıkesir, Alaşehir, Nâzilli ve biraz sonra Bursa, Yunanlılar'ın istilâsına uğradı (haritaya müracaat). Az zaman zarfında batı Anadolumuz'un mühim bir kısmının kolaylıkla Yunanlılar tarafından işgal olunması ve doğuya doğru akan göç selinin hüzün verici manzarası, umumî efkârın galeyanını ve halkın heyecanını mucib olmuştu.

Mukavemet göstermeden düşman karşısından çekilmek, savaş gücümüzü arttıracak ve sağlayacak hayatî kaynakların bulunduğu en mâmur beldelerimizi Yunanlılar'ın istilâsına bırakmak... sonuç olarak Yunan istilâsı fikrine cür'et ve cesaret vermek demek olacağı tarzında muhtelif endişe ve görüşler, birçok aydınlarımızı ümitsiz ve üzüntülü bir hâle düşürmüş, düşüncesiz, kararsız bir hâle getirmişti. Halbuki üstün düşman kuvvetleri karşısında ciddî mukavemet göstermek suretiyle mevcut kuvvetlerimizi parça parça mağlûb ve perişan ettirmek, gaye bakımından uygun olamazdı, zannederim. Çekilme hattı ve gerisi emin, geniş bir savaş sahasına sahip bulunan Anadolu millî ve askerî kuvvetlerinin — bozgunluğa uğramamak şartıyle — doğuya doğru yavaş yavaş ve intizamla çekilme hareketine devam eylemesi ve düşmanın mümkün olduğu kadar askerî harekâtının başlangıcına esas olan yerden uzaklaştırılması, en uygun bir askerî hareket olduğundan şüphe edilemez.

Batı Anadolu'da geniş ölçüde Yunan faaliyetinin başlaması üzerine bütün harekâtı idare etmek üzere Ali Fuad Paşa Hazretleri (Garb Cephesi Kumandanlığı)'na tâyin kılınmış ve Batı Anadolu'daki bütün askerî ve millî kuvvetler, bu kumandanın emrine tevdi olunmuştu.

Levazım işlerini ve geri hizmetlerini düzenlemek ve gerekince cephe kumandanlığına vekâlet etmek üzere (Garb Cephesi Kumandan Vekili) olarak Mirlivâ Kâzım Paşa (Diyarbakırlı) tâyin kılındı. Alaşehir'in düşmesi ve Uşak'ın tehlikeye mâruz kalması üzerine Düzce'de bulunan 11. Tümen kıt'aları acele olarak Adapazarı'na ve oradan trenlerle Uşak'a sevkolundu (Afyon'dan geçerken tümenin geri kalan kısmı ve bilhassa topçunun büyük kısmı iltihak eyledi).

Tümen, Uşak'a vardığında Ali Fuad Paşa Hazretleri tarafından teftiş edildikten sonra İney sırtlarının tahkimine ve savunmasına memur oldu. Halbuki düşman, Bursa'ya yöneldiğinden tümen, tekrar trenlerle Karaköy'e ve oradan da Pazarcık'a gönderildi. Kıt'alar daha yolda iken Bursa düşmüş olduğundan Pazarcık batısındaki Nazifpaşa sırtlarında durularak savunma tertipleri alındı ve millî müfrezeler Binbaşı Said Bey emrinde olarak İnegöl'e sevkedildi. Bu sırada Yetmişinci Alay, 11. tümen harb nizamına ithal edilmişti. 24. tümen, Yenişehir - Bilecik istikametini setr ve temin ediyordu.

8 temmuz 1920'de Bursa'yı işgal eden Yunanlılar, bir hafta sonra ileri kıt'alarıyle İnegöl istikametinde ilerlemek istemişlerse de Binbaşı Said Bey emrindeki (Süvari Yüzbaşısı Harputlu Avni Bey'in karma müfrezesi ve yedek teğmen Ahmed Muhtar Efendi emrinde bulunan Albayrak Müfrezesi ve İnegöl yerli kuvvetleri)'nin kahramanca direnişleri karşısında Duma sırtlarında durduruldular. Bu çarpışmada birçok millî kahramanlarımız şehid ve mecruh olmuş ve bunlar arasında müfreze kumandanlarından Yüzbaşı Avni Bey (hafif), yedek teğmen Ahmed Muhtar Efendi (ağırca) yaralanmışlardı. Bu sıralarda meb'usân-ı kirâmdan kurulmuş ve Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin başkanlığında bir muhterem hey'et, cepheleri ve kıt'aları yakından teftiş buyurmuşlardır.

Uşak istikametinde ilerleyen Yunanlılar, Uşak'ı zaptetmiş ve Konya'da üçüncü defa olarak geniş ölçüde silâhlı bir iç isyan çıkmıştı.

Bu durum üzerine tümen, Pazarcık'tan Eskişehir'e geldi ve bir piyade alayı ile bir bataryasını trenle Ilgın'a sevk eyledi. Ankara'dan (Yüzbaşı Avni Bey kumandasında) müretteb bir süvari alayı, 2 top ve 4 makineli tüfek Konya'ya gönderildiği gibi Adana cephesinden (Manisalı Ali Bey emrinde) bir millî müfreze ve (Kaymakam Derviş Bey emrinde) Aziziye'den diğer bir millî müfreze Konya'ya yetiştl. Konya isyanının bastırılmasına ve söndürülmesine memur olan Dahiliye Vekili Albay Re'fet Beyefendi bu defa çarpışma

ile isyancıları dağıtmış ve az zaman sonra güvenliği sağlamaya muvaffak olmuştu.

Kuvây-ı Millîye ve Teşkilât-ı Muntazama

ANZAVUR büyük belâsının defedilip ortadan kaldırılması, iç isyan ve ihtilâllerin bastırılması ve söndürülmesi ve Yunan istilâsının durdurulması üzerine yurtta sükûnet hâsıl olmuş ve Millî Hükümet'imizin idare makinesi düzenle işlemeye başlamıştı (ağustos 1920).

Eylül ve ekim ayları içinde Yunanlılar'la yapılan Demirci Muharebesi (Kuvây-ı Seyyâre tarafından) ve Gediz taarruzu (11. ve 61. tümenler ve Kuvây-ı Seyyâre tarafından) müstesna olmak üzere Anadolu'da tam bir sessizlik hüküm sürüyordu. Doğuda; Ermenistan hareketleri başarı ile devam ediyordu. Sarıkamış ve Kars zaptolunmuştu.

Bundan sonra muntazam düşman orduları ile çarpışmak mecburiyeti karşısında hızla ve muntazam ve eğitim görmüş bir ordu teşkiline Büyük Millet Meclisi'nce kat'î karar verilmişti. Muntazam kıt'aların maaşları ve tahsisatı arttırıldı. Bol miktarda giyecek ve teçhizat ısmarlandı v.b.

Garb Cephesi Kumandanı Ali Fuad Paşa'nın azim ve himmetleriyle kurulmuş bulunan üç muntazam tümenden başka yeniden bazı tümenlerin de teşkiline başlandı.

O zaman Garb Cephesi emrinde bulunan beş tümen — ki bu tümenler genç ordumuzun esasını teşkil etmişlerdir — şunlardır:

24. Tümen (Kumandanı Yarbay Âtıf Bey)

11. Tümen (Kumandanı Yarbay Mehmed Ârif Bey)

61. Tümen (Kumandanı Yarbay İzzeddin Bey)

23. Tümen (Kumandanı Binbaşı Hâlis Bey) kısmen teşekkül etmiş.

4. Tümen (Kumandanı Binbaşı Nâzım Bey) teşekkül hâlinde.

Bunlardan başka Garb Cephesi emrinde muntazam bir süvari alayı ile bir Millî Süvari Alayı ve birçok müfrezeler ve (Kuvây-ı Seyyâre) adı altında bir Millî Süvari Tümeni vardı.

Giyecek, donatım ve harb malzemesinin kıtlığı, muntazam kıt'aların hızla teşekkül etmelerine engel olmaktaydı. Aynı zamanda yeter sayıda kumandan ve subay da yoktu. Alayları ve hattâ tümenleri binbaşıların emir ve kumandalarına bırakmak mecburiyeti hâsıl oluyordu. Bu yüzden daha bir süre, Kuvây-ı Millîye müfrezelerinin bırakılması ve muntazam kuvvetlerle yavaş yavaş yer değiştirmeleri gerekiyordu.

Muntazam kıt'alar gibi düzen ve disiplini muhafaza edilemeyen millî müfrezelerin kanun dışı bazı hoşa gitmeyen hareket ve davranışları — Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşundan önce ve hattâ kuruluşu sırasında da — millî ve vatanî çıkarlar gereğince hoş görülmüştü. Fakat Millî Hükümet'in kurulmasından ve memlekette düzen ve güvenin sağlanmasından sonra Kuvây-ı Millîye'ye karşı gösterilen göz yummalar elbette devam edemezdi.

Muntazam ordular teşkil edilmesine karar vermiş bulunan Millî Hükümet'imiz, herşeyden önce düzen ve disiplinin sağlanması ve korunmasına mecburdu. İhtilâl devrinin doğurduğu (Kuvây-ı Millîyecilik), düzenli bir ordu anlayışıyle bağdaşamazdı. (13).

Millî müfrezeler, diğer deyimle (Kuvây-ı Millîye) hakkında son zamanlarda yapılan denemeler, muntazam teşkilâtın lüzum ve ehemmiyeti hakkındaki görüşlerimizi büsbütün kuvvetlendirmişti. Her ne kadar iç ayaklanmaların bastırılması ve söndürülmesi ve (İzmir, Eskişehir, Adana, Maraş, Ayıntab, Urfa...) çevresinde olduğu gibi kendi yurtlarının savunulma ve korunmasında millî kuvvetlerin, pek çok yararlı ve tesirli oldukları ve fakat kendi yurtları dışında ve düzenli muharebelerde kendilerinden gerektiği gibi fayda sağlanamayacağı meydana çıkmıştı. Mukaddes bir arzu ve hedefle meydana çıkmış olan Kuvây-ı Millîyecilik, zaman ilerledikçe — bazı çıkarcı çeteler tarafından kötüye kullanılarak — yavaş yavaş çapulculuğa dönüyordu. Bu sebeple bir an önce muntazam kuruluşların geliştirilmesi ve konulmuş kanun hükümlerinin tam olarak uygulanması gerekiyordu.

Kayıt ve şarta uymak istemeyen Ku-

vây-ı Millîye taraftarları bu karar ve teşebbüslerden elbette memnun görünmüyorlardı.

Bu sırada büyük kumandanlıklarda bazı değişiklikler oldu. Bu cümleden olarak Ali Fuad Paşa'nın Moskova Büyükelçiliği'ne atanması üzerine Garb ve Cenup Cepheleri meydana getirildi (kasım 1920).

Garb Cephesi Kumandanlığı'na Albay İsmet Beyefendi (Başvekil İsmet Paşa), Cenup Cephesi Kumandanlığı'na Albay Re'fet Beyefendi (Re'fet Paşa) tâyin kılındılar. Millî Müdafaa Vekili Ferik Fevzi Paşa Hazretleri aynı zamanda Genelkurmay Başkanlığı vazifesini üzerine aldı. Kuvây-i Millîye müfrezelerinden birçoğu düzenli orduya çevrildi:

Çolak İbrahim Bey (Ertuğrul mebusu) müfrezesine 3. Süvari Tümeni, Sarı Efe (Edib Bey) müfrezesine 33. Süvari Alayı ve Gökbayrak müfrezesine de 61. Piyade Alayı adı verildi.

Başkızanının Denizli'de öldürülmesinden ötürü gazaba gelen (Demirci Mehmed Efe) bölgenin ileri gelen birçok kimselerini, asker ve idarecilerini asmış, kesmiş ve bu çevredeki düzen ve güveni altüst etmişti.

Cenup Cephesi Kumandanı Albay Re'fet Beyefendi'nin aldığı tedbirler sonucu (Demirci Efe) devamlı evinde oturmak suretiyle bir nevi tutuklanarak ve maiyetindeki bütün silâhlı kuvvetleri askerî teşkilât kadrosuna geçirilerek ve Yarbay Derviş Bey (bugün 11. Tümen Kumandanı Albay) emrinde olarak muntazam bir süvari tümeni teşkil olundu. Kuvây-ı Seyyâre'ye gelince (14):

Gerek Millî Mücadele'nin başlangıcında Salihli cephesinin savunulması ve korunması ve gerek Anzavur kuvvetlerinin tepelenmesi ve iç ayaklanmaların bastırılması hususunda geçen hizmet ve gayretleri, kendilerine şerefli bir ün sağlamış ve herkesin takdir ve teveccühünü kazanmış bulunan Kuvây-ı Seyyâre reis ve mensupları, bazı siyasî cereyanlara kapılarak yavaş yavaş vatanî vazifelerini savsaklamaya ve şahsî işleri ve çıkarları ile uğraşmışlar ve sonunda derebeylik sevdâsına düşmüşlerdi.

Önce cephe kumandanlarını tanımamak ve doğruca Büyük Millet Meclisi Başkanlığına bağlı olduklarını ilân etmek suretiyle başlayan itaatsizlikleri, aralık sonlarında isyanla sonuçlanmıştı.

Düşmanlarımızın gözleri önünde çarpışmayı ve yok yere kan dökülmesini uygun görmeyen (Büyük Millet Meclisi) uzlaştırma için çok çaba harcamışsa da imkân bulunamamıştı. Nihayet 28 aralık 1920 tarihinde çektikleri bir telgrafla Büyük Millet Meclisi'ne de isyan ettiler ve Kütahya havalisinde bulunan 189. Piyade Alayı'nı kuşatarak silâhlarını bıraktırdılar, subay ve erlerin çoğunu izinli olarak memleketlerine terhis eylediler ve orduya karşı doğrudan doğruya düşman duruma geçtiler.

Çektikleri telgrafın ifade ettiği mânâ şu idi:

«Millet ve memleketin harbe tahammülü kalmadığını, Istanbul'dan gelen barış aracısı heyetin (İzzet Paşa'nın) serbest bırakılarak barış görüşmelerinin hızlandırılmasını... bütün askerin ve millet fertlerinin tercümanı olarak bildiririm».

Umum Kuvây-ı Millîye Kumandanı Edhem

İnkılâp tarihimizde bir mühim hâdise teşkil eden şu durum, millet ve memleket için cidden pek tehlikeli idi.

Ortaklaşa Yunanlılar'a saldırmaları gereken millî ve askerî kuvvetlerimiz şimdi birbirleriyle çarpışacaklardı.

Düşmanlarımızın bile çalışıp ulaşamıyacakları bu sonuç, kendiliğinden hâsıl olmuş bulunuyordu.

(Savaşçıların, silâhlı kuvvetlerin, siyasetle uğraşmamaları sebep ve hikmetine dair, bundan güzel örnek olur mu?).

Kuvây-ı Seyyâre ve Genç Ordu

BÜYÜK Millet Meclisi Hükümeti'ne ve ordusuna karşı ayaklanma ilân eden Kuvây-ı Seyyâre'nin haddini bildirmek için ocak 1921 başında Kütahya civarında toplanan genç ordumuz, Gediz'de bulunan Kuvây-ı Seyyâre reislerine son bir uzlaşma teklifinden sonra Gediz istikametinde ileri hareketlerine başladı.

Karlı, sisli ve fırtınalı havada yapılan bu yürüyüş, çok zahmetli idi. Baskınlara uğramak tehlikesi pek çoktu. Garb Cephesi Kumandanı Albay İsmet ve Cenup

Cephesi Kumandanı Albay Re'fet Beyefendiler, harekâtı yakından izliyor ve idare ediyorlardı.

Bu harekâta Garb Cephesi'nden 11. (Yarbay Mehmed Ârif Bey) ve 61. (Yarbay İzzeddin Bey) piyâde tümenleri ile Yarbay Subhi Bey'in süvari tugayı ve Cenup Cephesi'nden (Topçu Yarbayı Sabri Bey'in emrindeki) müretteb 8. piyade tümeni ile Yarbay Derviş Bey'in süvari tümeni katılmıştı.

24. Tümen Bilecik - Pazarcık cephesinin tutulmasına memur ve 23. tümen Uşak - Afyon istikametinin tutulması ve temini için, merkezi Afyon Karahisarı'nda bulunan 12. kolordu kumandanı Albay Fahreddin Bey'in emrine bırakılmıştı.

Bir Yunan saldırısı ihtimali karşısında cepheleri zayıf bırakmak ve ordunun böyle büyük bir kısmına ikinci derece bir vazife vermek, bazı çevrelerce iyi karşılanmadı. Fakat iş, bu noktaya geldikten sonra, verilen kararın doğru olduğunu sanırım. Çünkü bir Yunan saldırısı sonucunda belki daha birkaç köy ve kasabamız elden çıkar ve harab olurdu. Fakat Kuvây-ı Seyyâre'nin zorbalık ve tahakkümü neticesinde (anarşi) koca bir Türk milletinin hayat ve istiklâlini mahv ve perişan etmiş olacaktı.

Kuvây-ı Seyyâre'nin beş bin atlıya eriştiğini ve genç ordumuzun bunlarla başa çıkamıyacağını ve hattâ askerlerimizin bunlara karşı silâh kullanmayacaklarını iddia edenler olduğu gibi, bu isyancıların topunun iki bini geçmeyeceğini ve millî istiklâl mukaddes gayesinin elde edilmesine kararlı bulunan ve imân etmiş olan ordumuzun, bu isyancılara, arslanlar gibi saldıracağını ısrarla iddia eyleyenler de vardı. Özellikle bu isyancılar arasında orduya ve memlekete sadık birçok arkadaşlarımızın ve kardeşlerimizin de bulunduğuna şüphe edilemezdi. Nitekim ordumuz ilerledikçe, millet ve memleketini seven ve ancak Yunanlılar'a karşı silâh atmak için Kuvây-ı Seyyâre'ye gönüllü olarak girmiş bulunan birçok vatanseverler, atları ve silâhları ile tek başına veya toplu olarak her fırsattan faydalanarak isyancılardan ayrılıp, kıt'alarımıza katılmışlardır.

Kuvây-ı Seyyâre, çarpışmayı kabûl etmeyerek devamlı geri çekiliyordu. Subay ve erlerimiz pek sağlam ve azimli idiler. Bilhassa Cenup Cephesi'nin süvarileri, piyadelerimizin mânevîyatını çok yükseltmişti.

Ciddî çarpışma ve muharebeye cesaret edemeyen Kuvây-ı Seyyâre için üç çare düşünülebilirdi:

1 — Silâh teslim ederek Büyük Millet Meclisi'nden af dilemek.

2 — Sarp dağlarda gizlenerek fırsat kollamak.

3 — Birçok çeteler hâlinde yurt içine dağılarak, her yanı ihtilâl ateşine vermek.

Bu sonuncu ihtimal, galipti. Ve en tehlikeli bir hareket olurdu. Halbuki bu münâfıklar hatır ve hayâle gelmeyen dördüncü bir çare bulmuş ve Yunanlılar'la birleşmişlerdi!

Edhem, Tevfik ve Reşid, gerçekten hainlik etmişlerdi. Bunu doğrulamış olmak için, Yunan havacıları eliyle Kütahya ve çevresine attırmış oldukları beyannâme aynen sunulur:

SURET

«Ankara Hükümeti'ne 29 aralık 1920 tarihli çektiğim memleketin selâmetine dair telgrafın basınla ilân edilmesini isteyiniz.

Ey askerler! Şerre âlet olmayınız. Ahret ve dünya ile ilgili sorumluluktan korkunuz.

Ey millet! Siz de geçmişten ders alarak, her türlü felâketi ve vatanın kurtuluşunu haris menfaatlerine kurban etmek isteyen rezillere karşı hakkınızı savunmada tereddüt göstermeyiniz ki ilâhî muavenete mazhar olasınız.

Ben, sizi yurdu savunmaya dâvet ettim ve zorladım. Şerre ve şahsî ihtiraslara âlet olmak için değil!

Ey subay arkadaşlar! Emir kulu olmaktan vazgeçiniz. Allah'ın kulu olunuz. Aksi hâlde geliyorum ha! Son pişmanlık fayda vermez».

Umum Kuvây-ı Millîye Kumandanı
Edhem

BİRİNCİ İNÖNÜ

ORDUMUZUN büyük kısmının cephelerden uzaklaşmış, kendi yardımcılarının çoğalmış olmasını fırsat bilen Yunanlılar, Bursa cephesinden ciddî olarak ve Uşak

cephesinden gösterişli bir surette saldırıya geçtiler.

Bu plan iyi düşünülmüştü. Çünkü Yunanlılar, hızla ve kolaylıkla Eskişehir'i işgal ve Anadolu şimendöferlerine hâkim bir vaziyet almış olacaklardı.

Eğer, Türk ordusu Yunanlılar'a yönelirse, binlerce atlıdan ibaret sandıkları Kuvây-ı Seyyâre, orduyu arkadan ve yandan vuracak ve bu suretle Büyük Millet Meclisi Kuvvetleri ya kâmilen esir veya imhâ edilecek ve ondan sonra tabiî olarak Millet Meclisi ve Hükümeti dağılacaktı. Bursa cephesinden üç tümenli bir kolordu ile taarruza geçen Yunanlılar, 6 ocak 1921'de Pazarcık batısındaki Nazifpaşa sırtlarında ve Köprühisar mevzilerinde bulunan gizleme kıt'alarımızla temasa geldikleri zaman ordumuzun büyük bir kısmı Derbend ile Gediz arasında bulunuyordu.

İnönü'nde hazırlanmış ve kısmen tahkim edilmiş bir mevziimiz vardı. Ve bu mevziler batıya karşı Eskişehir'i savunma maksadıyle hazırlanmıştı. Pazarcık'tan İnönü mevzilerine kadar mesafe, aşağı yukarı 30 kilometre idi. Düşman bu mesafeyi bir günde alabilirdi. Halbuki Gediz çevresindeki kıt'alarımız Kütahya'ya (Alayund'a) kadar 70 - 80 kilometrelik kara yürüyüşü yapmaya (bindirme ve indirme hariç) 8 - 10 saatlik de tren nakliyatı yapmaya mecburdu. Hesaba göre Yunanlılar — bizden bir gün önce — İnönü'ne varmış ve Eskişehir'e hâkim bir durum kazanmış olacaklardı. Durum cidden mühim ve nâzikti.

Yunan saldırılarına dair 6 ocak 1921 öğle zamanı gelen haber ve bilgi üzerine (Efendi Köprüsü'nde) yapılan müzakereler ve münakaşalar neticesinde geç vakit verilen karar şöyleydi:

(Bir haftadan beri devam eden ileri hareketler ve ufak tefek çarpışmalar sonunda gerçek durumları aydınlanan ve çok miktarda kaçanlar yüzünden erimeye başlamış olan Kuvây-ı Seyyâre'nin tepelenmesi veya hücumların durdurulması için 61. Tümen kıt'aları ile bir süvari tugayının Kütahya civarında bırakılması ve diğer kuvvetlerin cephelere gönderilmesi) yani 11. tümenin İnönü'ne ve süvari tümeni ile 8. tümenin Dumlupınar'a hareketi kararlaştırılmıştı.

Afyon istikametinde de Yunanlılar'ın ciddî saldırılarına ihtimal verilmişti. Daha sonra düşmanın İslâm Köyü'nden ileri geçmediğinin anlaşılması üzerine Cenup Cephesi'nin süvari ve piyade kuvvetleri tekrar kuzeye yönetildi.

Ankara'da kuruluş hâlinde bulunan 4. tümenin 58. alayı ile bir dağ bataryası, doğrudan doğruya tümen komutanı Binbaşı Nâzım Bey emrinde olarak daha önce trenle İnönü'ne sevk olundu.

Süratle İnönü'ne yetişmek vazifesini üzerine alan 11. tümen, 7 ocak 1921 sabahı şafakla beraber Derbend ile Gediz arasındaki mıntıkadan hareket etti. Bir haftalık yorgunluğa rağmen kıt'alarımız gece de, yürüyüşüne devam etmek şartıyle 8 ocak 1921 sabahı Kütahya'ya varmış ve döküntü bırakmaksızın 70 kilometrelik mesafeyi bir günde katetmişti.

Bin güçlükle kaldırılan trenler (Hıristiyan şimendöfer memurları pek çok zorluk çıkardıklarından) 9 ocak sabahı 11. tümen karargâhıyle, yetmişinci alayı ve bir sahra bataryasını İnönü istasyonuna çıkardı ve kıt'alar durup dinlenmeden Kovalca istikametinde yürüyüşe başladı. Tümenin daha sonraki trenlerle gelecek kısımları (127. alay, topçu taburu ve irtibat kıt'aları) da aynı istikameti takip edeceklerdi. Kovalca istikametinden makineli tüfek sesleri işitiliyordu. Nâzım Bey komutasındaki 58. alay, aşağı yukarı 10 kilometrelik geniş bir cephe üzerine yayılarak, Yunan öncüleriyle çarpışmaya tutuşmuştu.

Kovalca'ya vardığımızda, apansızın düşmanın topçu ve piyade ateşine mâruz kaldık. 58. alayın zayıf olan sol kanadının kuzey-doğu istikametinde çekilmekte olduğu ve düşmanın Karaağaç sırtlarını (Ârif Bey Tepesi'ni) (1/200.000 Eskişehir paftasına müracaat) işgal eylediği anlaşıldı. O sırada Kolbaşısı ile Kovalca'ya girmekte olan 70. alayımız tarafından derhal Kovalca batı sırtları işgal ve batarya da mevzie sokularak ateş açıldı. Sol kanatta çarpışma akşam karanlığına kadar şiddetle devam etti ve düşmanın saldırıları durduruldu.

9/10 gecesi sükûnetle geçti. Fakat sabaha kadar topların yerleştirilmesi ve bazı mühim noktaların tahkimi ve cephelerin takviyesi ile uğraşıldı. 11. tümenin geri kalan kuvvetleri de iltihak eylemişti.

Ertesi gün 10 ocak 1921 sabahı sisli

bir havada başlayan savaş, gittikçe şiddetlenmiş, öğle vaktinden sonra, cephenin muhtelif noktalarında ve bilhassa (Nâzım Bey Tepesi'nde) süngü süngüye boğuşmalara müncer olmuştu.

10'uncu günü İnönü'ne ulaşan Garb Cephesi Kumandanı Miralay İsmet Beyefendi, bu heyecanlı ve kanlı muharebe ile yakından alâkadar olmuşlardır.

Eskişehir - Bozöyük demiryolunun güney sahasında büyük kayba uğrayan Yunanlılar — demiryolunun kuzeyinde başarı sağlamış bulunmalarına ve hattâ bir aralık İnönü istasyonuna kadar arazi kazanmış olmalarına rağmen — savaşın sürüp gitmesinden âciz kalarak 10/11 ocak 1921 gecesi çekilmeye karar vermişlerdir.

Yunanlılar, bu defa millî kuvvetlerle değil, muntazam ve eğitilmiş kıt'alarla çarpıştıklarını itiraf, topçularımızın mahâretini takdir ve kendi ordularında mevcut bulunmayan 15'lik ağır obüs toplarının tarafımızdan kullanılmasına hayretlerini beyan eylemişlerdir.

Kütahya civarındaki kuvvetlerimiz, dönen isyancıların bütün saldırılarını sağlam bir karşı koyma ile durdurmuş ve Cenup Cephesi Kumandanı Miralay Re'fet Beyefendi'nin bizzat sevk ve idare eylediği süvari kuvvetleri tarafından bu âsîler tâ Yunanlılar'ın savaş hattına kadar kovalanmışlardır.

Yunanlılar'ın himayesine sığınmaya râzı olmayan (Parti Pehlivan Ağa) ve taraftarları âsîlerden ayrılarak dağlara çekildikleri gibi, birçok sebepler ve durumlar tesiri altında isyancılardan ayrılamamış bulunan subay ve erler de top ve tüfekleriyle ordumuza katılmışlardır.

İç ve dış düşmanlarını aynı zamanda mağlûb ederek ilk askerî güç ve savaş kabiliyetini göstermeyi başaran genç ordumuz, harikulâde hareket ve icraatı ile de muntazam kuvvetlerin hikmet-i vücudunu bil'amel isbat eyledi.

Birinci İnönü, yeni Türkiye'nin ilk askerî zafer günüdür. Kollarını sallayarak Batı Anadolu'muzu istilâ eden Yunanlılar, Mehmedciğin ilk tokatını İnönü'nde yemişlerdir.

Birinci İnönü ve Kütahya askerî başarılarından sonra her tarafta birlik ve dirlik olmuş ve memlekette inzibat ve intizam teessüs eylemiştir (10 ocak 1921).

Demiryolu kuzey bölgesinde bulunan 24. tümen kıt'aları, bazı sebeplerden ötürü geri çekilerek 10 ocak muharebesine katılamamıştır. 10'uncu günü erişen süvari tugayı ve 2 taburlu depo alayı da muharebenin çetin safhalarına dahil olamamışlardır.

Birinci İnönü Savaşı'nı yapan kuvvetlerimiz:

11. Tümen'den: (Alay 70, Alay 127, Hücum Taburu, İstihkâm Bölüğü, Topçu Taburu, 15 santimetrelik Ağır Obüs Bataryası).

4. Tümen'den: (Alay 58, Hücum ve İstihkâm Bölükleri, Dağ Bataryası).

Birinci İnönü Savaşı'nın diğer etraflı anlatılmasını ve ayrıntılarını (Harb Tarihi'ne) bırakarak yalnız:

Fedakâr ve cesur Nâzım Bey merhumu (daha sonra Altuntaş muharebesinde şehid olmuştur) ve kahramanâne bir surette Yunanlılar'a saldıran 4. Tümen Hücum ve İstihkâm Bölükleri'ni, mertçe mukavemetleriyle üstünlüklerini gösteren 11. Tümen 70. Alayı'nın 1 ve 3'üncü taburları ile 127. Alay'ın 3'üncü taburunu, canlarını feda edercesine mücadele ve çarpışmaları ve ustaca atışları sayesinde Yunanlılar'ı büyük kayıplara uğratan 11. Tümen sahrâ ve obüs topçularını bir lisân-ı takdir ile anar ve İnönü şehidlerini kemâl-i hürmetle takdis eylerim.

●

İKİNCİ BÖLÜM
(1921 - 1923)

Millî Gayret ve Askerî Faaliyet

İKİ yıllık bir heyecan ve ihtilâl devresi geçirmiş olan Anadolu, Birinci İnönü Zaferi'nden sonra millî birlik ve millî varlık içinde serbest ve geniş nefes almaya, iç ve dış baskılar arasında sıkılan milletin ruhu, biraz ferahlık duymaya başladı. Daha önce Doğu'yu ışıtmış olan hürriyet ve istiklâl güneşi Batı'yı da aydınlatıyordu (15).

Bütün millet, tek bir insan gibi ve bir tek arzu peşinde (Hürriyet ve İstiklâl) mukaddes gayesine ulaşmak için herşeyden önce Yunan belâsını ortadan kaldır-

maya azmetti. Bu maksat için kuvvetli, muntazam ve donatılmış büyük bir orduya ihtiyaç vardı. Fakat evvelce de arzolunduğu gibi muntazam bir ordu için gereken eksiklikler pek çoktu.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin, İstanbul Hükümeti'nden miras olarak devraldığı (toplar kamasız... tüfekler mekanizmasız ve kasaturasız... anbarlar malzemesiz... kasalar ve vezneler de parasız!) idi.

Herşeyden yoksun olan bir milletin ruhundan, ne büyük hârikalar doğduğunu, vasıtaları ve harp malzemesi noksan bir ordunun azim ve imânından ne sağlam ve yıkılmaz kal'alar vücuda geldiğini isbat eden (ANADOLU MİLLÎ MÜCADELESİ'nin) istediği fedakârlıklar ve çekilen zahmet ve meşakkatler o kadar çok ve büyüktür ki — ciltlerle kitaplar yazılsa — yine tam olarak açıklanması ve anlatılması mümkün olamaz. Yalnız bir fikir verebilmek için birkaç örnek zikretmekle yetineceğim:

Yunanlılar'a karşı hazırlanan ordumuzun muhtaç bulunduğu silâh ve mühimmâtın büyük bir kısmı tâ Erzurum'dan develerle, Diyarbakır ve Sıvas'tan kağnılarla gönderiliyor ve getiriliyordu... Karlı ve yağmurlu mevsimlerde, çamurlu ve batak yollarda yapılan bu büyük sevkiyat ve nakliyat... aylarca ve yıllarca devam eylemiştir.

Bin güçlükle getirilen bu silâh ve malzeme (fabrikasız Anadolu'nun İmalât-ı Harbiye'sinde) yeniden muayene, ıslah edilerek ve kısmen değiştirilmek suretiyle — gece ve gündüz çalışmak suretiyle — cephelere yollanmış ve yetiştirilmiştir.

Batı sahnesindeki kardeşlerinin başarıya ve zafere erişmeleri için doğu ve merkez ordularından imdada koşan tümenlerimiz de bu karlı ve çamurlu yolları haftalarca ve aylarca çiğneyerek ve sonsuz zahmet ve meşakkatlere katlanarak gelip yetişmişlerdir (16).

Kocalarını, baba ve oğullarını savaş meydanlarına gönderen Anadolu kadınları, ak sakallı dedeleri ve küçük yavruları ile yukarıda güçlüğünü belirttiğim o büyük nakliyatı başarmışlar, kağnıların saplandığı veya kırıldığı yerlerde yüklerini sırtlarında taşıyarak Sakarya Meydan Muharebesi'ne yetiştirmişlerdir.

Bir taraftan da yine o Anadolu kadınları — hayvansızlığa ve vasıtasızlığa rağmen — bin güçlük içinde tarlalarını sürmüş, ekmiş, biçmişler ve mahsullerinin yüzde seksenini orduya vermişlerdir.

Anadolu kadınları yalnız gerilerde değil birçokları da cephede ve savaş meydanlarında kahramanca vazife görmüşlerdir. Örnek olarak Şehide Rahmiye Hatun'u şuracıkta zikretmeyi bir borç sayarım:

Osmâniye ilçesinin Kaypak nahiyesi Raziyeler bucağından Rahmiye Hatun, Fransızlar'ın birçok işkencelerine uğrayan Hüseyin Ağa'nın Kuvây-ı Millîyesi'ne girmiş ve 1920 şubatında Hasanbeyli civarındaki 9'uncu tünele yapılan taarruz ve hücuma katılmıştır. Bu çarpışmada Fransızlar'dan 80 tüfek ve 2 makineli tüfek alınmıştır. Çarpışma sırasında şehid düşen ve ateş altında kalan iki arkadaşı kurtarmak için Kuvây-ı Millîye efradının cesaretsizliğini gören Rahmiye, derhal ileri atılarak şehidleri gidip kurtarmış ve bu örnek kahramanlık hareketinden ötürü adına (Tayyar) adı verilmiştir.

Temmuz 1920'de Osmâniye'deki Fransızlar'ın müstahkem karargâhına saldırırken, arkadaşlarının duraksama ve kararsızlıklarını gören Rahmiye, (ben kadın olduğum hâlde ayakta duruyorum da siz, erkek olduğunuz hâlde yerlerde sürünmekten ve saklanmaktan utanmıyor musunuz?) diye bağırarak arkadaşlarını hücuma teşvik etmiş ve Fransız karargâh kapısının 10 adım önünde alnından aldığı bir kurşun yarası ile şehid olmuştur.

Millî namusunu korumak, hürriyet ve istiklâlini kazanmak için millet, malını ve canını hulâsa mümkün olan her şeyini feda etmiştir, hiç bir şeyini esirgememiştir. Buna rağmen:

(Çok zamanlar, subay ve memurlarımız maaşsız, erlerimiz çırılçıplak ve gıdasız, muhacirlerimiz aç ve ilâçsız) kalmış, fakat hiç kimsenin azim ve imânı sarsılmamıştır.

Bir kırık tüfekle beş, on fişekten başka savunma vasıtası olmayan kahraman Mehmedciklerimizin, mükemmel surette silâhlanmış ve donatılmış bulunan zâlim, hunhâr düşmanlarına karşı gösterdikleri kuvvetli direniş ne derece takdire değer ise, süngü ve kasaturaları bulunmayan o

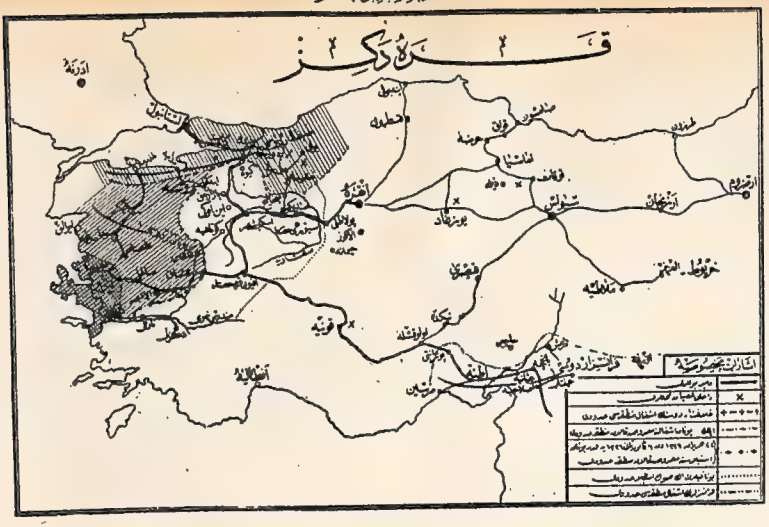

Millî Mücadele'de Anadolu'nun umumî vaziyeti.

zavallılara taarruz ve hücum emri vermek de bir kumandan için o derece acı ve hazindi.

Birbiri Ardınca Kazanılan Zaferler

1921 YILI, ihtilâl devri sona ermiş ve yerine muntazam bir devlet mefhumu kaim olmuştu.

Yunanlılar'ı mutlaka yurdumuzdan temizlemeye azmeden milletimizin Büyük Meclis'i, her türlü düşünceleri bir yana bırakarak, birleşmiş bir kitle hâlinde bütün çalışmasını yalnız bir gayeye, (vatanın kurtarılması gayesine) hasreyledi. Millî savunmaya ayrılan para arttırıldı. Dışarıdan, içeriden harp malzeme ve vasıtaları getirilmeye ve bulunmaya çalışıldı (17).

Bu sırada Millî Hükümet'imiz Londra Konferansı'na dâvet olunmuş ve Hariciye Vekili sıfatı ile Bekir Sâmi Bey'in (Tokat mebusu) başkanlığında bir murahhas heyeti gönderilmişti.

Aynı zamanda Sadrâzam Tevfik Paşa'nın başkanlığı altında İstanbul Hükümeti adına da bir heyet gönderilmişti (şubat 1921).

Konferansta, Bekir Sâmi Bey tarafından (İstanbul Hükümeti'nin söz söylemeye hakkı olamıyacağı) ileri sürülmüş ve Tevfik Paşa, sözü (Türkiye Büyük Millet Meclisi) temsilcilerine bırakmıştır — ki bu suretle — Türkiye mukadderâtına başlıca hâkim ve yetkili olmak üzere Büyük Millet Meclisi Hükümeti resmen tanınmıştır.

Bundan başka İtilâf Devletleri meselesi hâlinde belirmiş olan Anadolu anlaşmazlıkları, sırf bir (Yunan - Türk) meselesi olmak üzere kabûl edilmiştir. 22 şubat 1921'de toplanan (Londra) Konferansı'nda her ne kadar müsbet ve belirli teklifler ileri sürülmemişse de, (Anadolu'nun, Trakya'nın ve İstanbul'un boşaltılması esas itibariyle kabûl ediliyor, yalnız İzmir merkez ilçesine hususî bir idare uygulanması Lloyd George tarafından kapalı olarak duyuruluyordu. Bundan başka (Sevr Muahedesi'nin yasakladığı muntazam orduya sahip olmak ve gerektiğinde Rumeli yakasına asker geçirilmesi tasdik ve kabûl edilmek isteniliyordu).

Konferansta ileri sürülen bu mütalâalar, Ankara'ca yani Büyük Millet Meclisi'nce kabûle şâyân görüldüğü takdirde murahhaslarımız ağustos veya eylül 1921 zarfında tekrar dâvet olunacaktı. Halbuki temsilcilerimiz daha yolda iken Yunanlılar saldırıya geçtiler.

İkinci İnönü ve Dumlupınar meydan muharebeleri vukua geldi. Yunanlılar, sayıca üstün bulunmalarına rağmen, kuvvetlerini ikiye bölerek Eskişehir ve Afyonkarahisar istikametlerinde aynı za-

manda taarruza geçmişlerdi. Ordumuz, kuvvetinin büyük kısmı ile önce Eskişehir istikametinde ilerleyen Yunan kuvvetlerini İnönü ve civarında yenerek geri çekilmeye zorladı (31 mart 1921).

Daha sonra yine büyük kısmı ile güneye yönelerek Afyonkarahisar civarında bulunan Yunan kuvvetlerini çekilmeye zorladı ve Dumlupınar mevzilerinden püskürttü ve kovdu (11 nisan 1921).

Yunanlılar'ın Afyonkarahisar istikametinde ilerleyen güneydeki kuvvetleri kuzeye yönelerek İnönü mevzilerimizin yan ve gerilerine tesirli olmaları ve bu suretle muharebenin en buhranlı devrinde dağınık Yunan kuvvetlerinin birleşmeleri ve faaliyetlerini de birleştirmeleri mümkün görülmekte ve buna kuvvetle ihtimal verilmekte idi. Halbuki Yunanlılar, İkinci İnönü ve Dumlupınar Muharebeleri'ni dağınık bir surette idare ve ayrı ayrı yapmışlardır.

İkinci İnönü'nden yenilerek çekilen Yunanlılar'ı, süvarilerimiz Bursa istikametinde takib ederken, diğer taraftan 4, 11, 5, 24'üncü piyade tümenlerimiz güneye yöneltilmiş ve sevkolunmuş ve Afyonkarahisar civarındaki Yunan kuvvetleri çekiliş hatlarının kesilmesinden korkarak acele çekilmeye ve Dumlupınar mevzilerinde savaşa zorlanmışlardır.

İkinci İnönü ve Dumlupınar muzafferiyetlerinden sonra günden güne askerî kuvvetimizin artmasına ve ordumuzun noksanlarının tamamlanmasına ve bilhassa kıt'aların eğitimine gayretle çalışıldı.

Tümenlerin sayısı çoğaltıldığı için (Grup Teşkilâtı) yapıldı. Bütün ehemmiyet Garb Cephesi'ne verilmiş ve Cenup Cephesi lağvedilerek Mîrlivâ Re'fet Paşa, Millî Müdafaa Vekâleti'ne tâyin kılınmıştı.

İkişer, üçer tümenli teşekkül eden gruplar, doğrudan doğruya Garb Cephesi Kumandanı Mîrlivâ İsmet Paşa Hazretleri'nin emrine verildi:

1'inci Grup: Miralay İzzeddin Bey (bugün (mîrlivâ).

3'üncü Grup: Miralay Mehmed Ârif Bey (bugün miralay).

4'üncü Grup: Kemâleddin Sâmi Bey (bugün mîrlivâ).

12'nci Grup: Miralay Hâlid Bey (bugün mîrlivâ).

Kocaeli Grubu: Miralay Kâzım Bey (bugün Ferik).

Bunlardan başka Cenup Cephesi'nde (Fransızlar'a karşı) Albay Salâhaddin Âdil Bey (bugün emekli mîrlivâ) emrinde olarak bir grup teşkil olunmuştur (2. Grup). Bunlardan başka Albay Fahreddin Bey (bugün ferik) emrinde 5'inci Grup (Süvari Grubu) teşkil edilmiştir.

Garp Cephesi'nde tahkimâta son derece ehemmiyet verilmiş ve iki, üç ay içinde esaslı tahkimât vücuda getirilmişti. Bu münasebetle Garb Cephesi'nin yorulmak bilmeyen İstihkâm Müfettişi Albay Şükrü Bey'i şuracıkta anmayı bir kadirbilirlik borç ve vazifesi sayarım.

Yunanlılar, muhakkak galip gelmek ve Türk ordusunu mahvetmek kasdı ile ve kralları da başlarında olduğu hâlde ateşli bir faaliyetle hazırlandılar. İlerleyen fennin gereklerine uygun olarak silâhlanmış ve donatılmış (100) bin kişilik bir ordu ile 9 ve 10 temmuz 1921'de Eskişehir, Kütahya ve Afyon istikametlerinde muhtelif kollarla saldırıya geçtiler. Yunan ordusunun büyük kısmı güneydeydi. Kütahya civarında ve Altuntaş bölgesinde kanlı çarpışmalar oldu. Ordumuz, sol kanatta kısmen mağlûb oldu. Daha esaslı ve kat'î meydan muharebesi vermek üzere önce Eskişehir civarına ve sonra Sakarya'ya çekildi. Eskişehir civarında Yunanlılar'a kısa bir karşı taarruz yapıldıktan sonra ordumuz, daha serbest bir surette Sakarya gerisine çekilmeye muvaffak oldu. Yüz küsur kilometre geri yürüyüş yapan ordumuz, şüphesiz birçok maddî zararlara uğradı. Ordu, en mühim hayatî ihtiyaçlarını sağlayan demiryollarından da mahrum kaldı. Fakat Yunanlılar'ı hareket noktalarından daha çok uzaklaştırmak ve geri hizmetlerini güçleştirmek gibi lehimize olarak bazı askerî menfaatler elde edilmiş ve başarı ümitlerimizi arttırmıştı.

Afyonkarahisar ve Eskişehir'i işgal eden Yunanlılar, gözlerini Ankara'ya dikmişlerdi. Hattâ İngilizler'e Ankara'da randevular veriyorlardı!

Yunanlılar, Ankara'yı işgal ettikten sonra, artık Anadolu harbinin başarı ile sonuçlanacağını zan ve tahmin ediyorlardı. Gerçekten, Millî Hükümetimiz'in merkezi olan Ankara'nın Yunanlılar tarafından zaptı, mühim bir hâdise olurdu. Lâkin Türk'ün

hürriyet ve istiklâl dâvası, değil Ankara'nın, hattâ Kayseri'nin, Sıvas'ın zaptı ve farz-ı muhâl olarak — olmayacak şeyi olacakmış gibi düşünsek de — Türk ordusunun tek bir eri kalıncaya kadar imhâsı hâlinde bile bitmiş olamazdı.

Maamafih durumun ehemmiyet ve nezâketini takdir buyuran Büyük Millet Meclisi, bu mühim ve güç vazifeyi (muhtelif harp sahnelerinde askerî ustalık ve üstünlüğü herkesçe kabûl edilmiş olan) Anafartalar Kahramanı'na tevdi etmeye hep beraber karar vermişti. Tarihî değerinden ötürü bu karar aynen kitabımıza alınmıştır:

5 ağustos 337 (1921)

«Madde 1 — Millet ve memleketin mukadderâtına bilfiil elkoyan başlıca yüce kuvvet olan ve âzâsından herbirinin Kanûn-ı Esâsî ve Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu (Anayasa) ile dokunulmazlığı elbette mahfuz ve mânevî şahsiyeti Başkumandanlığı hâiz bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisi, aşağıda gösterilen kayıtlarla Başkumandanlık fiilî vazifesine kendi reisi Mustafa Kemal Paşa'yı memur eylemiştir.

Madde 2 — Başkumandanlık, ordunun maddî ve mânevî kuvvetini âzamî surette arttırdığı ve sevk ve idaresini bir kat daha sağlamlaştırma hususunda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin buna taallûk eden salâhiyetini Meclis adına fiilen kullanmaya izinlidir.

Madde 3 — Müşârünileyhe, yukarıdaki maddelerde verilen sıfat ve salâhiyet üç ay müddetle muteberdir.

Meclis lüzum gördüğü takdirde bu sıfat ve salâhiyeti kaldırabilir» (18).

Sakarya Savaşları sırasında Başkumandanlık maiyetinde vazife görmek üzere bir (Askerî Kalem-i Mahsus) teşkil olunarak:

Mîrlivâ Kâzım Paşa (Diyarbakırlı)
Kurmay Albay Mehmed Ârif Bey
Kurmay Yüzbaşı Faruk Bey
Piyade Yüzbaşısı Hilmi Bey memur edilmişlerdir.

Çanakkale'de, Kafkasya'da ve Sînâ Çölleri'nde harp tallinin parlaklığı ile ün salmış Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Başkumandanlığı üzerlerine almış bulunmaları, ordumuzun mânevî ve maddî kuvvetini hissolunur derecede arttırdı. Kuvvetlerimizin büyük bir kısmı Sakarya havzasında toplandı. Albay Salâhaddin Âdil Bey'in (bugün emekli mîrlivâ) emrinde bulunan İkinci Grup: Yarbay Kenan Bey'in (bugün Erkân-ı Harbiye Mektebi Müdür Muavini Albay) 5'inci tümeniyle Yarbay Hayri Bey'in (bugün Harbiye Mektebi Müdürü Albay) 9'uncu tümeni hız ve ustalıkla kuzeye hareket ve Sakarya ordusuna iltihak eyledi. Yunanlılar'ın Sakarya'da boğulacaklarına herkes imân etmişti. Bu imân ve inançla 23 ağustosta Sakarya savaşlarına giren ordumuz, yirmi günlük bir boğuşmadan sonra tamamiyle muzaffer oldu (13 eylül 1921).

Ağır kayıplara ve müthiş hayâl kırıklığına uğrayan Yunanlılar (büyük emellerini = megalo idea'larını) da Sakarya'ya gömerek geri çekildiler.

11 eylülden bu yana Yunan saldırılarının kırıldığı Başkumandanlık'ça hissolunmaya başlamıştı. Beğlik (Sakarya) köprüsünden itibaren demiryollarının tahribi ve istasyonların yakılması gibi işaretler, Yunanlılar'ın çekiliş hazırlıklarının hususî belirtilerindendi (19).

Yunanlılar'ın çekileceğini hisseden ordumuz, sağ kanattan Duâ Tepe - Beğlik Köprü istikametinde karşı taarruza geçerek, Yunanlılar'ın çekilmesini hızlandırmıştır.

12/13 eylül 1922 gecesi verilmiş olan Başkumandanlık emrinde, Yunanlılar'ın o gece çekilmelerinin pek ziyâde hatıra gelen bir ihtimal bulunduğu ve irtibâtın sıkı bir surette muhafazasına titizlik gösterilmesi tebliğ ve tamim olundu.

Hakikaten Yunanlılar aynı gece alelacele geri çekildiler.

Yarbay Zeki Bey (2'nci Süvari Tümeni Kumandanı) emrindeki Adana müfrezeleri (Sinan Paşa ve Manisalı Ali Bey kumandasında olarak) Sivrihisar'ı işgal ve orada bulunan Yunan geri kıt'alarını kısmen öldürmüş ve kısmen kaçmaya mecbur eylemiş ve daha sonra süvari kolordumuz tarafından Eskişehir'le Sivrihisar arasında Yunan ordusunun çekilme hattı katedilerek, erzak ve cephane yüklü otomobil kolları yakalanmış ve ganîmet olarak alınmış ve General Papulas'ın da bizzat esir edilmesine de pek az bir şey kalmıştı.

Gerek Sakarya'nın geçilişinde kıt'alarımızın karşılaştıkları güçlükler ve gecikme ve gerek Eskişehir istikametinden

Yunan ordusuna imdat olarak yetiştirilen kıt'alar, Yunanlılar'a bu tehlikeli durumdan kurtulmak için fırsat vermiştir.

Yunan ordusunun her şeyi iyi inceleyerek ve ustaca tertip etmiş olduğu (taarruz planı), ordumuzun sol kanadını çevirerek en kısa yolda Ankara'yı işgal etmek ve Ankara - Sıvas umumî istikametini kesmek maksadını hedef almış bulunuyordu. Kral Konstantin ve General Papulas'ın cesurca uygulamak istedikleri bu plan, Başkumandanımız'ın pek nâfiz olan dâhîyâne nazarlarından kaçamamış ve Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin süratli ve kat'î kararları karşısında mâhud Yunan planı, alt üst olmuştu.

Gelecekteki kumandanlarımızla Erkân-ı Harbiye heyetimize pek faydalı strateji, sevk ve idare dersleri vermeye yarayacak olan (Sakarya Savaşı), Türk milletinin ve ordusunun ebede kadar iftihar edebileceği kahramanlık hareketleri ile de doludur (20).

Hayat hakkımız ve istiklâlimizin, bütün cihan önünde belirmesini kat'î surette sağlamış olan (Sakarya muzafferiyeti) üzerine, Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne (Gazilik unvanı ve müşirlik rütbesi) tevcih olundu (19 eylül 1921).

Sakarya muzafferiyeti, Türkler'in artık âciz ve mağlûb bir duruma düşmeleri ihtimâli olmadığına Yunanlılar gibi, bütün dünyaya da kanaat verici oldu.

Diğer müttefiklerinden daha önce bu gerçeği takdir eden Fransızlar'la başlayan müzakereler, Akşehir'de ve Garp Cephesi karargâhında neticeye yaklaştırıldı.

Fransız heyeti (Mösyö Franklin Bouillon, Albay Mougin ve Albay M. Sarou) dan kurulu idi.

Müzakereleri bizzat Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri idare buyurmuş ve eski Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'le İsmet Paşa Hazretleri de görüşmelere katılmışlardır.

İtilâfnâme, 20 ekim 1921'de Ankara'da imza edildi. İlk önce Adana'mıza kavuştuk. İtalyanlar da çekilip gittiler. Lâkin Yunanlılar ve onların koruyucusu bulunan Lloyd George, inad ve ısrar ediyorlardı. Halbuki gerçekte onlar da neticeden ümitsiz kalmışlardı (21).

Muzafferiyetlerini bütün cihana karşı fazla ileri giden bir tarzda ilân eden Yunanlılar'ın, Sakarya'da uğradıkları bozgun, Avrupa hükümetlerinin dikkat nazarını çekmiş ve Anadolu'daki bu anormal duruma son verilmesi isteğiyle İtilâf Devletleri Hariciye Vekilleri'nden kurulmak üzere Paris'te bir konferans toplanması kararlaşmıştı.

Avrupa siyaset adamları ile temas etmek ve millî dâvamızla meşrû hukukumuzu savunmak maksadıyle Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin eski Hariciye Vekili (şimdi Londra Sefiri) Yusuf Kemal Beyefendi'nin refakatinde bir heyetimiz Avrupa'ya gönderilmişti.

22 mart 1922'de toplanan Paris Şark Konferansı sonucunda Düvel-i Mü'telife (= Anlaşmış Devletler - İngiltere, Fransa, İtalya) tarafından teklif olunan (Sevr) mâhiyetindeki mütareke şartları şöyleydi:

1 — Yunan kuvvetleri tarafından dört ayda Anadolu'nun boşaltılması,

2 — Ermeniler'e bir yurt verilmesi,

3 — Gelibolu yarımadasına bir müttefikler işgal kuvveti yerleştirilmesi,

4 — Tekirdağı Türkler'e, Babaeski ve Kırklareli Yunanlılar'a kalmak üzere Doğu Trakya'nın Yunanlılar'a bırakılması (böylece Edirne'nin İzmir'e karşılık tutulması),

5 — Barış anlaşmasının tasdikinden sonra İstanbul'un boşaltılması ve... v.b.

Bu tekliflere Millî Hükümet'imiz tarafından barışçı bir davranışla karşılık verilmiş ve karşı teklif olarak (mütareke ile birlikte boşaltmanın başlaması ve on beş gün içinde Eskişehir - Kütahya - Afyonkarahisar umumî hattının ve anlaşma başlangıcından dört ay içinde İzmir de dahil olduğu hâlde işgal edilmiş toprakların boşaltılması) şartları ileri sürülmüştü (4 nisan 1922).

İtilâf Devletleri tarafından aynı teklif Yunanlılar'a da yapılmıştı. Yunanlılar'ın karşılık vermekten çekindikleri ve harbe devama karar verdikleri anlaşılıyordu. Atina'da Şûrây-ı Saltanatlar kuruluyor, hararetli müzakereler cereyan ediyordu. Yunan kabinesi değişmiş ve Papulas'ın yerine Hacı Anesti, Yunan ordusu başkumandanlığına tâyin kılınmıştı.

Yunanlılar, Sakarya bozgununun acısını çıkarmak için ne yapacaklarını bilemiyorlardı.

Bir zamanlar, Yunanlılar'ın daha dar bir

cepheye çekilecekleri söylentisi duyuldu. Halbuki biraz sonra cephelerini ehemmiyetli bir surette kuvvetlendirmeye ve tel örgüleriyle örmeye başladılar.

Bir zamanlar, İstanbul'u işgal hevesiyle Trakya'daki kuvvetlerini takviye etmeye kalkıştılar.

Bir zamanlar, Batı Anadolu'nun muhtarlığını ilân ederek, yerli ahâliden asker toplamaya çalıştılar!...

Bu hâller, Yunanlılar'ın şaşkınlık ve kararsızlık alâmetlerindendi. Ara sıra, Yunan kıt'aları arasında isyan çıktığına dair haberler de geliyordu. Muhakkak olan birşey varsa o da, Yunan ordusunun içine siyaset girmiş, Kral tarafdarları ile Venizelistler arasında gerginlik hâsıl olmuş ve Yunan ordusunun düzen ve disiplini bozulmaya başlamıştı.

Barışçı isteklerini birkaç defa belirtmiş, ortaya koymuş bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisi, en azından hakkımız olan istekleri Avrupa devletlerine duyurabilmek için — o sırada izinle Avrupa'ya giden — Dahiliye Vekili Fethî Beyefendi'ye bu hususta salâhiyet vermiş ve fakat müsbet bir sonuç sağlamak mümkün olamamıştı. İngiliz ve Yunanlılar'la anlaşmak imkânı olmadığına ve millî dâvamızın ancak süngü ile neticelendirilebileceğine istisnâsız herkes kanaat getirmiş ve bu kurtuluş bayramının pek geç kalmamasını temenni eylemişti. Saldırmak sırası artık bize gelmiş bulunuyordu. Herkeste bu arzu belirli bir surette hissediliyor ve görünüyordu. Binlerce muhacirlerimizin — hattâ zorla dahi — cephe gerilerinden uzaklaşmak istemeyerek taarruzumuzu beklemeleri, bu fikir ve kanaatin bir kat'î belirtisi idi.

İşledikleri sonsuz kötülüklere, zulüm ve fecaatlerine rağmen, haince ihtiraslarını tatmin ve teskin edememiş bulunan Yunanlılar'ın ve onların bu vahşet vâdisinden ayırmak istemeyen İngilizler'in lâyık oldukları son cezaları sayılacak 1922 yılı ağustosu sonlarında tecelli eden ilâhî adalet, İnkılâp Tarihimiz'e (ŞANLI BÜYÜK ZAFER)'i de parlak bir bitiriş olarak ekledi (9 eylül 1922).

Taarruz eden kahraman ordumuz, zâlim Yunan ordusunu mahv ve perişan eyledi. İzmir, Bursa ve bütün Anadolumuz düşmandan temizlenmiş oldu. Biraz sonra İstanbul'umuza, Edirne'mize de kavuştuk. Türk milleti, hürriyet ve istiklâline kavuştu ve bahtiyar oldu. Karşımızda hiç bir engel kalmamıştı. Yalnız yürüyüşümüze devam etmek şartıyle Mîsâk-ı Millî sınırlarımızın tâ ötesine kadar gidebilirdik. Fakat durduk ve ancak barışçı olduğumuzu cihana, davranışımızla da ispatlamak için durduk. Ekim 1922'de (Mudanya Mukavelesi) akdolundu. Daha sonra İsmet Paşa Hazretleri'nin başkanlığındaki murahhas heyetimiz Lozan'a gitti. Birçok müşküllerden sonra nihayet 23 ağustos 1923'te barış andlaşması tarafımızdan kabûl ve tasdik edildi.

---

1) Mustafa Kemal Paşa Hazretleri ile birlikte İstanbul'dan Anadolu'ya hareket ederek muhtelif vazifeler deruhte eylemiş bulunan zevâtın adları:

Miralay Re'fet Beyefendi (3. Kolordu Kumandanı olarak), Miralay Kâzım Beyefendi (Manastırlı): Müfettişlik Erkân-ı Harbiye Reisi, Kaymakam Mehmed Ârif Bey: Müfettişlik Erkân-ı Harbiye İkinci Reisi*, Binbaşı Husrev Bey: Müfettişlik Birinci Şube Müdürü*, Binbaşı Kemal Bey: Müfettişlik Topçu Kumandanı, Miralay İbrahim Tali' Bey: Sıhhiye Reisi, Binbaşı Doktor Refik Bey: Müfettişlik Sıhhiye Reis Muavini*, Yüzbaşı Cevad Bey: Başyâver*, Yüzbaşı Mümtaz Efendi: Müfettişlik Erkân-ı Harbiye mülhakı, Yüzbaşı İsmail Hakkı Efendi: Müfettişlik Erkân-ı Harbiye mülhakı, Yüzbaşı Ali Şevket Efendi: Müfettişlik emir zâbiti, Yüzbaşı Mustafa Efendi: Müfettişlik karargâh kumandanı*, Üsteğmen Hayati Efendi: Müfettişlik Erkân-ı Harbiye Reisi Yâveri, Üsteğmen Abdullah Efendi: Müfettişlik iâşe subayı, Üsteğmen Hikmet Efendi: Re'fet Bey'in yâveri, Teğmen Muzaffer Efendi: Paşa Hazretleri'nin yâveri, Birinci Sınıf Kâtip Fâik Efendi: Şifre kâtibi, Dördüncü Sınıf Kâtip Memduh Efendi: Şifre mülhakı.*

Eski Bahriye Nâzırı Rauf Beyefendi ile birlikte İbrahim Süreyya Bey*, Yüzbaşı Osman Nuri, Yedek Teğmen Receb Zühdü ve Afganlı Teğmen Abdurrahman Beyler bir müddet sonra Amasya'da iltihak etmişlerdir.*

** işaretliler, bugün mebusdurlar.*

Sadeleştirenin notu: Yukarıdaki dipnotta verilen bilgiler (Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar) adlı kitabımıza temel kaynak olmuştur. Bu 18 Millî Mücadele kahramanının geniş hâl tercemeleri adı geçen kitabımızda bulunmaktadır. F.T.

2) İstanbul Hükümeti, bu mecburiyeti İngiliz tazyik ve tehdidine atıf ve isnad etmiştir.

3) Merkezi Sıvas olan 3. Kolordu'nun kumandanı Miralay (Albay) Re'fet Bey (bugün mîr-

livâ Re'fet Paşa) idi. 5. ve 15. tümenler, bu kolordu emrinde bulunuyorlardı. Âcizleri (kitabın yazarı, o sıradaki rütbesiyle Kurmay Yarbay Ârif Bey), merkezi Amasya'da bulunan 5. tümenin ve daha sonra Kavak mıntıkasının kumandanlığını yaptım.

4) Balıkesir, Alaşehir, Nâzilli v.b. yerlerde birçok kongreler toplanmışsa da, bunların hepsi bölge faaliyetleri olup, mahdut kararlar almış bulunduklarından bahsedilmemiştir.

5) Millî Mücadele'de Eskişehir sancağı halkının vatanseverce gayretleri gerçekten takdire değer. Yapmış oldukları birçok millî bağışlardan başka, bütün masrafları kendilerince sağlanmak üzere, muhtelif ve çok sayıda millî müfrezeler kurarak, millî hareketin bütün safhalarında canlarını fedâ edercesine zerrece korku duymadan çalışmışlardır.

Tam ve mükemmel bir surette silâhlanmış ve donatılmış olan (Albayrak, Yeşilbayrak ve Şehid Mahmud Bey) adları verilen millî müfrezeler, millî ve vatanî vazifelerini yerine getirmekte üstünlük göstermişlerdir.

6) Sâlih Paşa'ya Kavak'tan Amasya'ya kadar geliş ve gidişinde refakat ettim. Ve yol boyunca kendilerine birçok millî müfrezelerimizi takdim eyledim.

7) Daha sonra Istanbul'daki birçok hâdiseler üzerine Istanbul ve Trakya'dan birçok muhterem zevat, muhtelif surette Anadolu'ya geçmeye muvaffak olmuşlardır. İngilizler'in şiddetli tedbirlerine rağmen Anadolu'ya geçen kimseler arasında İsmâil Fâzıl Paşa (merhum), Celâleddin Ârif Bey, Miralay İsmet Bey (bugün Başvekil İsmet Paşa), Adnan Bey ve Hâlide Edib Hanım da bulunuyorlardı.

8) Urfa bölgesi Kuvây-ı Millîye Kumandanı Ali Sâib Bey (mebus), Ayıntab ve Maraş bölgesi Kuvây-ı Millîye Kumandanı Kılıç Ali Bey (mebus), Doğu Adana bölgesi kumandanı Topçu Yarbayı Kemal Bey (Doğan) ve piyâde binbaşısı Osman Bey (Tufan), Adana Cephesi Kumandanı J. Binbaşısı Ali Ratib Bey (Sinan Paşa).

9) Bu tümenin emir ve kumandasını nisan 1920 başlarında ben deruhde eyledim.

10) Pozantı'da kuşatılmış bulunan Fransızlar'ın 27 mayıs 1920'de yapmış oldukları dışarı çıkma hareketi neticesiz kalmış, komutan ve subayları, top ve makineli tüfekleriyle, 800'ü aşkın Fransız esir edilmiştir. Gariptir ki, bu mühim Fransız kuvvetini esir eden millî kahramanlarımızın sayısı yüzü geçmiyordu. Maamafih bu meselede (Hadice Hatun)'un rolü de çok mühimdir. Gülek nahiyesinin Panzıncukur köyünden Hasan Ağa'nın eşi olup, Emin ve Derviş Ağalar'ın Kuvây-ı Millîyesinde vatan hizmeti gören (Hadice Hatun), Tarsus istikametinde çıkış yapan Fransızlar'a yanlış kılavuzluk yaparak Fransızlar'ı pek sarp olan (Kar Boğazı)'na tıkmış ve mücâhidlere haber ulaştırmıştır.

11) Bu sıralarda İnzibatcılar'ın arasından sıyrılarak bütün mevcut ve teşkilâtı ile Anadolu Kuvây-ı Milliyesi'ne katılan ve taarruza iştirak eden Yetmişinci Piyâde Alayı'nın yine o sırada Istanbul'dan kaçarak, Ali Fuad Paşa Hazretleri'nin maiyetine iltihak eden Erkân-ı Harbiye Mektebi mensubu birçok subayın vatanseverce hareket ve teşebbüsleri takdire şâyândır.

12) Bahsi geçen anlaşma (Sevre) Andlaşması olduğuna göre, başlıca maddelerinin şuracıkta zikrini faydalı gördüm:

«İzmir ve çevresindeki arazi ile doğu Trakya'nın Yunanistan'a bırakılması. Kürdistan'ın muhtâriyeti. Ermenistan'ın istiklâlinin tasdiki (Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis dahil). Trabzon'dan Ermenistan'a bir çıkış limanı sağlanması. Kapitülasyonların iâdesi ve harbden önce bunlardan faydalanmayan devletlere de bu hakkın tanınması v.b.»

13) Muntazam kıt'alara yeter derecede elbise, donatım verilemediği gibi, sınırlı ve çok düşük olan maaşları da intizamlı olarak ödenemiyordu. Halbuki Kuvây-ı Millîye mensupları bol para alır, mükemmel giyinir ve en güzel atlara binerlerdi. Dün, kıt'asından kaçan perişan kılıklı bir er, bugün boğazından göbeğine kadar fişeklikler takınmış, omzuna bir mavzer asmış, eline gümüşlü bir kırbaç almış!... Şu hâlde Kuvây-ı Milliyecilik dururken asker olmak?!

14) Bir askerî tümen kuvvetinde teşkilâta sahip bulunan Kuvây-ı Seyyâre'nin kumandanı Çerkes Edhem, muavini küçük kardeşi Tevfik ve akıl hocaları da büyük kardeşleri (eski mebus) Reşid idi. Genel olarak atlı sınıftan ibâret bulunan Kuvây-ı Seyyâre, değişik, çeşitli müfrezelerden ve çetelerden kurulu idi. Bir Bolşevik Taburu da vardı. Muhtelif muharebeler ve çarpışmalar dolayısıyle 4 top ve 10 kadar makineli tüfek bu millî teşkilâta idhal edilmişti. Mevcutları 2, 3 bin kadardı. (Yeni Dünya) *adında bir gazeteleri vardı. Eskişehir'de yayımlanan bu gazete, askerlik ve düzenli kuruluşlar aleyhinde makaleler neşrederdi. Kuvây-ı Seyyâre'nin merkezi (Kütahya) idi. Gediz, Simav ve Gördes çevresi kumandanlığı üzerlerinde bulunuyordu. Bir kollarını Eskişehir'e uzatmışlardı. Ankara çevresi ile daimî temasta bulunurlardı. Kuvây-ı Millîye efrâdına 15 - 30 lira, müfreze kumandanları ile subaylara 50 - 100 lira maaş verirlerdi.*

15) Ekim 1920'den bu yana Doğu'daki askerî zaferlerimiz devamlı olarak birbirini kovalıyordu. Sarıkamış, Kars ve Gümrü, sırasıyle zaptolunmuş ve Ermeniler'den pek çok sayıda silâh ve cephane, harp malzemesi ganimet olarak alınmış ve büyük bir kısmı Garb Cephemize hediye edilmiştir.

İstiklâl Muharebeleri sırasında ve muhtelif tarihlerde Şark Cephemizden Garb Cephemize yollanılan silâh, cephane ve harp malzemesi miktarı aşağı yukarı şöyledir: (15 adedi sahrâ, 68 adedi dağ ve 34 tanesi ağır olmak üzere) 117 top, 12.000 küsur tüfek, 244 makineli tüfek, 14.000 küsur süngü, 170.000 top mermisi, 32 milyon fişek, 70.000 tapa ve kartuş, 110.000 bomba ve çok miktarda malzeme ve tahkimat âletleri, eyer ve koşum takımları ve sıhhî malzeme v.b.

16) Şark Ordusu'ndan: 3, 11 ve 12. (Kafkas) tümenleri, Merkez Ordusu'ndan: 5 ve 15. tümenler Garb harp sahnesine gelmişlerdir.

17) İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden önce eski Sıvas mebusu Kara Vâsıf Bey'in teşebbüsleriyle Istanbul'da gizli olarak bir (Karakol Cemiyeti) kurulmuş ve Istanbul'un İtilâf Devletleri tarafından işgaline kadar takdire değer bir surette hizmet görmüştür.

Bu cemiyetin umumî merkezi aşağıdaki zatlardan teşekkül etmişti:

Kara Vâsıf Bey,
Galatalı Miralay Şevket Bey,
Kaymakam Edib Bey (emekli albay),
Kaymakam Kemâleddin Sâmi Bey (bugün mîrlivâ),
Binbaşı Ali Rıza Bey (Istanbul mebusu),
Emekli Yüzbaşı Bahâ Said Bey,
Refik İsmail Bey (Dâvâ-vekillerinden).

Anadolu millî hareketine yardım hususunda bu cemiyet, vazifesini hakkıyle yapmış ve nakliyat hususunu ustaca idare eylemiştir.

Harbiye Dairesi Reisi Kurmay Albay Ömer Lutfi Bey (Yenibahçeli) ve Esliha (piyade ve makineli) Şubesi Müdürü Kurmay Binbaşısı Naim Cevad Bey'in vatanperverce hizmetleri ve Istanbul halkının (mavnacılar, hamallar, arabacılar, gümrük, denizyolları ve polis) memur ve müstahdemlerinin fedakârca gayret ve çabaları sayesinde Ferid Hükümeti'nin ve İngilizler'in kontrolleri altında bulunan anbar ve depolarından geceleyin aşırılmak suretiyle muhtelif tarihlerde Istanbul'dan (56.000 mekanizma, 320 makineli tüfek, 1.500 tüfek, bir batarya top, 2.000 sandık cephane, 10.000 takım elbise, 100.000 gem, nal ve mıh, 15.000 matara, 1.000 tona yakın malzeme ve muhtelif askerî eşya) Anadolu'ya geçirilmiştir.

Zonguldak tüccarlarının kiralamış bulundukları Fransız bandıralı Korniloff, Mecda Westa... vapurları ile Istanbul'dan İnebolu'ya ve Samsun'a yapılan muhtelif seferlerde birçok mühimmat ve askerî eşya sevk ve nakil olunmuş ve bu sevkıyatta mezkûr vapurlarda komiserlik vazifesini gören deniz yüzbaşılığından emekli Gelibolulu Mehmed Kaptan'la, emekli İsmail Hakkı Kaptan'ın ve Beykozlu Âdil, Rizeli Güverte Üsteğmeni Tevetoğlu Ali Dursun Kaptan gibi arkadaşlarının birçok fedakârca hizmetleri geçmiştir.

Sakarya Savaşı sırasında Trabzon'dan bir motora yüklenip sevkedilen ve Fatsa açıklarında batmaya mahkûm kalan dört tane seri ateşli onbuçukluk toplarımızın kurtarılması ve Yunan donanmasının Karadeniz'deki faaliyetlerine rağmen, Giresun'dan (Osman Ağa) Alayının acele olarak Samsun'a nakli hususunda adı geçen kaptanlarla, maiyetlerindeki Türk tayfaların vatansever gayretleri anılmaya değer.

Anadolu'ya yapılan sevkıyatta (Esliha Şubesinden Binbaşı Cemal Bey, Maçka Silâhhânesi Müdürü Binbaşı Bahaeddin Bey, Saraçhâne Müdürü Binbaşı Topçu Hâlid Bey, Sevkiyat Müdür Muavini Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey ve Yüzbaşı Arab Mehmed Ali Bey, Tophâne Sevkiat Müdürü Süvari Binbaşısı Ahmed Bey ve (Erkân-ı Harb lâkabı ile ünlü) Mülâzım Ahmed Efendi)'nin geçmiş hizmetleri takdire şâyândır.

TEŞKİLÂT HUSUSUNDA:

(Muğlalı Yarbay Mustafa Bey, Emekli Topçu Binbaşısı İhsan Bey (Cebel-i Bereket mebusu), Jandarma Binbaşısı Remzi Bey, Üsküdarlı Hoca Naci Efendi, Yüzbaşı Dayı Mes'ud ve Yenibahçeli Şükrü Beyler'in...) himmet ve gayretleri kaydedilmeye ve zikredilmeye değer. Bunlar arasında Merkez telgraf muhabere memurlarının ve bilhassa Hâlid Efendi'nin fedakârca hizmetleri de zikre şâyândır. Istanbul'un İtilâf Devletleri tarafından işgali üzerine Karakol Merkez-i Umumîsi faaliyetini tatil ederek, üyelerinin büyük bir kısmı Anadolu'ya geçmiştir.

Istanbul nakliye ve satınalma işleriyle uğraşmak üzere daha sonra (Hamza ve Felâh), daha sonra da (Mim Mim) grupları teşekkül etmiş ve Anadolu'ya birçok eşya, telefon malzemesi ve topçu mühimmatı sevketmişlerdir. Yunanlılar'ın Istanbul'a yapacakları saldırı söylentileri üzerine (Müdafaa-i Millîye) adı ile askerî bir grup da teşekkül ve (Mim Mim) grubu ile işbirliği yaparak Istanbul ve çevresinde kuvvetlenmiş ve ahaliden bir kısmına silâh dağıtmışlardır.

Istanbul'un İtilâf Devletleri tarafından işgali üzerine Üsküdar yolu ile Anadolu'ya geçirilecek şahsiyetlerin yolculuğunu kolaylaştırmak maksadıyle başlangıcı Üsküdar'da olmak üzere bir menzil hattı teşkil edilmiş ve bu menzil hattının Anadolu içindeki vazifelerini Yüzbaşı (bugün binbaşı) Dayı Mes'ud ve Yenibahçeli eski

mebus Şükrü Beyler'le Maltepe Atış Okulu'ndan Yüzbaşı (bugün binbaşı) Fehmi ve Hulûsi Beyler üzerlerine almışlar ve birçok muhterem zevâtı Anadolu'ya geçirmeye muvaffak olmuşlardır.

Bu heyet daha sonra Kocaeli Kuvây-ı Millîye teşkilâtı ile de meşgul olarak 24. Tümen Komutanı Yarbay Âtıf Bey'in (bugün emekli) emir ve talimatı dairesinde pek mühim hizmetler görmüşlerdir.

Kocaeli Kuvây-ı Millîye Kumandanlığı'nı Dayı Mes'ud Bey yapmış ve Fehmi Bey de (Yavuz) takma adı ile Adapazarı Millî Taburu'nu teşkil eylemişti.

İzmit havalisinde İngiliz ve Yunanlılar'ın desteğiyle mel'unluklar eden ve birçok Müslümanlar'ın kanını akıtmış olan Gönüllü Ermeni Alayı Kumandanı (Kaptan Tanik) Çetesi'ne Arslanbey Köyü'nde bir gece baskını yapan Yavuz Bey, 500'den fazla Ermeni çetecisini tamamen imhâ eylemiştir.

18) Yüce Meclis tarafından bu müddet birkaç defa uzatılmış ve 20 temmuz 1922 tarihli kanun ile bu salâhiyetin, süresiz olarak uzatılmasına karar verilmiştir.

19) Yunanlılar, Polatlı ile Eskişehir arasındaki demiryolunu — her rayını ayrı ayrı tahrib etmek suretiyle — esaslıca tahrib etmişlerdi. Bu tahrib hususu cidden inceden inceye araştırılarak, bilerek, ustalıkla yapılmıştır. Çünkü Anadolu demiryolu Ankara'da sonlandığı ve elde fazla demiryolu ve malzemesi mevcut bulunmadığı için bu tahriblerin tamiri mümkün olamazdı. Fakat azimli Türk milletinin yorulmaz ve usanmaz şimendifercileri, her rayı ayrı ayrı kesmek ve eklemek suretiyle ve az zaman içinde bu tamiratı yapmış ve tamamlamışlardır.

20) Kömürsüz ve hattâ odunsuz, tek hatlı bir şimendiferle 100.000 kişilik bir ordunun cephane ve iâşe maddelerinin muntazam olarak sevkini temin hususunda üstün gayret ve başarı gösteren Türk şimendifercilerini son derece takdirle anmak isterim.

21) Sakarya Savaşı'ndan sonra Garb Cephesi'nde kolordu ve ordu teşkilâtı yapılmış ve Birinci Ordu Kumandanlığı'na Ali İhsan Paşa (Sâbis) ve sonra Nureddin Paşa; İkinci Ordu Kumandanlığı'na Yâkub Şevki Paşa tâyin kılınmışlardı.

SON

«İngiliz Muhibleri Cemiyeti» ne katılanlara dâir

YAZAN: HİLMİ KÂMİL BAYUR

HAYAT Tarih Mecmuası'nın şubat sayısında Mütareke yıllarında Istanbul'da ortaya çıkan «İngiliz Muhibleri Cemiyeti» hakkında bir yazı yayınlandı.

Bu kurulu perde yaparak, Said Molla'ların, rahip Freew'ların Millî Mücadele'ye karşı mel'unca teşebbüs ve faaliyetlerinden geri kalmadıkları gerçektir.

Fakat o günleri yaşamış ve kardeşlerimden ikisinin hangi düşünce ve kanaatle bu cemiyete girdiklerini yakından gördüğüm için, sağduyu ile kolayca anlaşılabileceği üzere onların sair birçok kimse gibi Said Molla paralelinde bir faaliyet gösterdiklerini sanmak hatâ olur.

Ziraat Bankası Umum Müdürü Şevket Bey'in o günlerdeki sözleri hâlâ kulağımdadır. Harbin bizim için elim neticelerini hafifletmek üzere tarihî Türk - İngiliz dostluğunun bir an evvel teessüsüne yardımcı olmak Şevket Bey ile kardeşi (daha sonra Tevfik Paşa kabinesine ticaret ve ziraat nâzırı olarak girmiş olan) Abdullah Bey'in başlıca endişesi olmuştu. Onların şahsiyetlerine gelince; her ikisi de halim, selim, siyasî fırkalardan ve siyasetten uzak kalmış, biri bankacılıkta, öteki Şûrây-ı Devlet kademelerinde yıllarca başarılı hizmetlerde bulunmuş mükemmel insanlardı.

Bütün ailemiz gibi onlar da ayrıca, o yıllarda Anadolu'da Millî Mücadele'ye katılmış olan üç yakınımız dolayısıyle, gerçekte gönülden o tarafa bağlı idiler.

Biraz da bu üç kimsemizden bahsedelim: İlk önce Hikmet Bayur Ankara'ya koşmuş, yeni kurulan «hariciye vekâleti»nin üç kişilik kadrosunda tek Fransızca yazan kimse olarak vazife almıştı. Arkasından subay olan kardeşimiz Selâhaddin Bayur cepheye koşmuş, yıllar sonra birliği ile çarpışa çarpışa o da İzmir'e ilk girenlerin arasında olmanın sevincini tatmıştı. Enistemiz Naci Paşa ise, Vahîeddin'in başyaverliğinden Anadolu'ya geçmiş, cephedeki bir tümenin komutanı olarak İzmir'e girmiştir.

Mütareke günlerinin «Alemdar» gazetesinden, Muhibler Cemiyeti hakkında gördüğü yazıları nakleden Alman yazarı Yaşke, işin bu cephesini tabiî bilemez.

Memleket kurtulup, istiklâl ve sulhe kavuştuktan sonra ise, Şevket Bey'in cemiyetin başkanı gibi gösterilmiş olmasını kimse umursamamış, yaşı yetmiş beşi aşkın olduğu hâlde, Ziraat Bankası camiasında yine müşavir olarak vazife almış, Abdullah Bey ise Akkâ'da annesinden kalan çiftliğine çekilerek bir müddet sonra orada vefat etmiştir.

Birinci Dünya Harbi boyunca talebesinden bulunduğum, Galatasaray Lisesi'nde bir kısım hocalarımız özbeöz Fransız olduğu hâlde, onlara karşı düşmanlık duygusu beslemiyorduk. Hükümet de onlara dokunmamıştı. Neden? Tarihî Türk - Fransız dostluğundan...

Derken mütareke oldu. Mâlûmdur ki, Mondros'ta daha mütareke konuşmaları olurken, başdelegemiz Rauf Bey ve Istanbul'da Sadrâzam İzzet Paşa, tarihî Türk - İngiliz dostluğunun yeniden canlandırılması isteğini alenen ve resmen, her fırsatta açıklamakta idi. Nihayet galip devletler orduları Istanbul'a girdiler. Fransızlar bir ara mektebi işgal etmek istemişlerdi. Müdür Salih Ârif Bey, mektebi kurtarma çaresi olarak General Franchet d'Esperey'i davet edip, homurdanmalarımıza aldırış etmeyerek bir grup talebeye Marseillaise marşını okutmaz mı?

II. Dünya Savaşı sonunda harpten barışa geçiş devresinde, yenilmiş memleketlerde de böyle olaylar çok görülmüştür.

Müşir Amiral Bozcaadalı Hasan Hüsnü Paşa

YAZAN: EMRULLAH NUTKU

SULTAN Abdülhamid'in hiç sarsılmayan güvenini ve sevgisini kazanarak, birçok rakiplerine karşı, bahriye nâzırlığını 24 yıl elinde tutan, ünlü Bozcaadalı «Hasan Hüsnü Paşa» artık hayatının son yıllarını yaşıyordu. Paşa'nın ağır bir hastalıkla — karaciğer kanseri — yattığı yataktan bir daha kalkamıyacağı dillerde dolaşıyordu. Onun bu durumu, eskiden beri ikbal ve nüfuz yarışması yaptığı düşmanlarına geniş bir fırsat alanı açmıştı. Ayrı kişilerin çevirdikleri entrika dolapları durmadan işliyordu.

Bozcaadalı son derece zeki, ilimsever, değerbilir ve dikkatli bir insandı. O devirde bahriyemizin en çok tecrübe görmüşü ve en iyi amiraliydi. Eski bir denizci ailenin gelenekleriyle büyümüş ve Sinop deniz savaşında şehit düşen amiralimizin oğlu olduğu için paraya da tamahı olmaması, padişahın yanında ona değerli bir yer kazandırmıştı. Ailesinden büyükçe bir servet kaldığından padişaha paraca da boyun eğmekten uzaktı.

Herkes onun padişaha dalkavukluk etmediğinde hemfikirdi. Bütün bu nitelikleri, böyle şeylere çok dikkat eden Sultan Abdülhamid üzerinde büyük etki yaratmıştı. Padişahın Hasan Hüsnü Paşa'ya bir ara «Siz benim pederim demeksiniz!» diye yakınlık gösterdiğini duyanlar olduğu da söylenirdi.

Gerçeği söylemek gerekirse, Hasan Paşa'nın en güçlü rakip ve düşmanlarının bile onun ilme bağlılığı, yönetme kabiliyeti ve ahlâk bakımından da kendilerinden yüksek olduğunu onayladıklarının tanıkları pek çoktur. Birçok gemilerde ve filo komutanlıklarında görev yaptığı zamanların tanıkları onun ciddiyetini, idarecilik hünerini ve gemicilik bilgisini övmüşlerdir. Onun bir kere gördüğünü bir daha unutmadığını, kimseye kötü söz söylemediğini, ağzından küfür denecek kelimeler dökülmediğini herkes bilirdi. Ama onun bir kere de, «Teessüf ederim» den ibaret azarını işiten deniz subayları, ne rütbede olursa olsun artık Istanbul'da kalamazdı.

Hasan Hüsnü Paşa

Hasan Hüsnü Paşa idarecilik hüneri ve ciddiyetiyle tanınmış bir askerdi.

Onun devrinde bahriyemiz çok sağlam elemanlar yetiştirmiştir. Türk bahriyesinin levent ve bağımsız, hür düşünceli subayları o zaman tıbbiyelilere oranla daha kültürsüz sayılmalarına karşılık, arkadaşlarını ihbar edip, ele vermek gibi bir hainliği akıllarına bile getirmemişlerdi. Bir hafiye duvarı ile çevrilmiş olan Tıbbiye ve Harbiye okullarında ve bazı Istanbul kışlalarında söylenmesi felâketle sonuçlanan bazı sözler, tersanede ve donanma tayfaları arasında her gün kullanılan tekerlemelerdendi.

Bozcaadalı'nın jurnalcılığı benimsememesi, bahriyeliler arasında bu çirkin mikrobun yerleşip üremesine engel olmuştu.

Sultan Hamid, devletin sivil ve asker bütün şubelerinin yönetimine pek yakından ilgi gösterip müdahalelerde bulunduğu hâlde, Bozcaadalı şubesine, yani bahriyeye hiç karışmazdı. Hasan Paşa'ya bir çeşit bağımsızlık verilmişti. Nitekim Hasan Paşa, deniz kurmay dairesi dışında, bağımsız bir «Bahriye fen komisyonu» kurduğu zaman kimse bir şey diyemedi. Özellikle Avrupa bilim ve teknik çevreleriyle doğrudan doğruya ilişki kuran bu komisyon «Cerîde-i Bahriye» adlı bir haftalık gazeteyle «Mecmua-i Fünûn-ı Bahriye» adlı bir de dergi yayınlamaya başladı.

İstibdat devrinin kendilerine iş arayan hafiyeleriyle sansürün önünde pervasızca yayınlanan bu dergilerde, yabancı dergilerden tercümeler de yapılıyordu. Hattâ yabancı basında Türkiye hakkında yazılan ve Sultan Hamid yönetimini eleştiren yazılar da Türkçe'ye çevrilerek bahriye nâzırına veriliyordu. Bu tercümelerin Hasan Paşa tarafından muntazaman Abdülhamid'e gönderildiği bilinmekteydi. Bu komisyonun müdürü Süleyman Nutkî Bey'di.

Bahriye fen komisyonunun daha ilk kuruluşunda bile kuşku ve kıskançlıkla karşılandığını söylemeden geçemiyeceğiz. Asıl başkanı Bozcaadalı Hasan Paşa olduğundan, o hastalanıp yatağa düşünceye kadar bu dış baskılara karşı konulmuşsa da, o öldükten sonra komisyon dağıtılmış ve kadrosu da bahriye kurmay dairesine devredilmiştir.

Bu sayfalarda yayınladığımız karikatür, İtalya'nın Bologna şehrinde çıkan Le Perroquet adlı karikatür mecmuasının 13 eylül 1908 tarihli sayısında yayınlanmıştır. Genç Türk hükümeti uyuyor gibi oturan Avrupa palyaçosunun

burnunu tutmuş, şöyle diyor: «Sevgili dostum, kültür ve jimnastik okullarım sayesinde mâzinin çenberlerinden geçip herkesin hürmet edeceği bir Türk olarak eşit şartlar altında meydana çıkacağım».

Bu sayfalarda yayınladığımız karikatür, İtalya'nın Bologna şehrinde çıkan Le Perroquet adlı karikatür mecmuasının 13 eylül 1908 tarihli sayısında yayınlanmıştır. Genç Türk hükümeti uyuyor gibi oturan Avrupa palyaçosunun burnunu tutmuş, şöyle diyor: «Sevgili dostum, kültür ve jimnastik okullarım sayesinde mâzinin çenberlerinden geçip herkesin hürmet edeceği bir Türk olarak eşit şartlar altında meydana çıkacağım».

Kuzey'e Giden

«The Atlantic Convoys'dan» Çeviren: Osman Öndeş

Beş bin ton TNT yüklü geminin bulunduğu konvoy şiddetli bir hava hücumuna uğramıştı.

SULH devrinin o munis insanı, harbin dişlisine kendini kaptırınca, inanılmaz bir metanetle doluyor. Buna harbin psikolojisi diyorlar. Deniz savaşları derken genellikle kahramanlıkları hep büyük savaş gemilerinin maceralarında aramışızdır. Halbuki bunlar, silâhlarla donatılmış, yüksek sürat yapabilen, çoğu zırhlarla kaplı birer yüzer kale hüviyetindedir. Öte yandan içleri cephane vesair harp malzemesi doldurulmuş, azamî 11-12 mil sürat yapabilen lâlettayin şileplerı düşündünüz mü? Dünya Harbi savaş meydanlarında kazanıldı ama, onların ikmalleri yapılmasaydı, acaba dövüşe devam edebilirler miydi?

Konvoylardaki şileplerin hâli pek çetindi. Yaralanan veya makinesi ârızalanan

Konvoylar

gemi konvoydan geride kalsa bile, konvoy yoluna devam ederdi! İşte Tuğamiral David Mc. Le Breton komutası altındaki filo, 7 temmuz 1941 günü Rejkyavik limanına bir gemi eksik olarak varmıştı. 5 temmuz günü seyrederlerken, bir işaret fişeği görülmüş ve amiral, muhriplerden birini, ışığın görüldüğü yöne sevketmişti. Üç gün sonra muhrip Rejkyavik'e dört Amerikalı kadın yolcusuyle vardı.

Bu dört kadının hikâyesi New Orleans şehrinden başlamaktadır. Harvard Kızılhaç Birliği'ne bağlı olan hemşirelerden on kadın, İngiltere'ye gönderilmekteydiler. Britanya konvoyu içinde hemen her dost milletten bir şilep vardı. Hemşireler, 5 haziran günü Norveç bandıralı Vigrid motorlu gemisine yerleştirilmişlerdi.

MAKİNELER BOZULUYOR

Konvoy, vakti gelince hareket etti. 23 haziranda geminin makinelerinde anormal bir ihtizaz belirdi ve motorlardan biri bozulup devreden çıkınca, gemi süratten düşerek, konvoydan geri kaldı. Küpeştelere fırlayan yolcular, mürettebat, yanlarından geçip giden bütün gemileri hüzün ve korku ile takip ettiler. Bakışları ağlamaklı idi, ama harbin kanunu acımak bilmiyordu. Eğer civarlarında Alman denizaltıları varsa kendilerine yardıma gelecek gemiyle birlikte beraber onları okyanusun dibine gönderirdi. Çaresizlik içinde konvoyun gözden kayboluşunu seyrettiler.

Gece yarısı olmuştu. Kaptan Harold Holst, zabitânı ve mürettebatını, civarda

II. Dünya Savaşı'nda konvoylar, denizaltılara karşı savaş gemileriyle korunurdu.

Alman denizaltıları bulunabileceğini bildirerek, uyardı. Deniz, kaba dalgalıydı ve gemi, ikide bir yalpaya giriyordu. Iztırap ve sıkıntı içinde geçen bir geceden sonra, sabah saat 7.15'te iki torpito, geminin karnında infilâk etti. Neticede Vigrid bir şilepti ve devletlerarası hukuk kaidelerine göre, Alman denizaltısı, gemiyi terketmeleri için bir ihtarda bulunmak zorundaydı, hiç olmazsa bu, bir vicdan işiydi. Gemi süratle batıyordu; var güçleriyle filikaları mayna ettiler. On dakika zarfında geminin personeli olan 37 kişi ile Amerikalı hemşireler okyanusun ortasında dört filika içinde kalmış ve şilep batmıştı.

DENİZALTI SUYUN ÜSTÜNE ÇIKMIŞTI

Kansaslı Marien Blissett, Detroit şehrindeki Henry Ford vakıf hastanesinden mezundu ve sonradan deniz kuvvetlerinde göreve katılmıştı. Miss Blisset: «İçine sığındığım filika o derece kalabalıktı ki, beni süvarinin bulunduğu filikaya naklettiler. Alın yazımda yaşamak varmış, zira ayrıldığım filika bir daha bulunamadı,» demiştir.

Miss Blissett, Vigrid battıktan birkaç dakika sonra, denizaltı gemisinin korkunç koyu renkli gövdesinin suyun üzerinde belirdiğini ve bir Alman subayının kaptan kulesinde göründüğünü hatırlıyor. Subay, kendilerine doğru bağırarak geminin adını, nereden nereye gittikleri ve taşıdıkları yükün cinsini, miktarını sormuş ve kendilerini kurtarmaları için en yakın gemiye haber vereceklerini vaadettikten sonra, denizaltı gözden kaybolmuştu.

Hemşire Blissett, başlarından geçen faciayı şöyle anlatır: «Ertesi gün öğle üzeri müthiş bir sevince kapıldık. Zira, bize doğru yaklaşmakta olan bir konvoy belirmişti. İçimizi tarif edilmez bir yaşama azmi kaplamıştı. Konvoy gittikçe yaklaştı; onlara işaret vererek varlığımızı belli ettik. Herhalde bizi görmüşlerdi ki, önce konvoydan bir gemi ayrılarak üzerimize doğru geldiyse de, birden rota tebdil ederek tekrar konvoya iltihak etti. Çıldıracak gibiydik, bizi terkedip gitmişlerdi! Filika içinde kimi dua ediyor, kimi giden gemilerin peşinden küfürler sallıyor, kimisi ölüm korkusu içinde susuyordu. Birden deniz karıştı ve yakınımızda bir denizaltı gemisi su üstünde yükseldi. Konvoyun bizi neden bırakıp kaçtığını şimdi anlamıştık.

Bir konvoyu koruyan savaş gemisi, düşman uçaklarının ateşine karşılık verirken.

«Uçsuz bucaksız bir denizde dört filika idik sadece. Hangi yöne gitmeliydik, sanki pek önemliydi bu! Küreklerle ne kadar yol alabilirdik ki... Yiyeceklerimiz zaten bizi kaç gün besleyebilirdi? Suyumuz ise daha erken bitecekti muhakkak. Ama dört filikanın ikişer ikişer kararı ayrı oldu. Nitekim, iki filika İzlanda sahillerine doğru ilerlemeye çalışacaklarını söyleyerek bizden ayrıldılar. Bu filikalardan birinde Hemşire Margaret Sommerville ve Helen Jurewitz bulunuyordu. Talih onlara gülmüş ve bir gün sonra bir İngiliz harp gemisi tarafından görülerek kurtarılmışlardı. Biz, yani diğer iki filika ile 400 mil karayel istikametinde olan Groenland adasına ilerlemeye çalıştık. Benim filikamda hemşirelerden Lilian Pesnicak, Rachel Pierre ve Victoria Pelc bulunuyordu. Bu küçücük teknemizde gemi süvarisinin bulunuşu, belki hepimize ve bilhassa bana ayrı bir cesaret veriyordu».

Kuzey Denizi'ndeki bir konvoya mensup bir gemi buzlu sularla mücadele ederek ilerliyor.

TEK BAŞLARINA KALIYORLAR

Günler günleri kovaladı ve küçük filikalar Atlas Okyanusu'nda bir saat olsun sakin bir denize kavuşamadan dalgalarla boğuştular. Fırtına, ümitlerini alıp götürdü; filikalar dalgalarla dövüşüyor, sulara dalıp çıkıyordu. Korkunç bir geceden sonra, sabah ışıklarında yalnız kaldıklarını gördüler, zira ikinci filika kaybolmuştu.

Yiyecek istihkaklarını gayet dikkatle bölüşmeliydiler. Yağmur yağsa bile her şahıs başına yirmi dört saatte bir bardak su verilmesi kararlaştırıldı. Yiyecek ise, günde bir kere, o da akşam üzeri her şahsa verilen küçük üç parça et ve bir parça galetadan ibaretti. Ama hazıra dağ dayanmazdı. Son altı gün yiyecek olarak sadece yarım parça bisküvi ile hayatlarını idâmeye çalıştılar.

Süvari, hemşirelerin filikadaki pek feci şartlara nasıl metânetle dayandıklarını görerek, hayret ve hayranlığını bildirdi ve şöyle dedi: «Öyle dilerdim ki, cumhurbaşkanınız gemilerine emir versin ve sizler gibi cesur ve kahraman ruhlu kızlarını kurtarsın».

Süvari Holst'un dileği yerine geldi hakikaten, 5 temmuz akşamı mucize gibi bir şey oldu. Küçücük filikaları bir konvoyun içine düşmüştü. Hep birlikte kime el

sallıyacaklarını şaşırdılar. Ama o derece sevinç içindeydiler ki, gemiciler gömleklerini, şapkalarını, ceketlerini çıkartmış sallıyor, var güçleriyle haykırıyorlardı. Bir kısmı ise küreklerle işaret verme çabası içindeydi. Konvoy yoluna devam ederken bir muhrip onlara yaklaştı. Süvari işte o zaman, geminin bir Amerikan muhribi olduğunu farketti. «Miss Blissett bu senin bayrağındır, onlara el sallamalısın» dedi.

Gelen Charles F. Hugher muhribi idi. Rüzgâraltı yaparak, filikayı daha sakin bir tarafa bıraktı. Sonra gemiden atılan halata bütün güçlerini kullanarak asıldılar ve bordadan sarkıtılan ağa, şişmiş parmaklarının sızısına rağmen can havliyle sarılarak gemiye çıktılar.

GÜLMENİN SIRASI DEĞİL!

İnsan karakteri tuhaftır. Niçin karlı bir havada, buz tutmuş yolda kayıp yere düşenlere kasıklarını tuta tuta gülerler? Halbuki düşenin canı acımış, yahut daha fenası bir yeri incinmiştir. Pekâlâ, sessiz sakin dururken, arkadan gelip bir arkadaşınızı korkutunca, siz kahkahalarla gülersiniz de, arkadaşınızın kalbi neden üç buçuk atar? Şimdi bir başka şilebin hikâyesini anlatacağım. Ama unutmayın, onların hâli hiç de gülünecek gibi değildir. Eğer gülmeye kalkışırsanız, verilecek cevap şudur:

«— Gülmenin sırası değil!»

Vak'a, İzlanda'ya giden bir konvoyda cereyan eder. Gerçekte bu gemiler İzlanda adasına yol alan ikinci müttefik konvoyudur. Seyir süresince, kısmetleri varmış diyelim, düşman taarruzuna mâruz kalmadılar ama, American Legion isimli nakliye gemisi akıllarını başından aldı. Mürettebat, şileplerde hep aynı his içindedir; kendilerini, avlanmaya hazır ördek gibi sanırlar. Öyle ya, süratleri kifayetsizdir ve sürüler hâlinde emredilen yöne ilerler dururlar. Bir de onların etrafında yer alan muhripler vardır ki, çoban köpekleri gibidirler ve durmadan denizaltı arayıp, sağa sola koşuşurlar.

Konvoy, işte böyle ruh hâleti içinde yoluna devam ediyordu. Mürettebatın bir kısmı evvelce ölüm - kalım ânını yaşamışlardı. Almanlar'ın «Wolf Pack» denilen kurt sürüleri vâri denizaltı gemileri, konvoyların geçit yolları üzerinde pusu kuruyor ve sabırla bekliyorlardı. Derken pençelerine bir konvoy düştü mü, şileplerin işleri Allah'a kalıyordu.

American Legion şilebinin tayfalarından biri, tankerde çalışırken batışlarını hatırladı. Kesif motorin tabakası içinde kalmış, ölmüş ölmüş dirilmişti.

Birden ânî ve şiddetli bir sademe ile gemi sarsıldı! Ne olmuştu? Derhal alarm zilleri çalmaya başladı; gemiyi bu derece sarsan ne olabilirdi? Acaba yine bir düşman denizaltı gemisinin taarruzuna mı mâruz kalmışlar; öyle olsaydı, denizaltının fırlattığı torpito çarptıktan sonra infilâk ederdi! American Legion, «Liberty» sınıfı muazzam bir şilepti ama, çarpma öylesine şiddetli olmuştu ki, gemi baştarafından yukarı doğru hafif havalanmış ve makineleri tam yol ileri çalıştığı hâlde, birden yerinde sayar hâle gelmişti. Baş tarafa koşan bir tayfa, canhıraş bir sesle köprüüstüne bağırdı:

— Kayalıklara bindirdik!!

Konvoyun diğer gemileri yollarına devam ettiler ve American Legion'da panik havası dağları bastıracak kadar arttı. Daha sonra süvari, konvoy komutanlığına bir telsiz çekerek, başlarına geleni açıkladı. Amerikan Legion nakliye gemisi, kayalıklara bindirmişti, hem de tam pruvadan!

Haberi alan muhabere subayı «kayalık» deyince, amiral yerinden fırladı; derhal seyir subayına emir vererek, üzerinde seyrettikleri bölgenin haritasını istetti. Nasıl olurdu da gemilerden biri kayalığa bindirirdi? Halbuki yol aldıkları rota civarında bir sığlık bulunmadığı gibi, derinlik 300 ilâ 400 metreyi aşıyordu... Amiralin aklına son olarak şilebin bir denizaltı gemisine bindirdiği fikri geldi ve muhriplerden birini görevlendirerek, American Legion üzerine sevketti.

Muhrip, tam yolla alabanda ederek, aksi rotaya döndü ve imdat isteyen şilebe dikkatle yaklaşıp, baş tarafına projektörünü tuttu. Muhrip komutanı köprüüstünden, ikinci komutan baş taraftan gözlerini faltaşı gibi açmış, diğer personel ile şilebin pruvasındaki kayalığın mahiyetini anlamaya çalışıyorlardı. Derken, ikinci komutan işin sırrını çözdü ama, eli avurduna bastırılmış bir hâlde, köprüüstüne bağırarak rapor etti:

— Komutan, komutan, bu bir kayalık

II. Dünya Savaşı uçaklarla gemiler arasındaki çok şiddetli savaşlara sahne olmuştu.

değil, kocaman bir balina bu!...

Komutan:

— Ne? dedi. Tuh, Allah cezalarını versin!

Dedi ama, ne kendilerinde, ne de kazazede gemide hâl kaldı. Muhripte, komutandan ere kadar herkes kahkahayı basarken, şileptekiler utançlarından, aldıkları rahat nefesin hayat dolu hazzını duyamadılar. Muhrip çekilirken, şilebin makineleri tam yol tornistan çalıştırıldı ve dev bir balinanın ortasına saplanmış baş taraf, kolaylıkla önündeki engelden kurtuldu. Şilep de konvoya katılarak yoluna devam etti.

KAYNAMIŞ KARPUZ SEVER MİSİNİZ?

İzlanda'da üslendirilen askerlerin bir deniz üssü inşa etmeleri meyânında, başarmaları gerekli bir başka görev daha vardı. Buna «Halkla ilişkiler» deniliyordu. Bir kısım İzlandalılar, Amerikalı deyince eli tabancalı ve kementli kovboyları hatırlıyorlardı. Hollywood'un en büyük ihraç metaı kovboy filmleri olunca, İzlandalılar'ı da mâzur görmek gerekirdi.

Deniz üssü kısa zamanda tamamlanırken, hâliyle sosyal bir yakınlaşma belirdi. Üssün kafetaryasında her hafta müzikli toplantılar yapılıyor ve misafirler bü-

feden istifade edebiliyorlardı. Amerika ile İzlanda halkının yakınlaşmasını galiba janbon temin etti! Zira, İzlandalılar janbona bayılırlardı ve bir ithal metaı idi. Harp sebebiyle Avrupa ile yapılan ticaret durduğundan janbon gelmez olmuştu; buna mukabil kasaplarda koyun yahut at eti bulunuyordu. Halkın bir diğer gıdası da balıktı tabiî; patatesle süsleyerek yaptıkları bir çeşit balık yemeği, siyah ve sert bir kahve içilerek tamamlanırdı.

Sosyal münasebetler, hâliyle kısa zamanda bazı gönül ilişkilerine yolaçtı. Birbirlerine âşık olanlardan evlenenler çıktı ve İzlandalı aileler denizcilere kapılarını açtılar. Hani, her milletin kendine has bir yemek alışkanlığı vardır; bunu da kimse tenkid etmemelidir. Meselâ, İngiliz sofrasının nâdide yemeklerinden biri, domuz pirzolasının üzerine oturtulmuş kocaman yarım bir şeftali kompostosudur. Domuz etini, şeftali kompostosuyla lezzetle yiyebilirseniz ne âlâ. Aynı şekilde, eğer İzlanda'nın dağ mersini reçelli eşek eti ızgarası Amerikalılar'a garip geldi ama, Amerikalılar'ın da bazı yiyeceklerinin onlara pek tuhaf geldiği gerçektir. Meselâ karpuz.

Bir Amerikalı deniz eri flört ettiği bir İzlandalı kız arkadaşıyle konuşurken, ne kızın, ne de ailesinin karpuz görmediklerini ve tanımadıklarını farketti. Flörtüne ve ailesine güzel bir jestte bulunmak için, Amerika'ya gitmekte olan bir arkadaşına müteakıp konvoyla göndermesi kaydıyle bir karpuz sipariş etti. Aradan epey bir zaman geçti ve beklenen hediye, kocaman ve nâdîde bir karpuz İzlanda'ya ulaşmıştı. Bahriyeli ele geçirdiği hediyesini aynı gün, öğleye doğru flörtünün evine gönderdi ve akşam yemeğe davet edildiğini öğrendi. Akşam kendisini pek üzgün ve sıkıntılı bakışlarla karşıladılar. Sevgilisi boynunu bükerek:

— Beni affet, dedi. Karpuzu öğleden beri kaynattığım hâlde, hâlâ sert; pişmedi!...

GEMİ TORPİLLENİYOR

Alman denizaltı gemilerinin saldırısına uğrayan 16.000 tonluk yağ tankeri Salinas'ın başına gelenler de tuhaftır. Kuzey konvoyları içinde seyrini tamamlayıp İzlanda'ya vardıktan sonra, aldığı bir emirle tek başına Amerika'ya avdet etmesi bildirilmişti. Salinas, 30 ekim 1941 günü İzlanda'dan ayrıldı ve boş olarak anavatana doğru yola çıktı.

Deniz bir çarşaf kadar düzgündü. Yıldızsız bir geceydi. Çok geçmeden ihtiyar tankerin tam vasatına iki torpito birden çullandı. 1921 senesinde denize indirilmiş ve senelerdir yaptığı seferlerden sonra yıpranmış, ihtiyar gemi, sarsıntılarla inlediği sırada, henüz ortalık aydınlanmamış bulunuyordu.

Allah'tan gemi boştu ve torpitoların infilâki dışında, yakıt yangını meydana gelmedi. Deniz suyu, açılan yaralardan seller hâlinde gemiye dolarken, Salinas rüzgâra ve akıntıya tâbi bir tekne hâline geldi ve yan yatmaya başladı. Ne var ki, gözcüler, kendilerine tecavüz edeni teşhis etmek sorumluluğu içinde her açıyı taradılar, topçular top başı yaptı, yara savunma personeli su geçmez bölmelere koşup, kapattılar. Diğer mürettebat da gemiyi terk etme mevkilerinde, gerekli hazırlığa başladı.

Aradan on yedi dakika geçmişti ki, gözcüler bir denizaltı gemisinin su üstüne çıktığını farkettiler ve «Sancak tarafta bir denizaltı görüldü» diye bağırarak hedefi rapor ettiler. Lâkin, kara talihleri aldıkları yaralarla bitmiyordu. Düşman, taşıdığı silâhların değerine bakmadan, yaşlı tankeri an geçmeden batırmak azminde olacaktı ki, üçlü bir torpito atışı daha yaptı. Herhalde bu denizaltı komutanı, devletinin malını israf etmekten ötürü dîvân-ı harbe verilecek cinstendi; ama torpitolarını ateşlemişti bir kere! Gözcüler:

— Torpito izi, üç torpito! diye avazları çıktığı kadar bağırdılar.

Tamir ekipleri son takatları ile gemilerini kurtarmaya çalışırken, üçlü torpitodan bir tanesi Salinas'ın kıç makine dairesi ile kıç taraf arasında bir yere saplandı. Güdük bir ses, bir çarpış, bir sademe ile irkildiler, her an havaya uçmayı beklediler... Ama, torpito infilâk etmedi. Alt bölmelerde olan herkes korkuyla güvertelere fırladı. Top personeli ise öfke içinde 7.62'lik tek namlulu bir top ile, kendilerine ecel emrini tebliğ eden düşman denizaltısına meydan okumaktaydı.

Üsteğmen Jerman, köprüüstüne çıktı ve dişleri arasında bir sigara bulunduğu hâlde, ölüm-kalım savaşını idare eden

Torpito yiyen «Tiger» adlı şilep, sulara gömülüyor.

gemi kaptanı Binbaşı Harley F. Cape'i selâmladı. Yaralanmış bölmelerin kontrol altına girdiğini ve bir grup teşkil ederek Salinas'ı kurtarabileceğini rapor etti. Bu esnada dalmakta olan denizaltı gemisine bir mermi isabet ettirdiklerini sanan top mürettebatı sevinç çığlıkları atarken, süvari, Üsteğmen Jerman'a:

— Pekâlâ, durmayın gerekli tedbiri alın! diye emretti.

En kısa zamanda röleye göre tamirci partiler ayrıldı ve bir yandan da S.O.S vererek yardım çağrısında bulundular. Nihayet, Dupont isimli bir muhrip yardımlarına gelince, gönülleri rahat etti ve daha emniyetle gemilerini tamire giriştiler.

«BEN O SİGARAYI...»

Kan-ter içinde çalışırlarken, yeniden bir denizaltı alarmı olunca yürekleri ağızlarına geldi. Bu defa karşı koyacak takatları yoktu, fakat su bombalarının infilâklarını duydular. Dupont muhribi gerekli olanı üzerine almıştı, işlerine devam edebilirlerdi.

Maamafih, Salinas öldürücü şekilde yaralanmamıştı. Öyle ki, aldığı yaralar geminin öteki bordaya meyletmesi sebebiyle su hattının üzerinde kalmış ve batışı önlemişti. Hele su geçmez bölmeler de kapanınca, geminin emniyeti artmıştı. Salinas bu hâliyle vatana avdete devam etti. Fakat delinen sarnıçlardan sızan yağ, dümen suyunda bir iz yapıyordu. Bu, düşman için bir nevi ipucu demekti. Çare olarak, muhrip sık sık zikzak rotalarla Salinas'ın dümensuyunda seyretti ve yağ izlerini dağıtmaya çalıştı.

SALİNAS MÜRETTEBATI

Gemilerini yaralandıkları hâlde, terketmeyip, eşit olmayan şartlarda düşman denizaltısına karşı silâhla savunduklarından ve tamir ederek vatana getirmeyi başardıklarından ötürü, «Bahriye Haçı» madalyası ile taltif edildiler ve görevlerinde gösterdikleri liyakatten dolayı birer derece terfi ettirildiler.

Limana avdet edildiği ve o müthiş heyecanın geçtiği bir sırada, Salinas'ın mücadelesini öğrenenlerden biri, kaptanın, tecavüz esnasında ağzında bir sigara olduğu hâlde, köprü üstünde gösterdiği soğukkanlılıktan dolayı kendisini tebrik edince, Binbaşı Cape cevabı veriverdi:

— Ne cesareti? Ben, o sigarayı ağzımda dişlerim birbirine vurmasın diye bulunduruyordum!

MURMANSK SEFERLERİ

Bağımsızlık destanlarından nasibini almış denizcilerin sayısı durmadan artıyordu. Demek ki, sivil hayatlarında bir karıncayı incitemiyecek kadar mûnis ve şefkat dolu olan insanları, ecelle mücadele edecek kadar cesur yapan bir gizli kuvvet vardı. Harbin fecaati, subay, astsubay ve erat salonlarında Sherlok Holmes anlatılır gibi tekrarlanıyordu. Bu seferlerden biri, tarihe «Murmansk Seferi» adıyle yazılmıştır.

1941 yılı sonlarına doğru Alman ordu-

Rusya'ya giden bir konvoya mensup Bensen şilebi yediği torpito neticesi yanarken.

ları Moskova kapılarına ulaşmıştı. Rusya, Batılı müttefiklerinin yardımına son derece muhtaç bir vaziyette bulunuyordu. Hâliyle Amerika'nın sağladığı harp malzemelerinin nakli gerekmekteydi. Yardım malzemesinin Rusya'ya varması için en kestirme yol, Kuzey kutbunu dolaşarak Murmansk limanına ulaşan rota idi ve Beyaz Deniz'den geçerek Arhangel limanı da olabilirdi.

26 mart 1942 günü, 99'uncu Birleşik Kuvvet, Tuğamiral Robert C. Giffen komutasında, Main'deki Casco körfezinden anavatan donanması ile birlikte harekât yapmak üzere Scapa Flow'a yol verdi. Amiral, Washington muharebe gemisinde bulunuyordu ve filoda Wasp uçak gemisinden başka, Tuscaloosa ve Wichita kruvazörleri, konvoyu İzlanda'dan Kuzey kutbuna kadar himaye etmek için, Amiral Hamilton komutasındaki filotillaya katılmak üzere emir aldılar.

Kruvazör grubunun görevi, konvoyu salimen tehlikeli bölgelerden geçirmek, ikinci olarak düşman denizaltı ve su üstü gemilerine karşı korumaktı. Bundan evvelki Murmansk konvoyunun pek az bir hasar ile hedefine varışı, Hitler'i öfkelendirmişti.

EXPOSITOR'UN HİKÂYESİ

4 mart günü sabah 9'da, Expositor adlı şilep Philadelphia limanından ayrılarak New York istikametinde rota verdi. New York'ta 5.000 sandık TNT yüklediler. Anbarlarını dolduran cephaneyi İskoçya'nın Gourock - Loch Long mevkiinde Clyde demirleme bölgesine nakledecekler ve bu noktada bir konvoya iltihak edeceklerdi. 27 mart sabaha karşı saat üç sularında Expositor bildirilen mevkıe vardı ve 1 nisan günü yeniden hareket ettiler.

O gün ikindi üzeri saat 16.00'da konvoyun öncü gemisi rota tebdil ederek geri gelmeye başladı. Konvoyun Gourock'a avdet etmesi için Admiralty'den mesaj emri alınmıştı. Loch Long'a tekrar demirlendiği zaman, dönüşün sebebi açıklandı. Konvoy gemilerinin silâh teçhizatları ile sorumlu olan şube, bu konvoydaki gemilerin yeterli şekilde savunmaya hazırlanmadıklarında ısrar etmişti. Ertesi gün ilâve edilecek silâhlar gemilere getirildi ve monte edilmeye başlandı.

7 nisanda, dört gemilik bir kafile, Admiralty'nin emrine uyarak İskoçya'nın Lismore adasının Lynn of Lorn kısmına doğru rota verdiler. Üç gün süren bu yolculuk sonunda gemiler, Amerikan, İngiliz ve Rus şileplerinden müteşekkil 25 gemilik bir konvoyo katıldı ve kuzey Rusya seferinde son uğranılacak mevki olan Rejkyavik limanına gittiler.

Gemiler Rejkyavik'te on gün kaldı. 26 nisan sabahı pervaneler yeniden çalıştı, Murmansk'a doğru yola çıktılar. Üçüncü gün hava bozmaya ve bir kar fırtınası şiddetlenmeye başladı. Öyle ki, konvoy gemileri bazan gözden kayboluyor, sonra arada bir şöyle görünüp yine kar tabakaları altında görünmez oluyorlardı.

Güneşin batmasına bir saat kala, komo-

dordan «Düşman hücumu beklenmektedir» anlamına gelen bir işaret aldılar. Hakikaten üç düşman uçağı sancak bordaya paralel olarak yaklaşarak ateş açtılar ve torpitolarını koyverdiler. Suyun takriben elli ilâ yetmiş beş kadem kadar üzerinden seyrediyorlardı. Gerek harp gemileri, gerekse şilepler ölmek ve öldürmek mücadelesinin en şiddetli savaşına giriştiler. Gemiler makinalı tüfeklerini, orligon ve boforslarını fasılasız düşman uçaklarına karşı boşalttılar. Fakat uçakların bıraktığı iki torpito şileplere isabet etti ve şiddetli, kulakları tırmalayan infilâklar duyuldu. Üç uçağın bir uçağı isabet almış, diğer ikisi uzaklaşmaya başlamıştı.

Düşman sahneden çekilmişti, artık güvertelerde olanlar torpito isabet eden gemileri seyredebiliyorlardı. Hayrettir ki, batmakta olan gemilerden biri bir harp gemisiydi ve hem de komodorun bulunduğu Bothaven muhribiydi. Gemi süratle başlanıyor ve pruvası denize gömülürken, personel güverteden denize atılıyordu. Cape Corso isimli şilep ise alevler ve dumanlar arasında görülmez olmuştu. Bu geminin infilâkı sonucu alevler göğü kapladı ve âdeta bütün tekne bir alev yumağı hâlini aldı. Taşıdığı yükün cephane oluşundan ötürü parça parça oldu ve mürettebatından kimse kurtulamadı.

AŞÇIBAŞININ BATIRDIĞI GEMİ

Batan gemilerin ve çarpışmaların heyecanı üzerlerindeyken, Jutland isimli şilep de kazan dairesinde infilâk eden torpitodan ötürü ikiye bölünmüş, manikalarından stimler fışkırır bir hâlde batmaktaydı. Bu esnada manzarayı seyredenlerden bir subay:

— İki torpito attıklarını gördüktü uçakların? Peki, üç gemi iki torpito ile nasıl batar? diye şaşkınlığını belirtti!

Yanındaki bir diğeri, derhal işin farkına vararak:

— Bunlardan birini denizaltı batırmış olacak! Bölgede düşman denizaltısı var! diye bağırdı.

Tam o sırada bu muhavereyi tasdik edercesine, bir düşman denizaltı gemisi, Expositor'ün sancak kıç omuzluğundan ve çok yakın mesafeden yükseliyordu...

Denizaltı gemisi belki de sephiye tutamadığından ötürü, istek harici Expositor'a sürünecek kadar yakın bir mesafede satha geliyordu. O derece yanyanaydılar ki, hiçbir topu bu hedefe tevcih edemiyorlardı. Konvoyda bulunan hiçbir gemi, 5.000 sandık TNT yüklü Expositor'u vurmadan denizaltıya ateş açamazlardı. Saniyeler göz açıp kapatıncaya kadar geçti.

Bu esnada kıç tarafta hava almak için duran aşçı, gözlerinin önünde bir denizaltı gemisinin yükselişini görünce olduğu yerde dona kalmış ve gördüklerine pek inanmak istememişti. Hemen sonra sevk-i tabiî ile kıç topa koştu. Bu işi yaparken, bir yandan bağırıyor, söyleniyor, öte yandan yardım istiyordu.

Denizaltının kaptan kulesi su sathında yükselmeye devam etti ve iki geminin aralarındaki mesafe biraz açıldığından sadece kıç topun hedef açışı içine girdi. Aşçı, yardıma koşanlarla, topu denizaltıya tevcih ederek ilk atışı yaptı. Netice, karavana idi! İkinci mermi kaptan kulesinde patladı ve kule tamamıyle berhava oldu. İkinci mermiden sonra denizaltı gemisi batmaya başladı. Suyun üzerinde büyük bir köpük ve hava kabarcıkları kaynaştı...

Aşçının başarısı donanmada duyuldu, silâh personeli ile ilgili şakalar bile yaygın hâle geldi. Topçulara takılan diğer sınıftakiler «Hıh, bir iş mi topçuluk, hava almaya çıkan ahçı bile denizaltı batırdıktan sonra!» diye tekerlemeler çıkardılar. Ama konvoy hava akınlarına mâruz kalarak yeni kayıplar verdiği hâlde Murmansk'a ulaştı. Limanın pek çok kısımları bombalanmış, harap olmuştu. Expositor rıhtıma yanaşınca, bunca uzun günlerin ve çekilen zahmetlerin izleri kayboldu. Güverteden rıhtıma bakan iki denizci aralarında konuşurken, biri:

— Bir Rus kızı ile tanışmayı isterdim, dedi.

Sonra ikisi de küpeşteye dayanarak, rıhtımda çalışan Rus kadın işçilerine baktılar. Kadınlardan biri yolu kapayan uzunca bir kalası kaldırmak için duraladı ve herhalde en az 60 kilo ağırlığındaki kalası kayıtsızca yolun kenarına atıverdi. Expositor'den manzarayı seyreden iki denizci hayretle birbirlerine baktılar. Bir Rus kızı ile tanışmak isteyen denizci:

— İşi bir kere daha düşündükten sonra kesin karar vermeliyim! diye söylendi.

Konvoylar devam edecekti...

Tarih Boyunca Dünyada ve Türkiye'de

TEŞRİH

YAZAN: Doç. Dr. SIRRI AKINCI

Avrupa'da ilk teşrih Andreas Vesalius'la XVI. asırda, Türkiye'de ise XIX. asırda başladı.

ORTAÇAĞ'IN kilise otoriteleri insan cesetlerinin teşrihine karşı gereken engelleri, peşpeşe sıralamakta çok ustaca davranmışlardır. Bunlardan birincisi «Allah'ın Yüce Şânına Uygun», «Kilise Kan Akıtılmasından Tiksinir» şeklindeki prensiptir. İkincisi insan bedenini mukaddes ruhun mâbedi telâkki eden ve bu sebeple ona neşter vurulamıyacağını derpiş eden dinî görüştür. Üçüncüsü ise, ölümden sonra dirilmeyi (Bâsübâdelmevt) esas kabûl eden Hıristiyan inancına göre, ruhun döneceği cesedi suret-i kat'iyede parçalamamayı emreden kilise prensibidir. Bu münakaşa edilmez temel hükümlere aykırı davranan herhangi bir âlim, dinin doğru yolundan çıkmış sayılıyor ve zorbaca soruşturmayla (Inquisition) ya «Kara Liste»ye geçiriliyor, yahut da, odun yığını üzerinde diri diri yakılarak can veriyordu. İşte her biri birer manastır keşişi olan Ortaçağ hekimleri, bu sebeplerden dolayı diseksiyon (teşrih) masalarına hususî izinler dışında pek kolay yana-

Andreas Vesalius'u teşrih masası başında ders verirken tesbit eden bir tablo.

şamıyorlardı. O devrin insan anatomisi (teşrih) Clarissimus Galenos'un (M. 130 - 200) mefhumlarına dayanıyordu. Pratik çalışmalardan mahrumdu. Tedrisat zarurî olarak teorik sahasına kaydırılmıştı. Bu da hocanın kürsüye çıkıp, vaktiyle C. Galenos'un yazdıklarını harfi harfine okuması tarzında yapılıyordu. Fakat işin kötü tarafı, adı geçen şahsa ait eserin affedilmez yanlışlarla dolu olmasıydı. Çünkü hayvan diseksiyonlarına göre kaleme alınmıştı. Ama ne zararı var! Ortaçağ insanı için ilim değil din, düşünmek değil inanmak, ilmî eser değil Kitâb-ı Mukaddes, millet değil Hıristiyan ümmeti, ülke değil kilise, hükümdar değil papa, bu dünya değil öbür dünya, bir kelimeyle akıl prensipleri değil, inanç sistemi ehemmiyetliydi.

Neresinden bakılırsa bakılsın tutulacak yeri olmayan, günümüz komünizmi gibi hür düşünceyi zincirlere vuran, andıkça insanlığın her zaman utanç duyacağı bu kapkaranlık çağı «... biraz kilise, biraz teoloji, biraz enkizisyon, biraz da yanmış insan eti kokar» şeklinde tavsif edenler vardır. Bunlara, peşpeşe Haçlı Seferleri tertip ederek, seller gibi Müslüman kanı akıtma teşebbüslerini de çekinmeden biz ekleyebiliriz. Vicdan hürriyetine sırtını çevirmiş, katmerli fanatik dinî görüşlerin, ilmi de, âlimi de korkunç hâkimiyetine aldığı bu biteviye dünya düzeninde, «Üç hekimin bulunduğu yerde, Allah'ın iki münkiri vardır» şeklindeki sapık aforizmayla, hekimlerin ne olduğu gûya anlatılmak istenmiştir.

İçtimaî vasatın böylesine ağır suçlayıcı bir görüşüne hedef olmuş hekimlerden, ilmin gerçekçi yolunda yürümek şüphesiz beklenemezdi.

RÖNESANS'TA DURUM

Bu çağ Avrupa kültüründe mühim bir merhaledir. Günümüz Garb medeniyetinin ilk basamağı Eski Yunan'sa, ikinci basamağı Rönesans'tır. Bu Eski Yunan'ın yapıcı kalburüstü şahsiyetlerinin de çoğu Anadolu menşelidir. Son araştırmalar bunu açıkça ortaya koymaktadır. Hiç birinin bugünkü fiktif siyasî Yunanistan'la suret-i kat'iyyede alâkası yoktur.

Rönesans, Avrupa kıt'asının belirli bir coğrafya parçasında ortaya çıkmıştır. Beşiği İtalya'dır. Daha sonra Fransa, Almanya, İngiltere, İspanya'da serpilip gelişmiştir. Başlangıcı XIV. asra kadar inerse de, rengini belli edişi XV. ve XVI. asırlara rastlar.

Rönesans, akıl, tecrübe ve müşahede-

nin insan kaderine mahrek çizdiği mutlu bir çağdır. Bu çağda halk kitleleri için «Kilise dışında necat yoktur» kazıyyesi değerini artık kaybetmiştir. Ortaçağ'da ilâhî irâdenin dünyevî bir kolu sayılan devlet, Rönesans'ta dinî tesirden yakasını kurtararak muhtariyet elde etmiş, daha doğrusu millî irâdeye dayanır şekle geçmeye doğru bir şahsiyet kazanmıştır. Din, hakikî yeri olan vicdanlara itilmiştir. Müsbet ilim her sahada sesini yükseltmeye başlamıştır.

İşte bu sırada Andreas Vesalius (1514 - 1564) adlı ve mevzuumuz için fevkalâde değer taşıyan bir zekânın, Avrupa tıp âleminde parladığını görmekteyiz. Menşei Flaman olan bu âlim, insan anatomisini C. Galenos kitâbî nakilciliğinden kurtarıp, diseksiyon masalarına götüren, böylece de modern tıbbın temeline ilk taşı koyan aydın kafa ve uğurlu eldir. «De Humani Corporis Fabrica Libri Septem» başlıklı eseriyle, mevzuubahis ilimde velût çağı açmıştır. Sonraki iki yüz

elli senelik fasılada pek çok anatomist, A. Vesalius'un yolunda giderek, insan cesetlerini didik didik edecekler, keşifler keşifleri takip edecektir.

Uzak Şark ve Orta Şark'ta tarihin çok eski devirlerinden itibaren gelişen ve içine İslâm medeniyetinin azımsanmıyacak katkıda bulunduğu tıbbı, Anadolu Selçukîleri aldılar, onlardan da Osmanlılar benimsediler.

Bu tıp, Şark'ın büyük klinikçisi Ebû Bekr Râzî'nin (850? - 920?) «El - Hâvî» sini, büyük âlim, büyük hekim Ebû Reyhan Bîrûnî'nin (973 - 1051) «Kitâb'üs - Saydala» sını, yine büyük hekim ve yazar İbni - Sînâ'nın (980 - 1037) «El Kanûn fi't - Tıbb» ını, Endülüslü Ebûl Kaasım Zehrâvî'nin (? - 1013) «Kitâb - üt - Tasrif» ini, İbn-ür Rüşd'ün (1126 - 1198) «Müfredât» ını sinesinde toplamıştı.

Osmanlı tabipleri, bazan Arapça, bazan da Türkçe olarak kaleme aldıkları eserlerinde, adı geçen âlimlerin ilmî müktesebatını pek bol şekilde kullanırlardı.

Bu arada bazı âlim tabiplerin «Hamse» başlığı altında bir külliyât meydana getirdiklerini de bilmekteyiz. «Beş» mânâsına gelen Arapça bu tâbirle, beş kişiden kurulu İslâm peygamberi ailesine (Âl-i Abâ) hürmet gösterilmek istenirdi. Kitap yazarken bile, dinî tesirin mevcudiyetini bu davranış pek güzel göstermektedir.

Her tıbbî eser, kendinden önce yazılmış diğer bir esere, aşağı yukarı benzerdi. Bunların ilk varaklarında fihrist bulunur, sonra Besmele ile metne girilir. Allah'a hamd, Hz. Muhammed'e senâ edilir, padişâh-ı âlempenâh'a dua ve methiyeler yağdırılır, Kur'ân-ı Kerîm'in bir âyetine ya da bir hadîs-i nebevî'ye göre, tıbbın bir tarifi yapılır, daha sonra da baş, gövde, etraf hastalıkları, Ahlât-ı Erbaa nazariyesi (Dört Hümör Teorisi) esaslarına göre tefsire tâbi tutulurdu. Ne tecrübî araştırmanın, ne de müşâhedenin sözü bulunurdu. Zamanın Batı tıbbı gibi, tamamen kitâbî nakiller ön planda tutulurdu. Söz ikide bir «Eş - Şeyh - ür - Reis» tâbiriyle, İbni Sînâ'ya getirilir, onun tavsifleri etraflıca belirtilir, bazan da «Bukrat Hekim», «Calinus Hekim» isimleriyle Hippokrat ve C. Galenos'a atıflar yapılırdı. En sonunda da hayvanî, nebâtî, madenî maddelerden ibaret havan işi tekniğine göre hazırlanmış ilâçlarla tedavi faslına geçilirdi.

Istanbul Üniversitesi'ni açan Fâtih Sultan Mehmed.

Çoğunu tetkik etmek fırsatını bulduğumuz bu kitaplarda, insan cesetlerinin diseksiyonu meselesine hiç ama hiç yanaşılmazdı. Çünkü İslâm'da mezarların veya cesetlerin açılması bir bid'at-ı kabîha sayılmıştı. Yani Hz. Muhammed zamanında yapılmayıp sonradan uydurularak ortaya atılmış, İslâm'ın saf amellerine aykırı bir ameliye tarzında telâkki edilmişti.

II. Sultan Bâyezid devri şeyhulislâmlarından Mevlânâ Alâüddin - il - Arabî, bu hususu bir fetvasında açıkça belirtmiştir. Bu sebeple, Osmanlı tıp âlimleri eserlerinde mezar açma (Feth-i Kabr), ceset açma (Feth-i meyit = otopsi) mevzularına hemen hemen hiç temas etmezlerdi.

Ancak, XVII. asırda Hekimbaşı Emîr Çelebî, XVIII. asırda da Hekim Abbas Ve-

sîm Efendi meselinin tıp nokta-i nazarından ehemmiyetini kavrayarak, eserlerinde bu ameliyelere dolambaçlı bir şekilde temas etmişlerdir.

KURUÇEŞME TIP MEKTEBİ

XIX. asrın başında III. Sultan Selim, Osmanlı tahtındadır. Bu ileri fikirli padişah ve bazı yakınları inkılâpçıdır. Fakat korkunç ve teşkilâtlanmış bir irtica da pâytahtın içtimaî havasına dalbudak salmıştır. Padişah, eldeki tıp medresesinin aksine, insan cesedi diseksiyonlarını tedris programına almış bir tıp mektebi açtırmak gayesindedir. Lâkin, imparatorluğun halkına da bunu bir türlü duyuramamaktadır. Çünkü ayaklanma fırsatı kollayan mürteci kuvvetler vardır. Sonunda şöyle bir hâl suretini uygun bulur: Tıp mektebini, Istanbul'daki Rum tab'aya açtırmak! Bunun için de Dimitroşko Muruzbeyzâde isminde suretâ Eflâklı, hakikatte su katılmamış Fenerli Rumlar'dan birini bu işin başına getirir.

Adı geçen Rum, Istanbul'un Kuruçeşme'sinde bir tıp mektebi açacak, mektebin talebeleri hep Rum gençlerinden seçilecek, orada tıp tedrisatı, bizim Süleymaniye tıp medresesinin aksine, insan cesedi diseksiyonlarıyle başlatılacak, yani tam anlamıyle laik karakterde olacak, böylece bilvasıta da olsa Garblı tıbbı, memâlik-i Osmânîye'ye girmiş olacak.

Tasarı belki güzeldi; ama, ne yazık ki yürüyemedi. Çünkü Muruzbeyzâde'nin, imparatorluğun en amansız düşmanı «Moskof Keferesi» ile gizliden alâka ve irtibâtı tesbit edildi. III. Sultan Selim de katline ferman verdi. Böylece, Kuruçeşme tıp mektebi projesi gerçekleşemedi ve sadece Türk tıp tarihi sayfalarında yer aldı.

II. MAHMUD DEVRİ

II. Sultan Mahmud devrinde Batı'nın birçok tesiri arasında, iktisadî tesir de iyice kendini göstermeye başlamıştır. İktisadî bakımdan zayıf toplumlar, eninde sonunda bir kültür istihâlesine uğrarlar. Mümtaz Turhan'a göre bu istihâle ya dış tazyikle, yahut toplum içinde idare gücünü ellerinde tutan, ufak fakat kuvvetli bir zümrenin, zorla denilebilecek yollarla, yabancı bir kültürü o topluma sokup sindirmeye gayret göstermesi tarzında olur. Yine Mümtaz Turhan'a göre, XVIII. asrın son yıllarıyle, XIX. asrın ilk yarısı içindeki Osmanlı İmparatorluğu'na Garb kültürünün girmesi, söylenilen yollardan daha çok, ikincisiyle olmuştur. Hâdise, içtimaî psikoloji nokta-i nazarından «mecburî kültür değişmeleri» adını alır.

Bu mâlûmatın ışığında, II. Sultan Mahmud'u, mecburî kültür değişmeleri operasyonunu tatbik eden bir hükümdar olarak tavsif edebiliriz. Etrafındaki mürtecilerin «Gâvur Padişah» adını taktıkları bu reformatör Osmanoğlu, az zamanda, yıkılmaya müheyyâ devlete, ömür sağlayacak pek büyük işler başardı. Bu meyanda, 14 mart 1827'de de «Tıbhâne-i Âmire ve Cerrahhâne-i Mâmûre» adını alan ve kısa bir müddet sonra, «Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne» ismiyle tıp tarihimize giren mektebi açtı. Ama istenilen yine olmadı. Tedrisat yine insan diseksiyonlarından mahrumdur. Yani, medresevârîdir. On yıl böyle geçti. Bu arada II. Sultan Mahmud da öldü.

Yerine geçen oğlu Sultan Abdülmecid, babasının inkılâpçı yolundadır. Bu padişahın tahta çıkışının ilk yıllarında (1841), Hekimbaşı Mustafa Behcet Efendi'nin de gayretiyle, Avusturya'dan getirilen Charles Ambrois Bernard'ın öncülüğüyle insan cesetlerine ilk diseksiyon yapıldı. Yapıldığı mahal Avusturya Hastanesi'dir (bugünkü Fransız La Paix Hastanesi). Diseksiyon yapılan şahıs da, Hırvat bir ameledir. Bu diseksiyona ait protokoller daha önce İ. Ü. Tıp Fakültesi Mecmuası'nda tarafımızdan neşredilmiştir.

İşte bu adım, tıp tedrisatının lâik karakter kazandığının en belirli, en şaşmaz nişânesidir.

O hâlde mektebin açılması yahut açılış tarihinin mânâsını şöylece tefsir edebiliriz.

Netice:

14 mart 1827 Osmanlı tıbbının Garb tıbbına dönüşünün başlangıcıdır. Bu başlangıç, insan cesetlerinin diseksiyonu yasaklayan ve en azından beş yüz yıl Osmanlı tabâbetinde hâkim olan İslâmî - dinî tesirin «mecburî kültür değişmeleri» hâdisesiyle yerini lâik tabâbete vermesidir.

Aynı zamanda, Fâtih devri ilimsever zihniyetinin de tekrar canlanmasıdır.

31 Mart Vak'ası ve Yıldız Sarayı Yağması

YAZAN: Dr. SEDAT KUMBARACILAR

Dîvân-ı Harp kararları çok sür'atle veriliyor, idam hükümleri vakit geçirmeden yerine getiriliyordu. O günlerde dîvân-ı harbe gitmek asılmaya gitmekten zor oluyordu.

II. SULTAN Abdülhamid'in tahtdan indirildiğinden bu yana altmış yıl gibi uzun bir zaman geçtiği hâlde, o sırada meydana gelen olayların ve bunların en önemlisi olan 31 Mart Vak'ası'nın henüz aydınlığa kavuşmamış pek çok yönü vardır.

Bazı yazarların bu bir irtica olayıdır dedikleri doğru mudur? Bu olayı kimler hazırladı? Maksatları ne olabilirdi? Yoksa istediklerini ve umduklarını elde edemeyen gayrı memnunlar tarafından mı hazırlandı? Daha bu gibi birçok soruları aydınlatacak bilgi ve belgelere sahip olmadığımızdan tarihimizin birçok kısımları doğru olarak yazılamamaktadır.

31 Mart olayları, İttihadçılar'ın iktidarı tamamen ele almalarını sağlamıştı.

İttihad ve Terakki Cemiyeti, ihtilâl sonunda II. Abdülhamid'i tahtından söküp atmakla kalmamış, iktidarı da ele geçirmiştir.

10 temmuzda Meşrutiyet'in ilânıyle iktidara gelen İttihadçılar umduklarından fazlasını bulmuşlardı. Olayların kısa bir süre zarfında lehlerinde sürmesi, onları da şaşırtmamış değildi. Fakat bu bir başlangıçtı.

İttihadçılar, milliyetçi bir topluluktan ibaretti. O zamana kadar Arnavut'a Arna-

Yıldız Sarayı'nın bir görünüşü.

vut, Arab'a Arap, Çerkes'e Çerkes deniliyordu. Kimsenin aklına, bulunduğu camianın adamı olduğu gelmiyordu. Bir kelime ile Türk'üm diyemiyorlardı. İttihad ve Terakki Fırkası, milliyet fikrini uyandırmaya çalışıyor. Başta Hüseyin Cahid Bey olmak üzere bu yolda yazılar yazılıyordu.

Basın ise, ikiye ayrılmıştı. İttihad ve Terakki taraftarı olarak İstanbul'da Şûrây-ı Ümmet, Selânik'te Silâh, Süngü, Bomba, Manastır'da Neyyir-i Hakikat, İttihad ve Terakki'ye karşı da Serbestî, Volkan, Eladil ve Protesto gazeteleri vardır.

İktidarın değişmesiyle, örfî idare, dîvân-ı harpler, idam kararları, sehpalar görülmeye başlamıştı. Bu fırtına yatışacak mıydı? Sema berrak gibi görünüyordu ama, arkasında endişe veren bulutlar vardı.

Dîvân-ı harbin 14 martta verdiği ilk karar, 13 kişinin asılmasıyle yerine getirildi. Sehpalar, Ayasofya meydanında, adliye binasının önünde, Beyazıt meydanında, köprü başında, Beşiktaş'ta cami önünde, Kasımpaşa'da dîvânhane önünde, Sirkeci'de istasyon önünde kurulmuştu. İlk asılanlar dördüncü avcı taburu ve on başılarından arkadaşlarına elebaşılık etmiş olanlardı. Hüseyin Cahid ve Ahmed Rıza diye Lazikiye Mebusu Arslan Bey'le Adliye Nâzırı Nâzım Paşa'yı öldürmüşlerdi. Müteakıp günlerde Ali Kabûli'nin öldürülmesine karışanlar, saraya mensup olanların bazıları, partiye muhalif gazeteciler ilk planda asıldılar.

İdam mahkûmları, sabahın erken saatlerinde abdestlerini alıyor, ikişer rekât namaz kıldıktan sonra, beyaz gömlekler giydirilerek jandarma ve polis kordonu altında, asılacakları yere götürülüyorlardı. Sehpalar, öğleden iki saat sonraya kadar yerlerinden kaldırılmıyordu. Asılanların her birisi üzerine birer yafta yapıştırılıyordu.

ASILANLAR

Dîvân-ı harp kararları çok süratle veriliyordu. Dosyalar şimdi mevcut olmadığından bu hususta esaslı bir hükme varmaya imkân bulunmamaktadır. İdamların bir an evvel yerine getirilmesinde şüphesiz ki, ön planda halkı sindirmek geliyordu. Asılanlar arasında pek az sayıda yüksek kimse bulunmaktadır. Bunlar Eladil ve Protesto gazeteleri muharriri Fevzi Bey, Devlet Şûrâsı âzâsından Tayyar Bey, Sermüsahip Cevher Ağa, Müsahip Miralay Halil Bey, mâbeyn hususî tütün

Yıldız Sarayı'nın merasim salonu.

kıyıcısı Mustafa Bey, Miralay Ramazan Bey (Zaptiye Nâzırı Şefik Paşa'nın yaveri iken açığa çıkarılmıştı). Volkan gazetesi yazarlarından Derviş Vahdetî ve arkadaşı enderûn hademelerinden Kör Lutfî ve Selimiye kışlasından birkaç subaydan ve polis memur ve komiserlerinden ibaretti.

Dördüncü avcı taburundan ilk planda asılanlar ise, yukarıda da belirttiğimiz gibi er ve onbaşılardan, bölük emînlerinden ibaretti. Aralarında bir de, Yıldız'a giderek dua eden hoca vardı.

Dîvân-ı harp, ilk kalebentlik kararını başkâtip Tahsin, Serasker Rıza, Bahriye Nâzırı Hasan Râmi, Dahiliye Nâzırı Memduh Paşalar'a veriyordu.

Tutuklananların haddi hesabı yoktu. Bunlar arasında Basurcu Âgâh, Sertüfekçi Tâhir Paşa, Yıldız mevki kumandanlarından Sadık Paşa, Taşkışla kumandanı Topal İsmail Paşa, Miralay Mustafa Bey, Mîzan gazetesi sahibi Murad Bey, mâbeyncilerden Ragıp Paşa ve daha pek çok sayıda kimseler dîvân-ı harp karşısına çıkarılıyorlardı.

Dîvân-ı harbe gitmek bazan, asılmaya gitmekten beter oluyordu. Bu korkuyu çekenler arasında hiçbir suçu olmayanlar vardı. Bir kısmı Volkan cemiyetine yazılmışlar veya yazılmaları için propagandada bulunmuşlardı. Asker arasına karışıp şu veya bu kimselerin kabineye girmesini isteyin diyenler, dîvân-ı harplere sevk edilmişlerdi. O devirde, İstanbul'da dîvân-ı harbe sevkedilmek korkusu hüküm sürüyordu. İftiraya uğramak da mümkündü.

Bir zamanlar defterhane denilen tapu dairesi, II. Sultan Abdülhamid zamanında Mimar Vedat Bey'e yaptırılmıştır. Binayı yaptırmak için tapu harçlarının sarfedilmesi de yine II. Abdülhamid tarafından irâde edilmiş bu hususta bir de yazı yazılmıştı. Defterhane Nâzırı Hüseyin Avni Paşa, bu işin başındaydı. Dîvân-ı harp'te, binaya usûlsüz olarak para sarfedildiği ileri sürülerek, defterhane nâzırı iki sene kalebentliğe mahkûm edildi. Hiçbir suçu olmadığı hâlde, hakkında verilen hükümden üzülen paşa, kalp krizi geçirerek öldü. Paşanın yegâne kabahati, II. Abdülhamid'in kendisini sevmesiydi.

II. Abdülhamid, sevdiğini hakkıyle severdi. Sevdiklerinden biri yine bu esnada cezalandırılan eski başkâtip Tahsin Paşa idi.

Sultan Abdülhamid, Şirket-i Hayriye temettüü olarak hissesine düşen yüz altının Tahsin Paşa'ya verilmesini emretmişti. Tahsin Paşa, cezasını uzun yıllar hapiste geçirdikten sonra İstanbul'a geldi. Kimsesi kalmamış, sefil ve perişan olmuştu. Hattâ Eyüp'te dilenmek zorunda kaldığını söylerler.

II. Abdülhamid, hal'edildiğinin ertesi gü-

Yıldız Sarayı bugün Harp Akademileri tarafından kullanılmaktadır. Resimde cümle kapısı görülüyor.

nü akşamı özel bir trenle Selânik'e gönderilmiştir.

Tren, gece saat iki buçuğa doğru Selânik'te olmuştur. Halk, geleceğini haber almış, bütün gece gelişini beklemişlerdir. Tren ise Selânik istasyonunun ilerisinde bulunan askerî istasyonda durmuştur. Abdülhamid'in üzgün ve yorgun hâli gözden kaçmamıştır. Kordon altına alınmış istasyonda süngülü jandarmalar kimseyi yanaştırmamışlardır.

Abdülhamid'le beraber kadın-efendiler, en küçük şehzâdesi Âbid Efendi, bazı sultanlar, haremağalarından bazıları Alatini köşküne yerleşmişlerdir.

Selânik'te bulunduğu müddet zarfında ihtilâttan menedilmiş ve bu hâl, Balkan Harbi'nden sonra, Istanbul'a Beylerbeyi'ne getirildiği zaman da devam etmiştir. Istanbul'dan hareketi sırasında Sultan Hamid'in paralarının elinden alındığı söylenir. Padişah buna çok üzülmüştü. Hattâ bir torbaya koyduğu parasının Mahmud Şevket Paşa tarafından alındığı söylenir. Mahmud Şevket Paşa bu paraları bir zabıtla tesbit ederek harbiye nezâretine göndermişti. Üçüncü ordu ve Hareket Ordusu ve daha sonra ordu müfettişi olan Şevket Paşa'nın çok namuslu bir kumandan olduğu bilinmektedir. Hiçbir şeye tenezzül etmezdi. Hattâ Veliahd Yusuf İzzeddin Efendi, üzerinde kıymetli taşların bulunduğu altın çerçeve içinde bir resmini imzalayarak kendisine göndermişti. Paşa, resmi kabûl etmiş, çerçeveyi iade etmişti.

II. Abdülhamid'in, elinden alınan paralarla, açılan kasalardaki paraların, Harbiye Nezâreti'ne gönderilmesine Maliye Nâzırı Câvid Bey itiraz etmiş, paraların hazinede kalmasını istemişti. Gerek bu paralar ve gerek Paris'e gönderilerek sattırılan mücevheratın paraları ne olmuştur? Bu paraların iktidarda bulunan İttihad ve Terakki Partisi'ne verildiği söylenmiş fakat bu hususu isbat edecek bir ipucu bulunamamıştır.

Bir diğer olay, Abdülhamid'in ikinci kadını ve Burhaneddin Efendi'nin vâlidesi ile ilgilidir. İçlerinde mücevherler, para ve esham bulunan çantası, hareketleri gecesi, kargaşalık esnasında arabaya binerken elinden alınmış ve böylece Çantanın kimin tarafından alındığı, bütün araştırmalara rağmen bulunamamıştır. Abdülhamid, Sultan Reşad'ın Rumeli gezisinde biraderinin hatırını sormaya gönderdiği başkâtibi Hâlid Ziyâ (Uşaklıgil) Bey'e bu hususta çok kibarca serzenişte bulunmuştu.

II. Abdülhamid, Selânik 'e gönderildikten sonra, teşkil edilen bir takım heyetler, sarayda sayım yapmak üzere görevlendirilmiştir. Şehremîni Hâzım Bey, Dr. Muhiddin Bey, Müzeler Müdürü Halil Edhem Bey, Gelenbevî-zâde Said Bey, Ha-

san Tahsin Bey Aynî-zâde, İbnü'l - Emin Mahmud Kemal Bey ve sair kimseler bunlar meyânındadır. İlk olarak, mâbeyn dairesinin kapısı ve daha sonra Şale Köşkü ve sair önemli yerler mühürlenmiştir. Mevcudu yüz binleri aşan eşyanın her biri üzerine etiket konmuş, fakat sonunda başa çıkılmadığı anlaşılınca, kalan eşyanın hazine-i hassaya devri düşünülmüştür.

YILDIZ YAĞMA EDİLDİ Mİ?

Hazine-i hümâyûndan çıkarılan herşey, hazine kethudâsı dairesinde bulunan deftere yazılırdı. Her saltanat değişikliğinden hazinede bulunan eşyalar bu kayıtlara göre gözden geçirilir, lüzumsuz olduğuna kanaat getirilen eşya hazineden çıkarıldı.

Hazine-i hümâyûn sözünden de anlaşılacağı üzere, hazine, tahta çıkan padişahın malı olur ve istediği şekilde tasarrufta bulunurdu.

Bu sebeple, Sultan Abdülhamid, Yıldız'da bir müze kurduğu zaman, hazineden, içlerinde birçok mücevherlerin bulunduğu on bini mütecaviz kıymetli ve tarihî eşyayı Yıldız'a aldırmıştı. Hazineden çıkarılan bu eşya, defter-i mahsusuna, en ince teferruatına kadar yazılmıştı.

Bu eşya ne oldu? Bu hususu o tarihlerde hazine-i hümâyûn kâtiplerinden Mehmed İzzed Kumbaracılar bir vesile ile Millî Eğitim Bakanlığı'na yazdığı bir yazı ile tamamen aydınlatmaktadır. Bu belgede şöyle denilmekteydi: «... hiçbir şey almaksızın üç ay, her gün yaya olarak Yıldız Sarayı'na gitmiş, Sultan Abdülhamid'in Topkapı Sarayı hazinesinden aldırdığı on bin parçayı mütecaviz kıymetli ve tarihî eşya ve bunun arasında birçok mücevheratı, noksansız olarak, tesadüf edilen müşkilâta ve zorluğa ve itirazlara göğüs gererek geri almış, Yıldız yağmasından kurtarmıştım».

Hareket Ordusu daha ziyade bir gönüllü ordusu idi. Manastır, Üsküp, Selânik, Debre, Gümülcine, hattâ Girit ve sair yerlerden toplamışlardı. İçlerinde yağmaya sapacaklar da bulunabilirdi. Hareket Ordusu'nu sevk ve idare edenler, Yıldız'ın muhafazası için büyük gayret sarfetmişlerdir. Yıldız Sarayı abluka altına alınmış, giriş kapıları tutulmuş, giren ve çıkanlar aramaya tâbî tutulmuşlardı.

II. Sultan Hamid şehzâdeliği sırasında.

İlk anlarda sarayın ötesine berisine dağılan ve beyaz külâhlı askerlerin, girdikleri yerlerden elbise, nişan gibi şeyleri aldıkları söylenmiştir.

Yıldız'ın çok zengin kütüphanesi, Hâfız-ı kütüp olan Sabri Bey tarafından kurtarılmıştır. Sabri Bey, kapının önüne yatarak, askerlerin içeri girmelerini önlemiş, bir talih eseri, kendisinin Kalkandelenli oluşu ve askerler arasında birçok Kalkandelenli bulunması sayesinde sözü dinlenmiş ve böylece kütüphaneye girilmemiştir.

Askerler, Şale Köşkü'ne de girmek istemişlerse de, köşkün bekçisi Şaban Ağa kapıları kilitleyerek askerlerin içeri dalmalarını önlemiştir.

Abdülhamid, Şale Köşkü'nün son derece geniş halılarını, Hereke'den getirttiği

Sultan Reşad'ın Selânik seyahati sırasında kışlayı ziyareti.

ustalara, köşk içinde dokutmuştu. Bunları yerlerinden kaldırmak imkânsızdı. Fakat bir zaman sonra bu halılar kesilerek dışarı çıkarılmış ve çalınmıştır. Bu işi kim yapmıştır? Sonradan burasını beklemek için görevlendirilen polislerden birkaçı tarafından yapıldığı söylenir.

Yıldız Sarayı heyetinde bulunan Hâzım Bey'in evinde bulunan bazı eşyaların, Yıldız'a ait olabileceği iddia edilmiş, bu sebeple mahkemece İzzet Kumbaracılar'la, musâhib Nâdir Ağa'nın bilgi ve şehâdetlerine müracaat edilmiştir. Bu zevat, bu hususta doğru bir bilgi veremiyeceklerini söylemişlerdir. Yalnız bilinen bir şey varsa, Hâzım Bey'in son derece dürüst ve namuslu bir kimse oluşudur.

Yıldız Sarayı'ndan bazı kimselerin, bazı kıymetli eşyaları evlerine götürdükleri tesbit edilmiştir. Bu olayı şu suretle dinlemiş bulunuyorum. Eski Basra mebusundan müsadere edilen altın ibrik ve son derece güzel işlenmiş baha biçilmez derecede kıymetli eşyalar, mahkeme tarafından bir yedd-i emîne teslim edilerek bazı kimselerin şehâdetine müracaat ediliyor. Bunlardan biri olan II. Sultan Abdülhamid'in ikinci musahibi Nâdir Ağa, bu eşyaların hareme ait olabileceğini söylemesi üzerine, saray kadınlarından iki hanım dinleniyor. Bu iki hanım, bunların hareme ait ve sultanların olduğunu söylemeleri üzerine bu eşyaların müsaderesine karar veriliyor.

Bu gibi hâdiselerin olduğu biliniyordu. İttihad ve Terakki Partisi'nin muhalifleri, bunu fırsat bilerek meseleyi, Meclis-i Mebusan'a getirmişlerdi. Böylece Yıldız'a

dair çok sert tartışmalar olmuştur. Bu esnada tepinerek söz isteyen ve o zaman sadrâzam olan Mahmud Şevket Paşa: «Ordu bütün şâibelerden münezzehtir» diye söze başlamış ve ordunun, Yıldız'ın muhafazası için görevini hakkıyle yaptığını beyan etmiştir.

II. ABDÜLHAMİD'İN ISTANBUL'A NAKLİ

Rumeli'nin kaybından sonra Sultan Abdülhamid'in Istanbul'a nakli takarrür etmişti. Abdülhamid, Beylerbeyi Sarayı'na nakledildi ve ihtilâtdan men edildi.

Sultan Reşad, Rumeli seyahati sırasında kardeşini görememişti. Sultan Reşad:

— Burada, biraderim ihtilâtdan men edildiği hâlde bulunuyor. Selânik'e çıkış ona karşı bir teşebbüs olmamalıdır. Kendisini ziyarete başkâtip Hâlid Ziyâ Bey'i görevlendirelim, demişti.

Abdülhamid, Hâlid Ziyâ'ya şunları söylemişti: «Teşrifinize ve getirmiş olduğunuz selâmlara ve iltifatlara suret-i mahsusada teşekkür ederim. Zât-ı hazret-i pâdişâhîye hürmetlerimle beraber samimî şükranlarımı arz ediniz. Bu zamanda Rumeli seyahatine teşebbüs buyurmuş olmalarını hikmet addederim. Bu havalinin siyasî durumu mâlûmdur. Her türlü hırslara zemin olan bu vilâyetlerde zât-ı şehrîyârîleri tarafından vukua gelen seyahat, iyiliğe doğru bir teşebbüstür».

Sultan Abdülhamid, Boğaz'ın Anadolu sahiline, Beylerbeyi Sarayı'na yerleşirken, kardeşi de karşı tarafta, Dolmabahçe Sarayı'nda oturuyordu. Böylece iki kardeş birbirlerine yaklaşmışlar fakat yüz yüze gelip kucaklaşamamışlardır.

II. SULTAN HAMİD VE BÜYÜK DEVLETLER

Sultan Abdülhamid, büyük devletlerin hiçbiriyle yakın temas kurmayı düşünmemişti. Almanya İmparatoru Wilhelm'in Istanbul'u ve Filistin'i ziyareti, Ruslar'ı kuşkulandırmıştır. Bağdad demiryolları imtiyazının Almanlar'a verilmesine memnun olmamışlar ve bazı teşebbüslerde bulunmuşlarsa da, II. Abdülhamid, buna kulak asmamıştır.

İngiliz ve Fransız gazetelerinden bazılarında aleyhinde zaman zaman çıkan yazıların ne maksatla yazıldığını bildiğinden, bu yazılara hiç ehemmiyet vermezdi. Almanya imparatorunun ziyaretinden çok memnun olmuş, onunla, donanmamızın ıslahı ve Istanbul yollarının tamiri için görüşmüştü.

Almanya imparatoru, Sultan Hamid'den göz hastalıklarına dair yalnız bir nüshası kütüphanelerimizden birinde bulunan kitabı istemişti. Sultan Abdülhamid, bu kitabı vermemiş, onun yerine, kitabın aynını bir hattata yazdırtmış, tercümesini yaptırtmış, resimlerinin bir kopyasını çı-

İmparatorluk zamanında Yıldız Sarayı'nın köşklerinin bir görünüşü.

karttırarak kendisine hediye etmişti.

II. Abdülhamid Bulgarlar'la Rumlar arasındaki kilise meselesinin hâlledildiğini öğrendiği zaman «çok yazık oldu» demiş, Balkan Savaşı felâketinden sonra, bu meselenin içyüzü anlaşılmıştır.

II. Sultan Abdülhamid, Bulgarlar'la Yunanlılar'ı hiçbir zaman barıştırmak istememişti.

Rum ve Bulgarlar'ın arasındaki gerginlik, kilise ve arazilerinden ileri geliyordu. Bu hususa dair Meclis-i Mebusan'da Meşrutiyet'ten sonra bir hayli tartışma olmuştur. Vilâyât-ı Selâse, yani Selânik, Üsküb ve Manastır'da Rumlar'la Bulgarlar'ın bir türlü halledemedikleri meseleler yüzünden birçok kilise ve mektep kapalı bulunuyor, hiçbir zaman anlaşma olmuyordu.

Rum mebuslar bu meseleyi meclise getirmişler ve hâllolunmasını istemişlerdi. Hükümet tarafından hazırlanarak meclise sunulan layiha mecliste uzun tartışmalara rağmen neticelenememişti. İşte Sultan Hamid'i üzen, bu meselenin halli olmuştur.

Eski Cinayetler

2

Bir Asır

YAMALI HAMAM CİNAYETİ

İSTANBUL'UN Tophane semtinde, şimdiki İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun bulunduğu yerde; Karabaş'a giden yan sokakta, Yamalı diye anılan bir hamam vardı. Yolun açılmasıyle yıkılan ve son zamanlarında şehrin ayak takımı serserilerine, geceliğine yirmi beş kuruşa otel hâline getirilen bu esrarengiz yerde; ben de görevim icabı yatmış ve birçok firarî suçluları yakalamıştım. Suyu kesilen hamamın soğukluğu ile halvetinde ve hattâ merdivenlerinin her basamağında kucak kucağa, tıkabasa uyuklayanların vücutlarından çıkan pis kokuya alışkın olmayanlar, ayaklarını kapı eşiğine atmadan tiksintiyle geri dönerlerdi.

Bu hamamda, 1855 yılında peşpeşe dört kişinin canına kıyılmıştı. O tarihlerde semt esnafından zengin, fakat pek de iyi ahlâk sahibi sayılmayan manav Haydar Ağa nâmında bir Kürt, Kız Yuvan adında genç bir kaldırım serserisinin peşine düşer. İsminden de anlaşıldığı veçhile, oldukça güzel olan Kız Yuvan, daha önceleri azılı korsanlardan Sakızlı'yla beraberken, hâmisinin Tophane'de bıçaklanarak öldürülmesinden sonra kimsesiz kalmıştı.

Bir gece Haydar Ağa'nın yeni evlâtlığıyle Galata meyhanelerinde hayli içtikten sonra, yine birlikte girdikleri Yamalı Hamam'da ertesi günü ölüsü bulundu. Üzerinde beyaz gömleğinden başka bir şey yoktu. Maktûlün cesedini ilk gören yandaki mescit müezzininin feryadı üzerine bütün çarşı ayaklandı. Olay yerine gelen zaptiyenin soruşturmasında; manav Haydar Ağa'nın çırakları, patronlarının Kız Yuvan ile gece Yamalı Hamam'a gittiklerini beyan ediyorlardı. Bunun üzerine yakalanan hamam uşaklarından Mustafa, Tophane Müşürlüğü'nde vermiş olduğu ifadede, işledikleri müthiş cinayeti şöyle anlattı:

«Kız Yuvan, üç gün evvel gelerek bizimle pazarlık etti!... 'Ben, Manav Kürt Haydar'ı gece hamama getireyim, herif sızınca da boğup öldüreyim. İki altın kemeri var, biri sizin, biri benim. Kan vebalini de üzerime alıyorum. Elbisesinde bulacağımız diğer şeyleri pay ederiz, cesedini de doğrar, parça parça külhanda yakarız!' dedi.

«Anlaşmıştık... Kız Yuvan gidince, biz dört hamacı çırağı konuştuk. Niyetimiz başka idi. Kendi aramızda vardığımız kararda; Kürt manav ortalıktan kaybolunca zaptiyeler Yuvan'ın peşine düşecek, yakalanınca da bittabî bizleri ele verecektir. En iyisi Yuvan, Haydar Ağa'yı boğunca, biz de onu haklarız. Hem kemerlerin ikisi bizim olur ve hem de zaptiye, gaiplere karışan Yuvan'ı arar. Bu suretle kimse bizden şüphelenmez dedik.

«Nitekim tasarladığımız planı tatbik ettik. Kız Yuvan, manav Haydar Ağa'yı boğunca, dellâk Veli ile külhancı Mehmed de Yuvan'a çullandılar. Ölümü Haydar Ağa'nınki gibi kolay olmadı, bağırmıştı. İşi tamam olurken, hamamın kapısı vuruldu. Pencereden baktığım zaman, yandaki kahvede yatıp kalkan kayıkçı Haşim ile arkadaşı kahveci güzeli Basri'yi gördüm. Vaziyeti içerdeki suç ortaklarıma bildirince, dellâk Veli, «Ecellerine gelmişler, içeri alıp onları da haklayalım. Yoksa karakola haber verirler» dedi.

«Bu söze çok korkmuştum. Gözleri dönen arkadaşlarımın beni de yok edecek-

Öncesinin Cinayetleri

Yazan: İhsan Birinci

lerini düşünerek, bir an evvel aralarından kaçmak istiyordum. Natır Ağa kapıyı açarken, dellâk Veli ile külhancı Mehmed'in pusuya yatmalarını fırsat bildim. Dışardakiler hamama girerken, ben de hamamın külhanına, oradan da kapıyı bularak, işte böyle don-gömlek, yalınayak sokağa fırladım. Siz de çok geçmeden beni yakaladınız».

Dellâk Mustafa'nın itirafı üzerine harekete geçen zaptiyeler; Kız Yuvan'ın cesedini hamam avlusundaki odun yığınının altında, manav Haydar Ağa'nın altın kemerleriyle, yüzük ve cep saatini de kaatillerin eşyalarında buldular. Fakat Haşim ile kahveci güzeli Basri'den en küçük bir ize tesadüf edilememişti. Boşaltılan su haznesiyle, külhanda yapılan araştırma

Karacaahmet Mezarlığı, altmış beş yıl önce korkunç bir cinayete sahne olmuştu.

bir sonuç vermedi. Daha da genişletilen tahkikatta, zavallıların öldürüldükten sonra, cesetlerinin denize atıldığı anlaşıldı.

Neticede dört kişinin canına kıyan dört canavar kaatil, zabıtanın elde ettiği delillerle sevkedildikleri mahkemede idama mahkûm edildiler. Hepsi de Tophane çarşısında kurulan darağacında, ettiklerinin cezasını buldu.

KARACAAHMET CANAVARI

II. Sultan Abdülhamid devri sonlarında Karacaahmet'te işlenen ve yıllarca Üsküdar semtini dehşet içinde bırakmış olan bu cinayetin faili otuz beş yaşında Çingene Ârif idi. Suçun işlendiği yerin adı ile Karacaahmet Canavarı diye zabıta kayıtlarına geçen bu şeririn hüviyeti; ancak 1908 meşrûtiyetinin ilânı sıralarında, bir yaralama sebebiyle tevkifinden sonra meydana çıkmıştı.

Çingene Ârif'in ilk kanı Kurbağalıdere'de oldu. Bostanların birinde incir bekçiliği eden bir Bulgar'ı yaralayıp, üç yıl yatmıştı. Tahliye olunca bu defa bir ramazan gecesi, yine aynı yerdeki dere içinde kotrasında verdiği iftardan dönen koyun tüccarı Ali Çavuş'u öldürdü. Olay şu şekilde cereyan etmişti:

İftar sofrasında bulunan Çingene Ârif, Uzunçayır'daki pay yerine gitmekte olan Ali Çavuş'un yanına katılıyor. O zamanlar orada büyük bir beylik ormanı vardı. Cihan savaşında halk tarafından kesilip kaldırılmış olan bu ormanın, Ahmed Paşa Çiftliği hizasına giden dönemecindeki hendeğe geldiklerinde Çingene Ârif:

— Ali Ağacığım, sen yürü. Ben şurada kuşak çözeyim, diyerek geri kalıyor. Fakat Ali Çavuş hendeğin içinden düze çıkmadan, çözdüğü kuşağı zavallının boynuna atıp boğuyor ve zengin adamın üzerindeki paraları da alarak, ormanın içinde kayboluyor.

Çingene Ârif, birkaç gün ötede beride gezdikten sonra, âşinalarından Karacaahmet'li Kırtipil Şükrü'nün yanına sığınır. Şükrü, Merdivenköy'de öküz arabacısı Ahmed Ağa'nın oğluydu. Evinde yattığı üvey babası da bir tütün kaçakçısı idi. Çingene Ârif gibi şerire muhtaç olduğu için, Ali Çavuş'u öldürenin o olduğunu bildiği hâlde, üvey babasını ikna ederek kaatili evinde misafir etmişti.

Ârif, sonraları nereden ve ne suretle buldu ise, «Bize uşaklık edecektir» diye eve getirdiği Karagümrük'lü Hâfız adında yalın ayaklı bir çocuğun sırtına vurduğu beş okkalık tütün bohçasıyle ve Kırtipil Şükrü de beraberinde olmak üzere, Karacaahmet'teki Arnavud'un kahvesine geldiler. Kahvenin müdavimi olup, çingenenin incir bekçisi olayından arandığını bilen Üsküdar icra dairesi kâtibi Sarı Ahmed, Ârif'i görünce tanıdı. Hemen polise ihbar gayesiyle kahveden çıkınca, arkasından koşan Şükrü onu bu teşebbüsünden vaz geçirdi. Berikiler de vakit geçirmeden kaçak tütünü kahveci Arnavud'a teslim edip, parasını alarak Merdivenköy'e gitmek üzere yola çıktılar. Fakat bu gidiş, az sonra vukua gelecek olan yeni bir cinayetin yolculuğu oldu. Nitekim, ormanın Mama yakınlarındaki Kemiklibayır denilen yere gelindiği zaman; arkadan yürümekte olan Çingene Ârif, her zaman yanında gezdirdiği toplu tabancasını Kırtipil Şükrü'nün beynine boşalttı.

Şükrü can havliyle yüzünü arkaya çevirince, bu defa sol elindeki bıçağını biçârenin göğsüne saplayıp cansız yere yıktı. Aylarca ekmeğini yediği bir adama ettiğine kanaat getirmeyerek, yanındaki çocuğu da cürme iştirak ettirmek için:

— Bir de sen sapla ulan!... diyordu.

Bıçağı Hâfız'a uzattı. Çocuk da maktûlün kalçasında yara açtıktan sonra, ayağındaki yemeniyi kendi ayağına geçirip Üsküdar'ın yolunu tuttular. Ama iki gün geçince, ormana tâlime çıkan askerler, Şükrü'nün cesedini bulmuş; öte yandan kâtip Sarı Ahmed de zabıtaya müracaat ederek, Arnavud'un kahvesinde gördüklerini anlatıp, faillerin eşkâlini vermişti.

Bu olaydan sonra Karacaahmet, İnâdiye, Tunusbağı, Selimiye ve hattâ Duvardibi ile Nuhkuyusu semtlerindeki halk, geceleri korkudan dışarı çıkamaz oldular. Harekete geçen zabıta, nâmerdi, şiddetle aramaya başladı. Çingene Ârif ise, cinayet gecesini Karacaahmet mezarlığında geçirdikten sonra, cesedin askerler tarafından bulunmasından önce, Beykoz yolundan Sarıyer'e geçmişti... Nihayet Bakırköy'de bir kundura eskicisi ile ettikleri kavgada, adamı yaralamaktan tevkifhaneye düştü. Diğer önemli suçlarından ötürü polis, Üsküdar muhitinde epey oyalanmakla beraber, Ârif'i bilip de, gösterene mükâfaat vaad ediyordu.

Bartın'da ikinci komiser Hasan Şükrü ve komiser muavini Galib Efendiler'e karşı yapılan suikasdin failleri.

Bu sıralarda Üsküdar'da oturan Vizeli Agus Mustafa adında, yine uygunsuz gürûhundan bir gencin etrafta dolaştığı görüldü. Bir zamanlar Hâfız gibi, Çingene Ârif'le düşüp kalkan bu herif, Saya Ocağı'nda çalışırken, ahlâksızlığı yüzünden tardedilmişti. Bir gün Dutlu kahvede oturan Agus Mustafa'ya, Bakırköy'deki arkadaşından şöyle bir mektup gelir:

«— Senin Çingene Ârif burada mevkuf, gel içeriye düş, gözünle gör... Tutar, belki yine ocağa kabûl edilirsin!...»

Bu haber üzerine Aguş Mustafa Bakırköy'e gelerek, bir Rum bakkalın kafasını yarmak suretiyle kendini tevkif ettirir. Çingene Ârif eski arkadaşının ayaklarına kapanarak:

— Aman Mustafa, beni ele verme!... demesi kâr etmez.

Mustafa, müdüre çıkıp, kendi ve Ârif'in durumunu anlattıktan sonra, tekrar ocağa alınmak vaadiyle serbest bırakılır. Neticede cinayetlerini itiraf eden Çingene Ârif, Üsküdar iskele meydanında asılmak suretiyle idam edilir.

BARTIN CİNAYETİ

14 mayıs 1916 tarihinde Bartın'da emniyet kuvvetlerine karşı işlenmiş bir cinayettir. Randevu evi işletenler, mahallî eşraftan bazılarının teşvikıyle, uygunsuz hareketlerine set çeken polis şeflerini ortadan kaldırmaya karar vermişlerdi. Nitekim o gece Bartın deresini ikiye ayıran sırttaki Gazhane denen yerde, Kocakötek Ârif ile Yolcunun Mehmed ve diğer bir arkadaşı pusu kurdular. Görevleri icabı mıntıkalarını kontrole çıkacak olan karakol âmirlerini bekliyorlardı.

Saat gecenin ikisi idi. İçlerinden birinin «İşte geliyorlar!» diye fısıldamasıyle yaylım ateşine başladılar. Bir anda kasabada akisler yapan silâh patlamalarına, acı çığlıklar karıştı. Bunu, kaçışan adamların sokak aralarında uzaklaşan ayak sesleri takip ediyordu. Heyecanla sokaklara dökülen kasaba halkı, koşarak geldikleri olay yerinde tüyler ürpertici cinayetle karşılaştılar.

Hayatlarının emniyet ve asâyiş içinde geçmesinden sorumlu olan Komiser Hasan Şükrü Bey ile Komiser Muavini Galip Bey, kana bulanmış üniformalarıyle cansız vaziyette yerde yatıyorlardı. İlkinin göğsü, ikincisinin de ayağı dörder kurşunla parçalanmıştı... Yakalanmaları uzun sürmeyen cânileri, olay yerinde düşürdükleri bir Lâz başlığı ele verdi.

EBE HANIM CİNAYETİ

1839 - 1844 yılları arasında Üsküdar'da Dağhamamı semtinde «Sultan Ebesi» na-

mıyle anılan Derviş Hanım adındaki ebe kadın fecî bir cinayete kurban gitmiş ve bu olay uzun müddet dilden dile masal gibi anlatılmıştı... Derviş Ebe o tarihlerde altmış yaşlarında mesleğinde şöhretli ve oldukça servet sahibi bir hatundu. Zira uzun ebelik hayatında ölüm işitilmemiş, çağırıldığı doğumlarda anası ile birlikte bebeği sıhhate kavuşturmasıyle ün salmıştı.

Gençliğinde hayli güzel olan bu kadının gönlü taze, gözleri oynaşta bir yosma olduğu da bilinirdi. Nitekim son zamanlarda mahalle sakası Ilgazdağlı Mehmed'e âşık olduğunu duyanlar hiç şaşmadı. Böylece para ile elde ettiği aracılarla isteğini yerine getirip, giyinip kuşandırdığı delikanlı ile evlenmiş oldu.

Bir yıl kadar devam eden mesut evlilik hayatlarının bir gününde karı - kocanın birdenbire ortalıkta görünmeyişleri, mahalle sakinlerini merak içinde bırakmıştı. Önceleri belki uzak lohusa evine gittikleri zannedilip, on gün kadar beklendi. Yine de ses sadâları çıkmayınca, bu defa zabıtaya başvurmak zorunda kalındı.

Birlikte gidilen evlerinin kapısı kırıldığı zaman, müthiş bir cinayete kurban gittikleri anlaşılmıştı. Yatağında kuşakla boğulmuş olan Derviş Hanım'ın yarı çıplak vücudunun muhtelif yerleriyle, ayak tabanlarının bıçak ucu ile oyulmuş olduğu görüldü. Zabıtanın kanaati, parasına tamaen öldürülmesinden önce, bir hayli işkence edildiği merkezinde idi. Nitekim odadaki sandık ve dolaplar darmadağın edilmiş, kadıncağızın yükte hafif, pahada ağır nesi varsa çalınmıştı. İlk akla gelen kocası oldu. Onun da kayıplara karışması, kaatilin kendisinden başkası olamıyacağı kanaatini uyandırıyordu.

Böylece vârisi kalmayan Ebe Kadın'ın evi, eşyası ile birlikte satıldı. Ama bir gün yeni ev sahiplerinin merdiven altında bir bakır güğümün içinde 50 sarı lira buldukları şayiası ortalığa yayıldı. Önce inkâr edenlerin bilâhare zengin olup, paralandıklarını iddia etmeleri şüphe ile karşılandı.

Nihayet cinayetten yedi ay sonra, Saka Mehmed'in cesedi, çürümüş vaziyette Kısıklı'da bir kör kuyuda bulununca, iş iyiden iyiye alevlendi. O da karısı gibi kuşakla boğulmuştu. Bu durum zavallının kaatil olmadığını meydana çıkarmaktan

Bartın'da haydutların öldürdüğü Komiser Hasan Şükrü.

öteye gidemedi. Böylelikle İstanbul zabıtası kayıtlarına faili meçhul cinayetlerden biri daha eklenmiş oluyordu.

Aradan beş yıl geçmişti... Vali olarak Sıvas'a gitmekte olan bir zatın, yolda konakladığı handa, hancının parmağında gördüğü elmas yüzük, kanlı olayın aydınlanmasına sebep teşkil etti. Zira bu yüzük, vaktiyle kızının doğumuna çağırılan Ebe Derviş Hanım'a hediye verdiği yüzüktü. Hancı yakalanıp sorguya çekildiği zaman kaatillerden biri olduğunu itiraf etti:

— Saka Mehmed bizim hemşehrimizdi, diyordu. Zengin olduğunu duyunca, İstanbul'da onu bulup para istedik, itiraz etti. Biz de gece eve girip evvelâ onu yatakta bastırarak boğduk. Paraların yerini söylemeyen karısını bıçakla tehdit ettikse de, «Mehmed'ime kıydınız, ben onsuz zaten yaşayamam» demesi üzerine boğazına doladığımız iple kocasının yanına gönderdik. Sonra şüpheyi üstüne atmak için Saka Mehmed'in ölüsünü Kısıklı'da bir kör kuyuya attık.

Bu suretle yakalanan dört kaatil, za-

manın âdetince Üsküdar iskele meydanında sabahtan akşama kadar teşhir edildikten sonra, asıldılar.

DERVİŞ SOKAĞI CİNAYETİ

1892 yılında Beyoğlu'nun eski adı ile Cadde-i Kebir, şimdiki İstiklâl Caddesi'ndeki Derviş Sokağı'nda (Peremeci Sokağı) Madam Claudia Cavalli adında altmış yaşında bir İtalyan kadının işlettiği pansiyon vardı. İki katlı evin sekiz odasında sekiz yabancı, bazı geceler getirdikleri kadınlarla rahatça âlem yaparlardı. Bu arada Madam Cavalli de boş durmayıp, uşak adı altında bir takım jigololarla gönül eğlendirmekten geri kalmazdı. Birinden bıkınca, tatlılıkla yol verir, yenisini tedarik etmekte güçlük çekmezdi.

1895 yılında eski âşığı İmrozlu Rum'u uzaklaştırmış, Ramazan (Ramo) adında on yedi yaşında gayet yakışıklı bir Arnavut genci bulmuştu.

O sıralarda pansiyonun birinci katında Fransız nakkaş Jacque, İtalyan komisyoncu Lorendo ile yine bir İtalyan olan maden mühendisi Pierino Pescare adlarında kimseler oturmakta idiler. Arnavut Remo bunlardan Sinyor Pescare ile sıkı dostluk bağları kurmuştu. Bu yüzden pansiyondaki uşaklık hizmetini ihmal ettiğinden Madam Cavalli de 1897 yılında Francesco Pasquale adında yine on sekizinde yeni bir uşak jigolo almıştı.

Tahtakale'de öldürülen bekçinin cesedi yorgana sarılı olarak bulunmuştu.

Nihayet aralık ayının bir gününde Madam Cavalli, Ramo'yu öteberi almak üzere çarşıya göndermek istedi. Yattığı yerden isteksiz kalkan delikanlı, çorabını giymeden ayağına geçirdiği pabuçlarla gittiği çarşıdan elleri boş döndü. Kör kütük sarhoş olduğu belli oluyordu. Artık onunla aralarındaki ilginin kesilmesinin sırası geldiğine karar veren Madam Cavalli, sert bir dille niyetini açıkladı:

— Bana son günlerde hizmet etmiyorsun zaten. Seni kovacağım ama, muteber kiracımın hatırı için tutuyorum.

Ramo, ikinci kata çıkan merdivenin basamağında oturmuş, çıplak ayaklarını patronunun yüzüne karşı uzatmıştı. Küstahlığın bu derecesine tahammül edemeyen Madam Cavalli, sarhoş delikanlıya ağır hakarete başlayınca ortalık birden karıştı. Ramo deli gibi fırlayarak, anahtarı cebinde olan ve o sıralarda iş için Anadolu'da bulunan arkadaşı mühendisin odasına girdi ve girmesiyle çıkması bir oldu. Elinde bir tabanca tutuyordu. Dehşet içinde kalan eski oynaşına döndü ve:

— Çok yaşadın... Delikanlılarla çok eğlendin, yoruldun artık dinlen... Varan bir!... diyerek, bir el ateş etti. Omzundan yaralanan kadın:

— Beni öldürüyor, yetişin... İmdat!... sesleriyle o esnada önünde bulunan nakkaş Jacque'ın odasına kaçtı.

Hasta olduğu için işine gitmeyen Fransız yatıyordu. Silâh sesi ile kadının feryadına fırladı. Fakat kapıda görünen Remo:

— Varan iki!... diyerek pansiyoncu kadına ikinci defa ateş etti. Madam Cavalli acı bir çığlıkla yere yuvarlandı. Fransız nakkaş, kapıyı çekip sokağa çıkan delikanlının sesini işitiyordu:

— Kaçma Paskal sen gençsin, güzelsin. Yaşamak ve eğlenmek senin hakkın... Korkma seni vurmam!...

Derken üçüncü bir silâh sesi daha duyuldu. Ramo, yaşlı hanımının öldürüldüğünü görüp, korkusundan kaçmak isteyen yeni uşak Francesco'yu da vurmam dediği hâlde, acaba vurmuş muydu?... Kısa bir müddet sonra heyecanla odasının kapısını açan nakkaş Jacque, Arnavud'un ölü olarak yattığını gördü. Sarhoş Ramo elindeki tabancasının üçüncü kurşunu ile intihar etmişti. Madam Cavalli de hastaneye kaldırılırken can verdi.

YUNANİSTAN

Yunanistan bundan bir asır önce bağımsızlığını kazanmış bulunuyordu. 1829'da bağımsız olmasından sonra Türkiye'ye karşı giriştiği 1897 savaşında yenildi, Balkan Savaşı'nda kazançlı çıktı. Anadolu'daki 1919 - 1922 savaşı da mağlûbiyetle bitti.

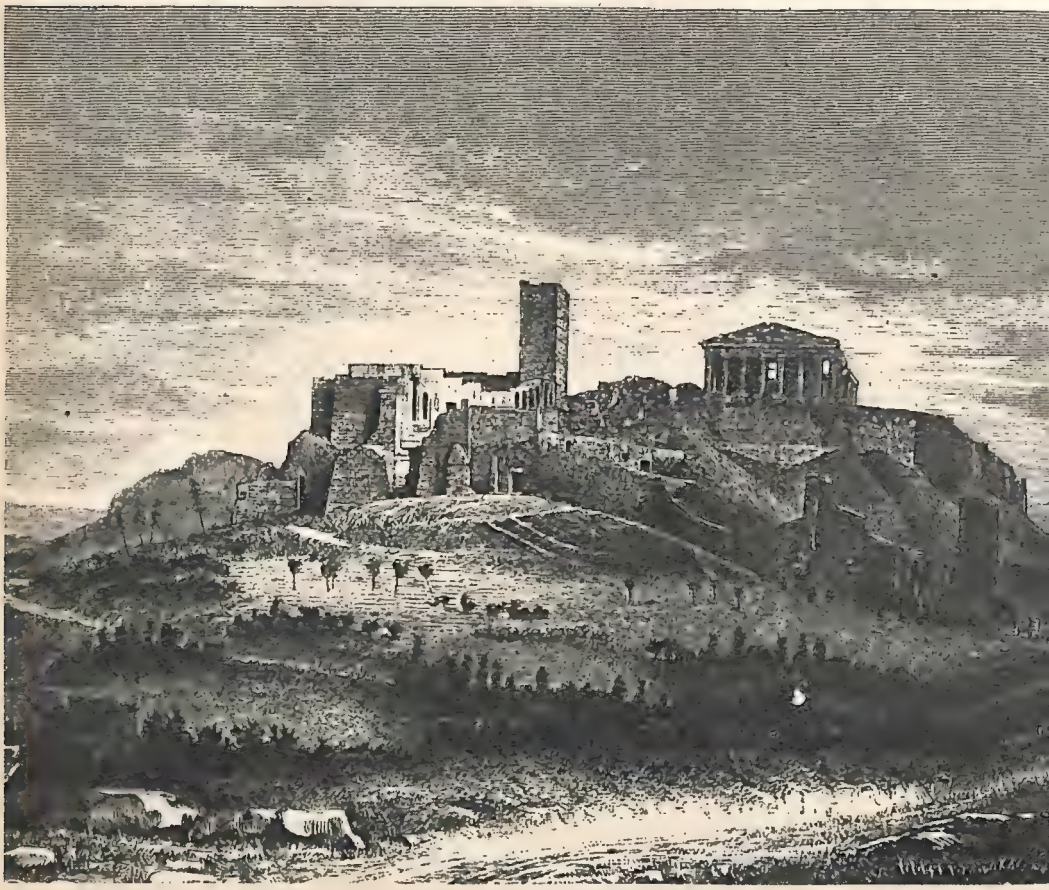

Meşhur Akropol harebelerinin bir asır önceki görünüşü.

Eski Atina katedralinin o devirdeki manzarası.

Yüzyıl önceki Atina'nın genel görünüşü.

Tebai'de bir bayramı kutlayan Yunanlılar.

Bir köyde eğlenen, kadınlı, erkekli Yunanlılar.

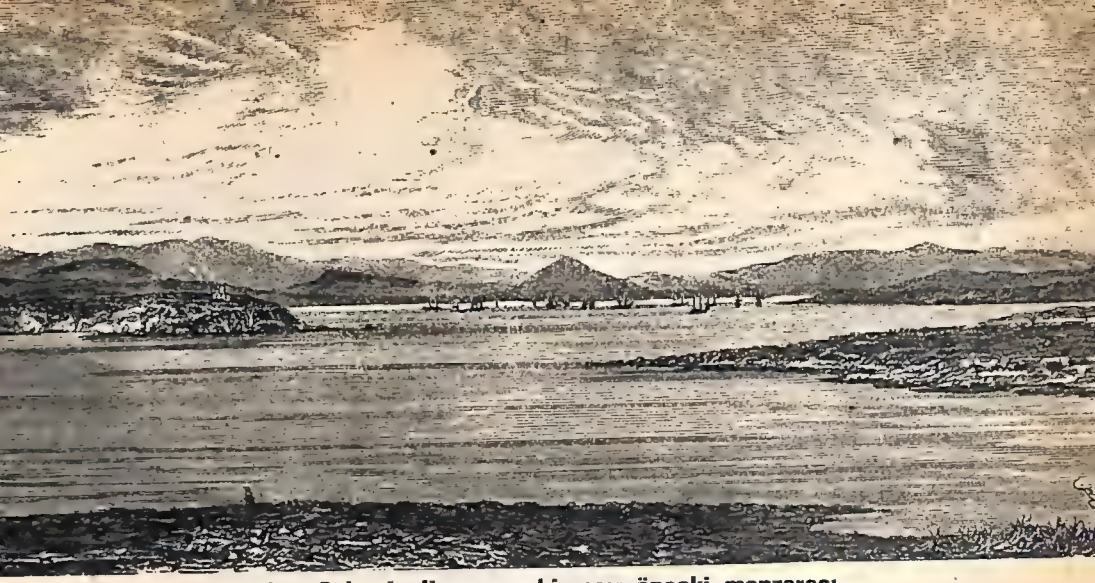

Meşhur Salamin limanının bir asır önceki manzarası.

Yunanistan'ın ünlü limanı Pire, yüzyıl önce böyleydi.

Kitaplar Arasında

MİTHAT PERİN

İTİRAF

Artur LONDON'dan çeviren: Mithat PERİN, **İtiraf**, Durum Yayınları, Istanbul, 1972, Dilek Matbaası, 416 sayfa, 20 TL.

Elimizdeki kitabın müellifi Artur London, 1915'te Çekoslovakya'da Morava Ostrava şehrinde doğmuş. Bir Avusturya vatandaşı olarak Birinci Cihan Savaşı'ndan sonra Avusturya - Macaristan İmparatorluğu'nun enkazından doğan devletler arasında Çekoslovakya'da ortaya çıkmış. Müellifimiz, daha 15 yaşında iken komünist partisinin faal, eylemci üyelerinden biri olmuş ve yeraltı faaliyeterine katılmış. 1934'te 19 yaşında iken, komünizmin kâbesine, Moskova'ya gitmiş. Orada Lise adında bir kızla tanışıp evlenmiş. 1937'de İspanya'da kendilerine «cumhuriyetçi» diyen komünistlerle kralcılar XX. asrın en kanlı iç savaşına tutuşunca, müellifimiz de, karısı ile beraber Rusya tarafından İspanya'ya sokulmuş. Orada «uluslararası tugay» denen komünist birliklerinden birinde, kralcılarla savaşmış. İki yıl sonra komünistler yenilmiş.

1939'da müellifimiz ve karısı, eylemlerini başka bir ülkede devam ettirmek üzere, Moskova'nın emriyle Fransa'ya geçmişler. İkinci Cihan Savaşı'nın arifesindeyiz. Kahramanımız daha 24 yaşında bir delikanlıdır. III. Cumhuriyet hükümeti de, Vichy hükümeti de karı - kocayı sıkı bir tâkib altına almış. Nihayet yakalanmışlar. London 10 yıla mahkûm olmuş, karısı ise idama. Ama Lise, hapishanede bir çocuk doğurunca, idam cezası müebbed hapse çevrilmiş.

Derken Almanlar, Fransa'yı işgal etmişler. İki azılı komünisti yakalayıp toplama kamplarına sevk etmişler. Kızılhaç tavassut etmiş. Bir müddet sonra Fransa'ya dönmüşler. London, vereme yakalanmış. Tedavi için İsviçre'ye gitmiş. İsviçre'de de nefret uyandırmış. Yurdu Çekoslovakya'ya dönmüş. Çekoslovakya Komünist Partisi'nin ileri gelenleri arasında yer almış. Dışişleri bakan yardımcılığına getirilmiş. Ama yoldaşlarıyle hırlaşmış. Tevkif edilmiş. Resmen ilân edilen suçu: «Troçkist ve emperyalist ajanlardan kurulu bir grubun şefi olarak devlete karşı suikast».

Müellifimiz bu suçu kabûl etmemiş. Ancak çok ince soruşturmalardan sonra itirafa mecbur olmuş. Sonrasını elimizdeki kitaptan okursunuz.

Bu mevzuu, meşhur rejisör Gavras, bir film hâline getirmiş ve bu film, gişe rekorları kırmıştır. Filmde Artur London rolünü Yves Montand, karısı Lise rolünü de Simone Signoret oynamışlardır (Yves Montand'ın da eski bir komünist olduğu mâlûmdur).

Son yıllar siyasî literatürünün bu meşhur eseri, eski milletvekillerinden tanınmış gazeteci Mithat Perin tarafından, son derece başarıyle Türkçe'ye çevrilmiştir. Artur London, kitabına şu ithafla başlıyor:

«Suçsuz olarak ceza evlerinde ölen talihsiz arkadaşlarıma, Prag duruşmalarının bütün kurbanlarına, daha iyi bir dünya için hayatlarını veren ünlü veya ünsüz bütün mücadele arkadaşlarıma ve sosyalizme insanca vechesini iade etme mücadelesini devam ettirenlere...». **Y. Ö.**

TARİHE AKAN BİR AY

Mart 1972

5 MART

Marmara yolcu gemisi, tamir için demirli bulunduğu Haliç tersanesinde, bir yangın neticesi tamamen yandı ve battı.

6 MART

İki Türk, Fransa ile İtalya arasındaki Menton sınır kapısında yarım milyarlık baz morfinle yakalandı. Yakalananlardan biri, Senatör Kudret Bayhan.

7 MART

Baz morfin kaçakçılığına adı karışan Kudret Bayhan Nice'te tevkif edildi.

8 MART

Demokratik Parti milletvekillerinden ve partinin genel başkan vekili Yüksel Menderes intihar etti.

10 MART

Fransa'da yakalanan morfin kaçakçılarıyle ilgili olarak İstanbul'da yapılan araştırma sonunda 108 kilo baz morfin ele geçirildi.

● Millet Meclisi, şehir eşkıyâsından Gezmiş, Aslan ve İnan'ın ölüm cezalarını tasdik etti.

11 MART

Genelkurmay Başkanlığı anarşistlere maddî ve mânevî yardımda bulundukları gerekçesiyle 57 subayla 11 assubayın ordudan tardedildiğini açıkladı.

13 MART

Üç idam kararı Senato'da tasdik edildi.

14 MART

AP Genel Başkanı Demirel ortak grup toplantısında, rejime bir komünist belâsının musallat olduğunu belirtti ve ordunun tutumunu övdü.

● Ege bölgesinde oldukça şiddetli bir deprem oldu. Bazı yerlerde hasar var. Can kaybı olmadı.

15 MART

Maltepe Askerî Cezaevi'nden kaçtıktan sonra yakalanan Ziya Yılmaz, idam cezasına çarptırıldı.

18 MART

Başbakan Nihat Erim, resmî bir ziyarette bulunmak üzere Birleşik Amerika'ya gitti.

19 MART

Samsun ve Bursa'daki iki trafik kazasında 24 kişi öldü.

21 MART

Nihat Erim, Başkan Nixon'la görüştü. Nixon Türk - Amerikan işbirliğini övdü.

24 MART

Başbakan Nihat Erim, Amerika'ya yaptığı resmî ziyareti bitirerek yurda döndü.

● İngiltere, barışı korumak amacıyle Kuzey İrlanda'nın idaresine el koydu.

25 MART

Sıkıyönetimin 2 ay daha uzatılması kabûl edildi.

● Salvador'da başarısız bir hükümet darbesi hareketi oldu.

● CHP, üç şakînin idamı hakkındaki kanunun iptâli için Anayasa Mahkemesi'ne başvurdu.

27 MART

Ünye'deki radar üssünde görevli üç İngiliz teknisyeni, Mahir Çayan ve arkadaşları tarafından kaçırıldı.

● Şehir eşkıyâsından Yusuf Küpeli ve 24 kişi yakalandı. Aktör Yılmaz Güney de yakalananlar arasında.

28 MART

Şili'de, başarısız bir hükümet darbesi teşebbüsü olduğu açıklandı.

29 MART

İngilizler'i kaçıran anarşistlerin, Niksar köylerinde görüldüğü bildiriliyor.

30 MART

Niksar'ın Kızıldere köyünde kıstırılan anarşistler rehine olarak aldıkları 2 İngiliz'le 1 Kanadalı'yı öldürdüler. Kendileri de ölü olarak ele geçti.

31 MART

Öldürülen eşkıyânın arkadaşı Ertuğrul Kürkçü, Kızıldere'deki evin samanlığında yakalandı.

● Ankara ve İstanbul sıkıyönetim komutanlıkları, bir süre önce, bir ithamnâme dolayısıyle askerî savcılara çatan İsmet İnönü'ye sert bir cevap verdi.

KARİKATÜR

60 Yıl Önceki Karikatürler

Güreşçi: «Benim sırtım hiç yere değmedi.
Madam: «Ne tuhaf, benimki de sık sık değiyor...»

— Kocasını öyle aldatıyor ki... Üs
saklamaz da...
— O halde aldatıyor sayılmaz ki...

Atina gazetelerinden: «Savaşa hazırlanan Yunanlılar silâhlarını tamamlamakla meşgul...»

Rum - Bulgar yakınlaşması dolayısıyle

Kedi — Makedonya elden gitti!
Köpek — Girit elden gitti!
Kedi — O halde yakınlaşalım...
Köpek — Haydi gel, ne bekliyoruz?

— Eee, işte asker oldun, artık manevra yapmayı da öğrenmelisin.
— Kime karşı babacığım?
— Kime karşı olur mu? Annene karşı tabii!...

Başındaki tabla ile simit satan satıcı ve yeni moda.

Tarih Postası

OKUYUCULARIMIZIN TARİHLE İLGİLİ SORULARI, BU SAYFALARDA CEVAPLANDIRILMAKTADIR.

Basri Aktaş (Kavaklıdere - Ankara)

Sultan Aziz'in ölüm şekli aydınlanmış mıdır?

Siyasî sebeplerle bu ölüm şekli intihar olarak tesbit edilmek istenmekle beraber, katil şekli, kesine yakın bir durumda savunulabilir. Bu husus burada münakaşa edilemiyecek derecede uzun ve teferrüatlı bir bahistir. Hayat müessesesinin yayınladığı *Türkiye Tarihi*'nin 12. cildinde etraflı şekilde ele alınmış ve katil görüşü ispat edilmiştir. O kitabı okuyabilirsiniz.

Salih Derman (Kadıköy - Istanbul)

Fâtih Sultan Mehmed, kendi evlâdından veya kardeşlerinden kimseyi öldürdü mü?

Fâtih'in 3 oğlu ile bir kızı olmuştur. Hiçbirini öldürtmemiştir. Tahta çıktığı zaman hayatta tek kardeşi vardı. «Şehzâde Ahmed» adındaki bu bebeği öldürtmüştür. «Fâtih Kaanûn - Nâmesi» eski ve yeni harflerle basılmıştır. Arap harfleriyle olanı *Târîh-ı Osmânî Encümeni Mecmuası*'nda basılmıştır. Hüseyin Nâmık Orkun da, sonradan Latin harfleri ile Türk hukuk tarihine ait vesikaları neşrederken yayınlamıştır. Mevcudu olmayan bu kitapları ancak umumî kütüphanelerde bulabilirsiniz.

O. Feyyaz Özer (Küçükesat - Ankara)

Biz Müslümanlar Hazret-i İsa'nın çarmıha gerilmesine inanıyor muyuz?

İnanıyoruz ve esasen tarihî bir gerçektir. Yalnız Hazret-i İsâ'nın çarmıha gerildikten sonra ne olduğu hususunda Müslüman ve Hıristiyan dinleri arasında ihtilâf vardır. — İsteğiniz için BATEŞ'e talimat verilmiştir.

Ahmet Riyaz (Cihangir - Istanbul)

Aslı «Hârezm» veya «Hârizm» olan kelimenin Türkiye Türkçesi'nde «Harzem» şeklinde söylendiğini bildiren cevabınızı tatmin edici bulmadım.

Sizi tatmin edemediğimiz için üzgünüz. Ancak kanaatimizi tekrar edeceğiz. Bu gibi has isimlerde ve coğrafya isimlerinde Osmanlı Türkçesi'ne yerleşmiş şekilleri kullanıyoruz. Hattâ «Kök Türk» veya «Kök Türük» değil «Göktürk» diyoruz. Şimdi aslı olduğu için «Kök Türk» veya «Kök Türük» dersek, büyük ölçüde yadırganırız. Mytilene'ye Midilli, Kreta'ya Girit, Şumen'e Şumnu, Nissa'ya Niş demişiz. Bu hususta yüzlerce değil, binlerce misâl gösterilebilir. Türkçe kelimelerin ve has isimlerin de asıllarına saygımız vardır. Fakat esas, bize Osmanlı Türkçesi'ndeki şekliyle intikal etmiş olanıdır. Yoksa işin içinden çıkamayız.

Tarık Yalnızer (Istanbul)

Zeki Velidî Togan, ne zaman Lenin'le görüştü?

Büyük tarihçi Zeki Velidî Togan, Büyük Rus İhtilâli'nden sonra, Başkurdistan Türk devleti başkanı sıfatıyle Lenin'le görüşmüştür. Togan'ın «Hâtıralar» adlı büyük otobiyografisinde her türlü tafsilâtı bulabilirsiniz. Bu kitabı BATEŞ'ten temin edebilirsiniz. Zeki Velidî ile hayatında yapılmış bir röportaj ve ölümünden sonra yazılan bir yazı da, «Hayat Tarih Mecmuası» ciltlerinde bulunmaktadır.

Bnb. Bâli Yazıcı (Ortaköy - Istanbul)

«Kore Hâtıralarım» adlı kitabın yazarı Tahsin Yazıcı'dır. Istanbul'da 1963'te basılmıştır.

Verdiğiniz bilgiye teşekkür ederiz.

Dr. Nurverdi Paktin (Cebeci - Ankara)

Tanzimat Fermânı'nın menfî tesirleri olmamış mıdır? Gazeteci Hasan Fehmi ve Ahmed Samim Beyler'i kim öldürtmüştür?

Tanzimat Fermânı'nın bahsettiğiniz şekilde menfî tesirleri olmamıştır. Umumiyetle bu ferman, bir anayasa mahiyetindedir ve Türk toplumu, Türk devleti için çok müsbet, son derece faydalı bir vesikadır. — Bahsettiğiniz o devrin muhalif gazetecileri olan iki zâtı, İttihad ve Terakki öldürtmüş, tabiatıyle kaatiller bulunamamıştır. Diğer katil hâdisesi de tamamen siyasîdir ve bugün için içyüzünün açıklanmasında fayda yoktur. — İsteklerinizin yerine getirilmesi, BATEŞ'e bildirildi.

Gönül Akıntaş (Çankaya - Ankara)

Osmanlı hükümdarları içinde en uzun saltanat süren Kanunî Sultan Süleyman'dır (1520 - 1566). En kısa saltanatı kim sürdü?

V. Sultan Murad. 3 ay, 1 gün veya tahttan indirildiği gün de hesaplanarak 93 gün saltanat sürmüştür. Şu beyit meşhurdur: «Doksan üçdê, doksan üç gün pâdşâh-î dehr olup - Göçdü uzlet-gâhınâ Sultan Murâd-î nâ-murâd». 31 ağustos 1876'da tahttan indirilen V. Murad'ın saltanatı, 1293 Hicret yılına isabet etmektedir. Yukarıdaki beyitteki ilk «doksan üç», bu Hicrî yılı gösterir. Tahttan indiği zaman 36 yaşında olan hükümdar, 28 yıl daha Çırağan Sarayı'nda yaşamıştır. Akli hastalığı, tahttan çekildikten kısa bir müddet sonra şifa bulmuştur. I. Abdülmecid'in (1839 - 1861) büyük oğludur. Yerine kardeşi II. Abdülhamid (1876 - 1909) geçmiştir. II. Abdülhamid'den sonra geçen son padişahlar, V. Mehmed Reşad (1909 - 1918) ve VI. Mehmed Vahîdeddin (1918 - 1922) de, V. Murad'ın kardeşleridir.

Vesile Fethi Çorumlu (Alsancak - İzmir)

Tarihin seyrini değiştiren güzel kadınlar ve bunların en meşhuru kimdir?

Yıllardan beri bu sütunlarda çok garip suallere muhatap olduk. Sizinki de onlardan biri. Tarihin seyrini değiştiren, üstelik güzel olan kadınları saymak kolay değil. Daha doğrusu, tarihin seyrini değiştirmek tâbiri mübalağalı. Fakat tarihin seyrine tesir eden, güzel de olan kadınlar vardır. Bunların klasik literatürde en ünlü olanı Mısır Kraliçesi Kleopatra'dır. Yunan mitolojisinde de Truvalı Helen pek meşhurdur. İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth, tarihin cidden mühim ve büyük kadınlarındandır ama, güzel değildir. Demek sizin istediğiniz şartlar tamamen teşekkül etmiyor. Osmanlı tarihinde de Hurrem, Safiye, Kösem Mâhpeyker, Hadice Turhan Sultanlar gibi pek şöhretli isimler vardır. Bunların sonuncusu Turhan Vâlide - Sultan, Türk tarihinin akışına — Köprülüler'i iktidara getirerek — müsbet tesir yapmış büyük bir şahsiyettir. Diğer saydığımız sultanların tesiri menfidir. Ortaçağ'da yine Istanbul tarihinin pek tanınmış bir kadın siması da Teodora'dır (VI. asır). Bu Bizans imparatoriçesi de zevci Büyük İustinianus'un yanında şerefle mevki almıştır. Fakat tahta oturmadan önceki biyografisi hayli karışık ve dedikoduludur. Çok tahmin ediyoruz ki, bu cevaplar sizi tatmin etmedi. Fakat bu sütunlarda fazlası mümkün değil. Çeşitli dillerde «ünlü kadınlar», hattâ «taçlı fâhişeler» gibi adlar taşıyan kitaplar vardır. Onlardan birini okusaydınız, belki muhayyilenizdeki sualler cevap bulurdu.

Mustafa Baymen (Nişantaşı - Istanbul)

Mahmud Şevket Paşa'nın hâtıralarını nereden bulabilirim?

Sadrâzam Mahmud Şevket Paşa'nın sadâret günlerinde gündelik notlar hâlinde kaleme alınmış hâtıraları, «Hayat» mecmuasında 1 Ocak 1965 nüshasından itibaren tefrika edilmiştir. Kitap hâlinde çıkmamıştır. Hayat müessesesi, eserin yalnız tefrika hakkını, Paşa'nın vârislerinden satın almıştı. Bu hâtıralar, Balkan Harbi esnasında geçen hâdiseler ve umumîyetle son devir Türk siyasî tarihi bakımından hiçbir tarihçinin müstağnî kalamıyacağı derecede ehemmiyetlidir. Üstelik her günün hâdiseleri o gece kaleme alındığı, yani hâtıraların hemen hepsinde olduğu gibi, sonraki gelişmelerin tesiriyle revizyona tâbî tutulamadığı için, ehemmiyeti bir kat daha artmaktadır. Kitap hâline getirilmesi temenniye şâyândır.

Ahmed Riyaz (Cihangir - Istanbul)

Radovişteli Mustafa Bey, Şevket Rado'nun büyük babası mıdır?

Annesinin babasıdır.

Nesrin Güner (Beşiktaş - Istanbul)

Ünlü Casanova'nın Türkiye'ye geldiği doğru mudur?

Evet, Casanova Türkiye'ye gelmiş ve Istanbul'da bir süre kalmıştır. Istanbul'da bulunduğu sırada, eski Bonneval Kontu olan Osman Paşa ile sık sık görüşmüş, Türkiye'nin hususîyetleri hakkında bilgi almıştır. Mecmuamızın Nisan - 1968 sayısında bu konuda bir yazı yayınlamıştık.

Tarih Bilmecesi

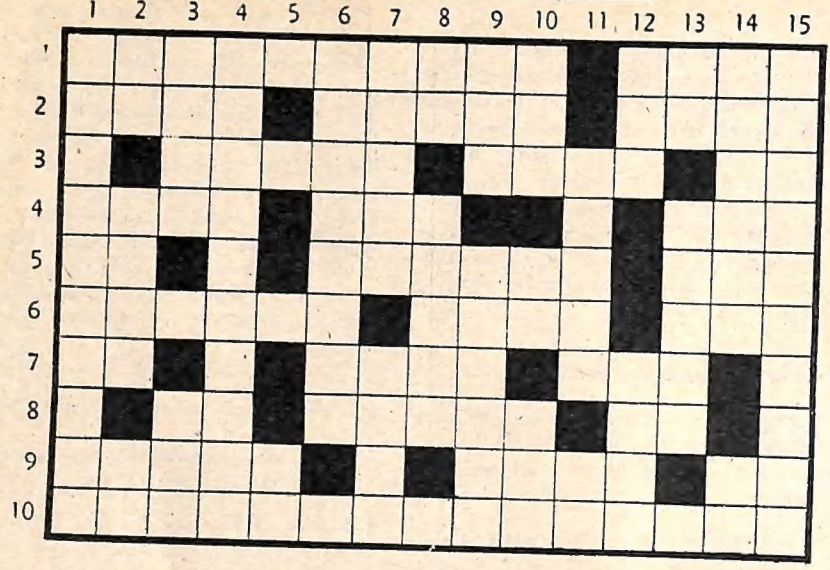

SOLDAN SAĞA: 1 — Istanbul'un bir semti; XVI. yüzyıl Türk edebiyatının ünlü şâiri (başına «L» gelirse). 2 — Güzel ve hoş görünen; Kural; Alman parası. 3 — Bir erkek adı; Bir meyve; Boru sesi. 4 — İlâveli; Çoğul edatı;Buğu halinde iken gecenin serinliği ile yer veya bitkilerin üzerinde toplanan su damlacıkları. 5 — Bir soru edatı; Tayin etmek (uydurma kelime); Çocuk dilinde umacı. 6 — Bir erkek adı; Kurucu; Bir kümes hayvanı. 7 — Bir harfin okunuşu; Güney komşularımızdan bir Arap devleti; Arap alfabesinde «mim» den önce gelen harf. 8 — Vilâyet; Taşıt dizisi; Bir nota. 9 — Mukaddes yerler (Arapça); Eskiden padişahların sadrâzamlarına hitap ederken kullandıkları deyim; En büyük mülkiye âmirinin idaresindeki şehir. 10 — 1822 - 1826 yılları arasında II. Mahmut tarafından, Dolmabahçe yolu üzerinde yaptırılan ve zarif iki minaresi bulunan ibadethanenin adı.

YUKARIDAN AŞAĞIYA: 1 — Başkenti Erivan olan bir Sovyet Cumhuriyeti. 2 — Bir nida; Eskiden kullanılan küçük para torbası; Eskiden dervişler arasında selâm olarak kullanılan bir ünlem. 3 — Bir erkek adı; Soya çekim. 4 — Cumhuriyetten evvel Türkiye'yi idare edenler. 5 — Kuzu sesi. 6 — Bilir bilmez her şeye burnunu sokma. 7 — Ters veya çok berbat; Istanbul'da bir semt. 8 — Boru sesi; Fas'ın başkenti. 9 — Çevresi yollarla sınırlanmış olan arsa; Gazete veya dergilerde çıkan fikir yazısı. 10 — Bir çeşit nefesli çalgı; Kısa zaman; Mide (Farsça). 11 — Bakan; Bir nota. 12 — Kör; Dinlenip rahat etmek (Farsça). 13 — Su (Arapça); Bir kısım yerin altından yıkılarak alçalması. 14 — Gericilik; Duman [illegible]

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	K	Ö	P	R	Ü	L	Ü	Z	A	D	E	F	U	A	T
2	A	M	A	İ	R	■	N	İ	L	■	K	A	R	M	A
3	T	E	■	Y	E	R	■	F	■	A	L	İ	■	A	H
4	O	R	T	A	M	E	K	T	E	P	■	D	A	N	S
5	L	■	İ	K	E	■	A	■	Z	A	T	E	N	■	İ
6	İ	■	R	A	K	A	M	■	A	Z	A	■	N	A	N
7	K	■	E	R	■	T	E	K	■	■	B	■	E	■	H
8	L	A	■	■	K	A	R	A	K	T	E	R	■	D	O
9	İ	D	A	R	E	■	■	R	■	E	L	A	■	U	C
10	K	A	R	A	M	U	S	T	A	F	A	P	A	Ş	A

Geçen sayının halli:

Bu dönüş doğru mudur?

Hayır, Yanlıştır.

Bu işaretin konulduğu yerlerde sağa dönüş yapmak yasaklanmıştır.
Bu trafik kuralına uymakla birçok kazalar kolaylıkla önlenmiş olur.

DOĞAN SİGORTA
SİZİN SİGORTANIZ

M 2451

En Büyük Hatıra Albümü

Fotoğraflarla

ATATÜRK'ün

Hayatı

Doğumundan ölümüne kadar hayatının bütün safhalarını tespit eden tek eser:

400 den fazla resim, 384 sayfa

Doğan Kardeş Basımevi tarafından, mevzuuna lâyık bir ihtimamla

HAZIRLANDI VE ÇIKTI

Bütün Kitapçılarda **Fiyatı 50 Lira**